Class P6 4143
Book M6

Pravopis a mluvnice

27
796

jazyka českého,

jež tu dle potřeby praktické vykládá

Frant. Otakar Mikeš.

V PRAZE.
Tiskem a nákladem dra Edv. Grégra.
1867.

Vysoce ctěnému pánu
pan Martinu Hattalovi,
velezasloužilému jazykozpytci slov
6/12 1866. F. O. Mikeš.

PG4143
.M6

53839
.04

Úvod.

I.

Staří Čechové, rovněž jako i ostatní Slované, měli již co pohané své zvláštní písmo, ne sice hned písmo hláskové, které se vyvinuje všude teprv postupujícím vzděláním, nebrž s počátku jenom písmo obrazné, písmo pomyslové. První o písmenech slovanských zprávu máme od mnicha jmenem Chrabr, z 10. anebo 11. století, a ten o tom praví, že „Slověné před tím“ (t. j. dokud nebyli ještě obráceni na víru křesťanskou) „knih neměli, než čr tami a řezami četli a hádali pohané jsouce.“ Asi takovétéž písmo měli i Germáni a nazývali je „runy“. Runy ty podobny jsou písmu latinskému, a sice některé tak, že tuto podobnost poznáš k velikému svému podivení na první pohled. A v skutku podle všeho zdá se, že nejsou nic jiného nežli písmena latinská, od Římanů ve styku obchodním a válečném na sever zanesená. Písmo římské však jest vypůjčené písmo řecké, a toto zase napodobené písmo fenické, a poněvadž Řekové i Feničané sami v záležitostech obchodních až do severní Evropy dojížděli, měli staří Slované runy pravdě podobněji spíše od Řekův anebo Feničanův samých. Němci vykládají slovo runa co „tajemství“. Slovanům by mohla znamenati runa tolik co „ryta“ (črta, řeza), když bychom totiž vzali za kořen slova toho slabiku *ru*, seslabeně *ry*, jak se nám jeví v časoslově rýti ryju.

Druhý důkaz, že předkové naši písmo měli ještě pohané jsouce, obsažen jest v Libušině soudě. Takť nazývá se nejstarší památka písemnictví českého, ba slovanského vůbec, kteráž pochází nejspíše z 8. nebo 9. století, jsouc psána dle způsobu tehdejšího písmem, které se podobá latinskému a běží mezi vodorovnými čarami. A v tomto Libušině soudě čteme též slova: „desky pravdodatné," a rozumějí se tím dřevěné tabule, na kterých byla zaznamenána zákonní ustanovení na způsob stručných průpovědí. Měli-li však předkové naši „desky pravdodatné," měli také zajisté své písmo, kterým je byli mohli psáti.

II.

Řádné písmo přijali Čechové, Moravané a Slováci teprve pokřtěni byvše, a to bylo trojí: hlaholské, kyrilské a latinské. Písma hlaholského a kyrilského dostalo se předkům našim v 9. století (863—885) slovanskými apoštoly Kyrilem a Methodem, kteří zavedli na Moravě a v Čechách slovanské obřady a písmem tímto církevní knihy nám psali. Obřady slovanské však bohužel sočením kněží a mnichův německých netrvaly dlouho, neboť již v 10. století slovanské služby boží zase mizely. Jenom v klášteře Sázavském, založeném r. 1030 od Břetislava I., nalezly na krátko útočiště, ale již r. 1096 vypuzeny jsou i odtud Břetislavem II., který i sem uvedl mnichy latinsko-německé. Slovanské služby boží od té doby jen tu a tam ještě živořily, až pak zase roku 1349 „otec vlasti" Karel IV. je zavedl v klášteře „na Slovanech" čili v Emauzích, rozvaleném však brzy potom ve válkách husitských.

Přeobtížné a chumáčovité písmo hlaholské pomíjíme docela majíce na zřeteli jen potřebu praktickou; o písmě kyrilském však připomínáme, že je sestavil bulharský mnich Konstantin, klášterním jmenem Kyril nazvaný, po němž tudy má také své jmeno. Vida totiž,

že není možno, všecky zvuky slovanské naznačiti ani písmeny řeckými ani latinskými, a chtěje sestaviti dokonalou abecedu slovanskou, položil za základ abecedu řeckou, znamení hlásek, jakých Řekové nemají, dosadiv z abecedy národův jiných. Těmto písmenům dal potom i slovanské názvy: a z, buky, vědy, glagol atd., a proto jmenuje se celá ta abeceda (podle začátečních dvou písmen) jinak také azbukou. Tuto azbuku čili kyrilici přeměnil potom car Petr Veliký (1689—1725) lepším zaokrouhlením na způsob písmen latinských, kteréž ouhlednější písmo ruské nazváno později gražďanským, to jest měšťanským. Toto ruské písmo či tato gražďanka vypadá a jmenuje i čte se takto:

А	а	az *a*	Т	т	tverdo *t*
Б	б	buki *b*	У	у	yk *u*
В	в	vědi *v*	Ф	ф	fert *f*
Г	г	glagol *g*	Х	х	chěr *ch*
Д	д	dobro *d*	Ц	ц	cy *c*
Е	е	jesť *je*	Ч	ч	červ *č*
Ж	ж	živětě *ž*	Ш	ш	ša *š*
З	з	zemlja *z*	Щ	щ	šča *šč*
И	и	iže *i*	Ъ	ъ	jer (znamení tvrdosti)
І	і	*i*	Ы	ы	jery *y*
К	к	kako *k*	Ь	ь	jerь (jeřík; měkkost)
Л	л	ljudi *l*	Ѣ	ѣ	jať *ě*
М	м	mysletě *m*	Э	э	*e*
Н	н	náš *n*	Ю	ю	iu *ju*
О	о	on *o*	Я	я	ja *ja*
П	п	pokoj *p*	Ѳ	ѳ	thita *th* (jen ve slo-
Р	р	rcy *r*	Ѵ	ѵ	ižica *y* vech řeck.)
С	с	slovo *s*			

Kdo zná toto písmo gražďanské či ruské, pozná i písmo kyrilské. Psací písmo ruské liší se od tohoto tiskového jen nepatrně; píše se ležatě jako naše latinka. Srbové užívají krom písmen svrchu uvedených od nepaměti ještě také těchto: ђ = *đ*, њ = *ć*, џ = *dž*, a srbský

národovec Vuk Stefanovič Karadžič († 7. února 1864) zavedl mimo to ještě staženiny љ=*lj*, њ=*nj* (*ň*) a latinské *j*.

III.

Vedle liturgie slovanské bujela dopuštěním tehdejších našich knížat již v prvé polovici 10. století v Čechách také liturgie latinská, až konečně, opět dopuštěním tehdejších našich knížat, liturgii slovanskou docela vytiskla a sama jediná opanovala. S liturgií pak slovanskou vytištěno jest i slovanské písmo, které odtud nepatrné jenom po sobě zůstavilo stopy.

Zavedením písma latinského nastala v pravopise českém náramná spousta. Písmo latinské majíc toliko 24 písmen, rozmanitost českých zvuků doprosta naznačiti nemohlo. Staří písaři byli přinuceni tento nedostatek lecjak nahrazovati, píšíce na př.:

uolte musa mezu sobu rouna, ki bi uladl uam po
t. j. volte muža mezu sobú rovna, ký by vládl vám po
selezu ... deuce ruca na ui culade zlaba, |
želězu ... dievčie ruka na vy k vládě slaba, anebo:

Krassim kaza sie liczity a chitrey rzieczi sie vczity
t. j. Krasším káza sě líčiti a chytrej řeči sě učiti
rzkucz: tymto muzov polekv, kdezto moczu nedotekv,
řkúc: tímto mužov polekú, kdežto mocú nedotekú,
trzietym kaza sluczisti gezdity amuze iako pssi bity,
třetím káza s lučišti jezditi a muže jako psy bíti, atd.

Vida tuto nemotornost v našem pravopise, navrhl Hus (upálen 1415), aby prostá latinská písmena, majíce naznačiti původní české znění, označována byla zvláštními znaky, čímž nastala pravopisu českému utěšenější doba, ač nebyl ode všech a ve všem přijat za příčinou choutek rozkolnických, jimiž Slované všech věkův skutečně přesmutným způsobem prosluli.

IV.

V středověku zpotvořením krásných okrouhlých tahův abecedy starořímské (antikvy) v úhly a rozmanité okružiny vzniklo zvláštní písmo mnišské čili švabach, a bylo v čas vynalezení knihtiskařského umění (1440) asi do roku 1467 po celé téměř západní Evropě v obyčeji, tak že zavládlo až do dob nejnovějších také všemi tiskárnami českými. Angličané, Francouzi, Vlaši, Španělé, Portugalové, Poláci dávno se ho už zbavili, v Čechách pak a na Moravě, kde se švabach tak rozšířil a vzmohl, že se jím nejen tisklo (jako u Slováků), než i psalo, antikva teprv před 40 lety začala opět rozšiřovati se a ovládla nyní docela. Švabachu a dcery jeho fraktury drží se už jenom Němci, užívajíce latinky toliko ve spisech vědeckých.

V.

Dle pravopisu Husova původní zvuk písmen latinských (na př. *c*, *s*, *r* atd.) měl býti dle potřeby zjinačen rozeznavacími čili diakritickými znaky (ˇ ´ °; na př. *č*, *š*, *ř*, *ž*, *á*, *é*, *ů*), dále pak mělo se psáti po měkkých souhláskách *i*, po tvrdých *y*. Avšak, jak již praveno, tento pravopis nebyl ode všech a ve všem přijat, a teprve 105 a 115 let po jeho smrti bratří čeští zjednali mu volnější průchod, překladatelé pak bible Kralické (1579—1593) pravopisnou soustavu Husovu dokonali.

Časem podlehl i pravopis českých bratří některým změnám, z nichž

1. nejstarší jest zanedbání rozdílu mezi *ł* (tvrdým) a *l* (měkkým). Ve vyslovování *ł* a *l* nebylo již za doby Husovy činěno rozdílu v Čechách středních, zvláště okolo Prahy, kde lid němčinou nejvíce byl pokažen, tak že Hus Pražanům vytýká, že říkají: tobolka za: tobolka, líko za: łýko atd. Nejdéle šetřeno rozdílu toho v bibliích, a i vydání konsistorní z r. 1857 (v kníž. arcib. knihtiskárně) věrně se ho drží; Josefa Jirečka čítánka

pro vyšší gymnasia také, ale jen ve výňatcích spisovatelův doby té, kdy ještě rozdílu toho bylo pilně šetřeno.

2. Až do r. 1809 psáno pravopisem českých bratří po *c*, *s*, *z* všude *y* a *ý*. Však toho roku navrhl první zpytatel slovanského jazyka, kněz Jos. Dobrovský (*1753, † 1829), aby po *c* vyobcována byla hláska *y*, *ý* všude; po *s* a *z* pak tam, kde podle obdoby má býti *i* a *í*; na př.: nemohu vám pomoci (nikoliv: pomocy), udeřili na ně velikou mocí (nikoliv: mocý); tiší*c*, zi*m*a (nikoliv: tisýc, zyma). Naproti tomu zůstalo *y* i po *s* a *z* tam, kam podle proměny a obdoby náleží: s*y*n od s*u*nus (rozený); s*y*rový od s*u*rový, nákaz*y* od nákaz*a*, brz*y* brzo.

3. Zároveň navrhl týž slavista, aby německé ü, nazývané od starých učitelův našich *uf* a psávané vždycky na počátku slov místo *u* aneb *ú*, zaměněno bylo domácím *u*, *ou* a *ú*: místo učiniti tedy aby bylo: učiniti, místo umyšlí oumysl, úmysl. V či latinským písmem: v mělo naznačovati zvuk, naznačený písmenem tím už v abecedě latinské. Tím pak stalo se zbytečným dosavadní dvojaté a od Němců vymyšlené *w*, které zůstalo jen pro německá a anglická slova: Wolfram, whigové (čti uigové, t. j. přátelé svobody v Anglii a severoamerickém soustátí), Wales (čti Uéls, hrabství v Anglii).

Roku 1842 jiný veleučený jazykozpytec slovanský, Pavel Josef Šafařík (* 13. kv. 1795, † 26. června 1861) navrhl ještě změny ty, aby

4. místo *g*=*j* (*g*á=*j*á), a místo *y*=*j* v předponě ne*j*- (ne*y*lepší=ne*j*lepší) a v rozkazovacím způsobu (de*y*=de*j*) psala se skutečná hláska *j*, a místo *j* co dlouhého *í* aby se psalo také skutečně dlouhé *í* (hled*j*m=hled*í*m), a

5. aby místo historického *au* psalo se podle skutečného vyslovování *ou* a na počátku slov také *ú*. Článek, v němž P. J. Šafařík tyto dvě změny a krom nich také změnu *v* místo *w* navrhuje, uveřejněn jest v Časopise českého Musea (ročn. 17. sv. 1.), a příslušná místa znějí takto: „Písmeno je tolik, co lučebný prvek;

z písmen stanou se slova, ze slov celá řeč; nelze tedy, abychom neváživše si písmenkového základu, měli jej za věc nepatrnou a malichernou. Jednoduchá souslednost žádá, aby jeden a týž zvuk jednou také známkou se značil; zvuk jotový musí tedy nevyhnutelně jen *j* a ne třemi písmeny“ (*g*, *y* a *j*) „psán, a tak i dlouhé *í* čárkou znamenáno býti. V tom není ani sporu ani nedorozumění. Jedná se tu ale, jestli by se na této opravě přestati mělo, aneb jestli by *au* v *ou*, *w* na *v* proměniti se dalo. Mám za to, že ano. Pravopis náš zakládá se zvláště na libozvuku; vyslovení dvojhlásky *au* zní v národu jako čisté *ou*, má-li totiž co dvojhláska“ (to jest jedním dechem: *ou*) „a ne co dvě písmeny o sobě“ (*a-u*) „vyslovena býti, a žádoucí proměna v *ú* stane se tak lehce z *ou* jako z *au*. Kdybychom byli ode dávna psávali *ou*, nebylo by se stalo mnohé zpotvoření vlastních jmen, jako na př. Kaunic místo Kounic, Kaurim místo Kourim. Vyřkne-li kdosi teď jmeno Kounic jak sluší a patří, ubíhá málem v nebezpečí, že se mu vysmějí.“*)

Tohoto *au* (jakož i dvojatého *w*) užívají ve svých spisech ještě dosud pánové František Palacký dějepisec království Českého, Václav Vladivoj Tomek profesor rakouského dějepisu na vysokých školách Pražských a Jan Erazim Vocel profesor starožitností a české literatury na vysokých školách Pražských. Ve svých gymnasijních čítánkách píše tak též pan Josef Jireček, ministerní sekretář ve Vídni. V Jungmannově slovníku jest krom dvojitého *w* místo *v* a *au=ou* podle staršího pravopisu také *g* místo nynějšího *j*, a *j* místo nynějšího *í*.

*) Sem náleží také odpověď k otázkám stran mnohých místních jmen, jako na př.: Aujezd, o nichž mnohý z obecného lidu má za to, že je tak musí psáti dosud, proto že prý v obecních knihách a v „Popisu království Českého“ takto psána jsou a mnohé ouřady dosud je tak píšou. Rozhodnutí jest jednoduché to: jakmile jsme místo *au* začali psáti podle skutečného vyslovení *ou*, bude nám psáti i místní jmena, jako: Oujezd atd., dvojhláskou *ou*.

Díl prvý:

Pravopis.

I. Vyslovování dlouhých a krátkých samohlásek.

Česky píšeme nyní těmito písmeny:

a b c d e f g h ch i j k l m n o p r s t u v y z,
č ď ě ň ř š ť ž,
á é í ó ú ů ý.

Hlásky tyto dělí se na **samohlásky** a na **souhlásky.**

Samohlásky jsou: *a)* krátké: *a e i o u y*;
b) dlouhé: *á é í ó ú ů ý*,
a konečně spřežka *ě.*

Jak ve vyslovování tak v psaní dejme vždycky dobrý pozor, abychom nevyslovovali a nepsali krátce kde jest samohláska dlouhá, a naopak zase, abychom nedloužili tam kde samohláska jest krátká. Pro cvičení vyslovme a napišme co tuto následuje, a buďme při vyslovení bedlivi, abychom hlásky čárkou znamenané vyslovili náležitě dlouze, hlásky pak nečárkované úsečně, krátce:

a, á: mám to tam, já mu dám, dej to dál; on se se mnou do hádky dal, že uvidí dál; já hledám sám, král vás má rád; pán, pták, voják, brána, vrána, krása, tráva, jáma; ale pane, hádejte co jest bába a co baba,

bába jest matka mé matky, bába svatého Václava byla svatá Ludmila, baba jest stará nevrlá ženská; svatá svátost, jeho svatost = on jest svatý; hada máme v lese, ten chlapec nic neví, on všecko jen hádá; jest už to pátá pata co pleteš anebo kolikátá? líh jest látka prchavá, a dnes celý den poprchává; nejlepší jest práce stálá, sestra u háje stála a nehoda se jí stala že celá promokla; celá promoklá přišla domů; nehoda, která se stala, jest nehoda stalá, doba, která minula, jest doba minulá, tráva, která lehla, jest tráva lehlá, a sestra když se vyspala, jest vyspalá, a která se vyspala a jest vyspalá, není ospalá; volám, chovám, plesám, skoumám, kárám; dávám, hledávám, volávám, plesávám, skoumávám; rybám, rybách, rybami, ženám, ženách, ženami, horám, horách, horami, branám, branách, branami, mouchám, mouchách, mouchami, jehlám, jehlách, jehlami.

e, é: tebe, sebe, veze, leze po železe; deset, ocet, jezdec, sobec, jetele; kdo dává léky a léčí, jmenuje se lékař, ale kdo by jen lekal, mohl by se jmenovati lekař; této dobré staré hlásné, komorné, polesné, vrátné; dej pozor, kdy ta straka odlétá a přilétá, co ten chlapec obléká a svléká, do čeho se oblekl a co svlekl, jaký má oblek; veselé pachole vesele poskakuje, pilné a pracovité děvče přede a plete.

i, í: kvílím, bílím, pílím (ich befleisse, beeile mich), popíjím, pobíjím, uklízím, pomíjím, trpím; pobiju, dopiju, pominu; hodina hodin, skalina skalin, novina novin, pastvina pastvin; stelivo, melivo, palivo; jedno víno, dvoje vína, okazuje se tvoje vina a jeho nevina, ty jsi vinen a on nevinen.

ó píšeme nyní už jen co citoslovce: ó Bože, a v některých cizích slovech: tón, pól; podle toho bylo by záhodno, psáti také: balón, anebo raději jak lid vyslovuje: baloun.

ú a *ů* zní oboje dlouze a oboje rozeznává se tedy dostatečně od *u* krátkého: ulevuju úleva, umlouvám úmluva, ukazuju úkaz; hůl, kůl, sůl, stůl.

ú bývá nyní jen v násloví: úmysl, úloha (jen ve slovech moh*ú*tný a slov*ú*tný píšou někteří spisovatelé nevědomky i ve slovostředí chybně: mohútný, slovútný); *ů* nebývá nikdy v násloví, nýbrž vždycky jenom v slovostředí: Bůh, dům, dvůr anebo na konci slov: mnoho domů(v), síla vojáků(v), deset chlebů(v), dvanáct synů(v).

ů není nic jiného než původní dlouhé o (ó); naše: Bůh znělo i v 14. století ještě: Bóh, kterézto však *ó* v prodlužování a v proměňování příslušného slova stávalo se krátkým: Boha, Bohu, boží. Během 14. století vyslovováno a psáno místo *ó* rozpuštěně *uo:*

stuol, Buoh, kuol, suol, duom, dvuor;

avšak na začátku 16. věku vyslovováno toto *uo* jako dlouhé *ú*, tak že potom v psaní brzo přestalo se klásti *o* za *u*, a kladeno nad *u*: ů; není tedy kolečko nad *u* zajisté nic jiného nežli zmenšené a nad *u* postavené *o*:

stůl, Bůh, kůl, sůl, dům, dvůr.

Z toho tedy vidíme, že *ů* jest původně *ó*, a že nám tedy bude psáti *ů* všude tam, kde prodloužením anebo proměněním slova vystoupí na jevo *o*: sůl soli, hůl holi, kůl kolu, dům domu, dvůr dvoru, vůdce voditi, tvůrce tvořiti, chůze choditi, vůz voziti, vůle volný, hrůza hrozný, [1]) vůně voněti, vůbec v obec, vůkol v okol [2]), vůčihledě v oči hledě, důchod dochoditi.

---

[1]) Místo **hrozný** píšou někteří spisovatelé *hrůzný*, když chtějí říci, že z něčeho šla hrůza, že něco vzbuzovalo hrůzu. Avšak slovo to nemá ani jediné obdoby, t. j. nemůžeme už ani o jediném slovu českém dokázati, aby své kmenové *ů* v odvozování podržovalo. Mámeť ze slova *vůle* vždycky jenom *volný* a nikoliv: vůlný, ze slova *sůl: solní, stůl stolní, dvůr dvorní, půst postní* atd., má tedy dle této obdoby také býti: *hrůza hrozný*. Své *ů* podržují toliko cizí slova: kůr: kůrní kůrový a trůn: trůnní. — Komu by se výraz *hrozný* zdál býti slabým pro věc, kterou jím naznačiti chce, ať sáhne k souznačným slovům: strašlivý, strašný, úžasný, děsný.

[2]) Ze slova *vůkol* pošlo chybné podstatné jmeno *vůkolí*. Slovo vůkol utvořeno jest tak jako *vůbec* a *vůči* z předložky *v* a z příslušného slova: v obec, v oči, v okol(o), což stáří

ú vyslovuje obecný lid větším dílem jako *ou*; v mnohých slovech se místo něho *ou* také psává: úřad ouřad, úterý outerý, úhledný ouhledný, úkol oukol, účel oučel, úmysl oumysl, úloha (sem tam slyšeti také): ouloha; ale ve slovech únor, úcta a v několika jiných nesnese ani obecná mluva rozpouštění *ú* v *ou*: nepíšeť a nevyslovujeť se jinak nežli: úcta, únor. *ú* zůstává také vždycky ve slově ústa, a rozpouští se jen v jednotném čísle toho slova (ústo, ousto) ve složení s předložkou *s*: sousto = co jest s jedno ousto.

y a *ý*: vyložiti výklad (vejklad), vypsati výpis (vejpis), vymluviti výmluva (vejmluva), vyvinouti vývin, chýlím schyluju, hýbám pohybuju, kývám (kejvám) kynu, pokrývám (pokrejvám) pokryju, dýchám (dejchám) oddychuju; pýcha (pejcha) pyšný hrdopýšek (hrdopejšek). Rozpouštění dlouhého *ý* v *ej* má svůj počátek už ve 14. věku, kde vůbec rozpouštění dlouhých samohlásek *(ó* v *uo*, *ý* v *ay* a *ú* v *au)* přišlo do obyčeje. Během času rozpouštěné z *ý ay* přehlaseno v *ey* a toto zase proměněno v nynější obecné *ej*. Odtud také vzalo svůj původ pravidlo, že *ý* píše se tam, kde v obecné mluvě říkáme *ej*: mlýn mlejn, pýcha pejcha, sýr sejr, hýbám hejbám, dobrý dobrej. Kde teprve proměňováním a odvozováním takové *ej* se vyskytuje, tam jest *y* krátké: omyl od mejliti mýliti, mlynář od mlejn mlýn, syrovátka od sejr sýr, zbytek od zbejti zbýti. (Sem však nepatří: psík psejče, nožík nožejk nožejček, vozík vozejk vozejček, nosík nosejček, síto sejto, cín cejn, líti lejti.)

---

prodlužovali: v uobec, v uoči, v uokol, a dohromady psáno: vuobec, vuoči, vuokol, a podle novějšího pravopisu: vůbec, vůči, vůkol. Avšak z příslovky *vůbec* nemáme podstatného jmena: (to) vůbčí aniž z příslovky vůči podstatného jmena: (to) vůčí, a nesmí tedy také býti z příslovky vůkol podstatné vůkolí, nýbrž z prosté předložky *o* a z podstatného jmena *kolo:* **okolí,** tak jako z předložky *o* a z podstatného *křídlo* jest nové podstatné: *okřídlí* (výběžek země do moře), z *o* a *hrdlo* ohrdlí, a nikoli: vůkřidlí, vůhrdlí.

Poznamenání. Toto *rozpouštění ó* v *uo* a *ý* v *ay, ey,* nyní *ej,* není ani rozpustilost ani svévolnost, nebrž vracení-se k tomu, z čeho *ó* a *ý* původ svůj vzalo. Základné čili prvotní samohlásky jsou totiž jen tři: *i, a, u.* Z těch povstaly všecky ostatní, a to:

1. lámáním krátké: *e* zlomením spřežky *ai, (ia, ie, ě* a *í),*
   o „ „ *au (ua, uo, ů),*
   y „ „ *ui (oi, aui, ay, ey);*
2. zdvojením a zdloužením dlouhé: z *aa á,* z *ii í,* z *uu ú.*

Slovo stůl na př. má svůj původ ze starého staul, v tomto staul přesmyknuto *u* před *a*: stual, *a* seslabeno v *o*: stuol, *o* nad *u* postaveno: stůl; tak i: daum, duam, duom, dům.

Původ slova mlýn můžeme si vykládati takto: mluin, mloin, (*o* z *au*): mlauin, (*ui* = *y*): mlayn, (přehlasením *a* v *e*): mleyn, (staženě): mlýn. Býti = buiti, boiti, bauiti, bayti, beyti býti.

Obecná mluva jest tedy svým rozpouštěním *ý* v *ej* původnímu živlu bližší než řeč spisovná svým stahováním.

Zajímavo také jest, jak povstalo naše *ě* z *ai.* Vezměme na př. původní slova vaira a maira, tedy bude přesmyknutím: viara, miara, přehlasením viera, miera, skráceně: věra, měra (nevěra, nesměra). Podle toho naše slovo tělo shoduje se úplně s francouzským taille: tělo, tielo, tialo, tailo.

ě. Vyslovení této hlásky vysvítá už z předcházející poznámky. V psaní hlásky té chybil by leda ten, kdo jest v pravopise teprv začátečník anebo písař nedbalý. Pro cvičení klademe sem toliko slova: pět, svět, běhá, větrá, město, měch, dědek dělá hněv, někdo, něco, tělo, těsto, věc; viděl jsem tě.

Dlouhé ié (ě́) přešlo v nové češtině všude v dlouhé í: viéra vě́ra víra, miéra mě́ra míra, diétě dě́tě dítě.

II. Samohlásky podle své tvrdosti a měkkosti.

Podle otevření ust jsou samohlásky:

a) široké: *a, e, o, u, y,*

b) úzké: *i, ia, ie, io, iu* (ja, je, jo, ju).

Široké jmenujeme jinak *tvrdými,* úzké jmenujeme jinak *měkkými.*

Místo *ie* píšeme nyní *ě,* s tavíce ono před *e* stojící *i* na způsob kličky nad *e: ě.* Není tedy klička tato

původně nic jiného než *i*, t. j. nic jiného nežli obměkčovací znaménko. Avšak toto obměkčovací znaménko stavíme toliko na *e*, u ostatních pak měkkých samohlásek se tomu vyhýbáme. Místo vierný píšeme tedy ovšem: věrný, m. piena pěna, m. miesto město, m. tielo tělo, m. died děd, m. hádie hádě, m. niekdo někdo. Ale z ostatních změkčenin přechází měkkost na předcházející souhlásku: ďábel m. diábel, ťal m. tial, vyňal m. vynial, ťopka m. tiopka, ujišťuju m. ujišťiuju. V jediném časoslově pial a v jeho odvozeninách: rozpial atd. zůstává původní ia, ač i tu Šafařík podle předešlé obdoby: ďábel, ťal, vyňal atd. začal psáti: ňal, chtěje i tu přenésti měkkost na předcházející souhlásku, ač skutečně, to jest, ve vyslovení, měkkosť ta zůstává v *a*: pial.

Vyslovení samohlásky ě po souhláskách c, l, s, z a ř se zanedbalo: celý (cailý cialý cielý) místo cělý, seno (saino, siano, sieno) m. sěno, v kole (v koloi, v kolio, v kolie) m. v kolě, koze (kozai, kozia, kozie) m. kozě. I v takových případech jest tedy *e* původem svým měkké, a z té příčiny bude potřeba, abychom si rozdělili samohlásky přísněji na

a) tvrdé č. široké: *a*, *o*, *u*, **y**,
b) měkké č. úzké: **i**. *ia*, **ie**, *io*, *iu*,
c) střední: *e*.

„Střední“ znamená podle toho při hláskách tolik co: brzy tvrdé brzy měkké, někdy tvrdé někdy měkké, i tvrdé i měkké.

Poznamenání. Ve slově *oběd* (z *ob* a *jed*-jísti) píšeme zvykem ě místo je, ačkoliv zde hlas *ě* či *je* nepovstal z původního *ai* jako ve slovech jiných, na př. běs m. $bies^{3}$ $bias^{2}$ $bais^{1}$ (něm. bös), měniti $mieniti^{3}$ $mianiti^{2}$ $mainiti^{1}$, těsto $tiesto^{3}$ $tiasto^{2}$ $taisto^{1}$ atd. Ve slově ob-jed naopak není toto j původní, nebrž původnímu admi tak předsuto jako ve slově jehně čili jahně m. ahně z latinského *agnus* a v náměstce já (staročesky jáz) m. *az*. Ale vše to by nerozhodovalo, neboť i zde konečně mohli bychom *je* psáti staženě *ě*, kdyby touto hláskou vůbec nějaké slovo nebo slabika začínati

se mohla. Jako tedy nemůžeme místo jehně psáti ěhně, jako nemůžeme místo ob-jel psáti ob-ěl, tak nemá ani ve slově objed *je* stahováno býti v *ě*, neboť od složeniny ě ani slovo ani slabika nikdy se nezačíná. Píšeme-li tedy oběd složeninou ě, zapomínáme jaksi na původ a složení toho slova, což dáváme pak dále i tím na jevo, že dělíme: o-běd m. (ob-ěd) ob-jed.

III. Dvojhlásky.

Dvě rozdílné samohlásky (o, u; i, a; . . .) když se spojí v jednu slabiku (o͡u, i͡a . .), činí dvojhlásku. Podle toho tedy všecky právě uvedené spřežky ia, ie, io, iu jsou také dvojhlásky. Známka dvojhlásek jest, že se vyslovujou jedním otevřením úst: *ou*krop, so*ud*, najd*ou*. Skutečně sbíhá se v nynější češtině už jen jediná dvojhláska *ou* a ta má svůj původ ze staršího ú: úřad ouřad, súd soud, klúb kloub, zapomenú zapomenou. Že ale *ou* nebývá vždycky dvojhláskou, dlužno se míti na pozoru, abychom ho nevyslovovali jedním otevřením úst i tam, kde dvojhláskou není. Dvojhláskou pak není tu, kde první částka jeho (o) patří k slabice předcházející a druhá částka (u) k slabice následující, což bývá často, když slova začínající od hlásky *u* (učiti, užiti) složíme se slovy, která se končí hláskou *o* (do, po): doučiti tedy zní: do-učiti, poučiti po-učiti, nedouk nedo-uk, použiti po-užiti. Skládání slov takových s předložkou pro jeví se býti zbytečným; nové slovo proukázati (proukázati) místo **prokázati** z řeči vyobcujme.

au co dvojhláska z nynější češtiny úplně vymizelo proměniviši se v násloví v *ú* nebo *ou* (auřad ouřad úřad), v slovostředí a v koncovkách nedůsledně v *ou* (saud soud, pravau rukau pravou rukou). Lidé obecní, zvyklí ze starších dob čísti *au* jako *ou*, dosud obyčejně se mýlí vyslovujíce i nynější *au* jako (dvojhlásku) ou, což jest naprosto chybné. *au* píše se nyní jen ve slovech složených, kde první část složeniny hláskou *a* se končí (na, za) a druhá část od hlásky *u* se začíná (učiti, ujmouti); naučiti, nauka, zaujmouti nemůže tedy zníti

jinak nežli: na-učiti, na-uka, za-ujmouti. Staré pa-uk a pa-učina píšeme a vyslovujeme nyní: pavouk, pavučina.

Co dvojhláska sbíhá se au toliko ve slovech cizích: Auersperk, auktor, August, Aurelie, Australie, Austrie.

O zdánlivě dvojitém *oo* varujeme ty, kteří jsou zvyklí z němčiny čísti *oo* jako *ó*, aby v češtině vždycky skutečně dvě *o* vyslovili; poodejdu, poobčerstvím, po-obživím, poobveselím zní tedy jako: po-odejdu, po-ob-čerstvím, po-obživím, po-obveselím.

Konečně mějte se knihtiskárny a kamenotiskárny na pozoru, aby nepletly I s J; I jest samohláska (*i*), J souhláska (*j*); proto jest záhodno, aby spisovatelé v psaní zvuky ty rozeznávali píšíce J = I a j = J.

IV. Souhlásky podle své tvrdosti a měkkosti.

Jako samohlásky jsou i souhlásky buď:

a) tvrdé: **h**, **ch**, **k**, **r**, **n**, **d**, **t**,

b) střední: *b*, *f*, *l*, *m*, *p*, *s*, *v*, *z*,

c) měkké: *j*, *c*, *č*, *ř*, *š*, *ž*, *ň*, *ď*, *ť*.

Těm, kteří českému čtení nejsou zvyklí, bývá obtížno, rozeznávati hlásky *h* a *ch*, *b* a *p*, *s* a *z*, *c* a německé *z*; *č*, *š* a *ž*. Uvedeme zde tedy pro cvik některé příklady:

h: aha! ejhle! hana, hanba, habr, holírna, holub, hora, houba, hody, bohatý, duha, oharek, ohnul, bahno, hrabal, hlas, hledal, hlava, hlína, hloubka, hluk, hra, hrob, hrom, hrnec, hrb, dlouhý, mnohý, noha, rohy, náhoda, huhňal, Bohumil, Bohuslav, Blahoslav; pro Boha pomohl podruhu čili podruhovi.

ch: chalupa, chyba, chrpa, chytrý, chladno, chlouba, chlum, chudák, chvíle, Náchod, sluch, duch, hluchý hoch, hrách, plachý, chrabrý, lichva, jinoch, chuchel.

b: beru, bral, beran, budu, houba, bratr, baba,

p: peru, pral, Perun, půjdu, houpá, praděd, papež.

s: sám, sebe, sekera, semlel, semeno, sesle, *) mísa,

*) Jest slovo čistě české, tvořené od sed sésti právě tak jako jesle od jed jísti: jedle jesle, sedle sesle.

seschl, sestavil, sestra, seznam, sebral, sehnal, sypek, skála, sklad, sklaplo, skopec, oves ovsa, srna, soused, báseň (gedicht).

z: zámek, zebe, záda, záplata, mrzne, lázeň, bázeň, zajíc, míza, zvon, zbohatl, zbledl, zmrzl, zhasil, zlomil, zrno.

c: celý, cibule, cihla, cín, cizí, cesta, církev, clo, cukr, cvok, laciný, otec, obec, vrabec, strýc, ovce, mnoho ovec, ovoce, ocet.

č: čelo, čas, černý, člověk čistý, čipera, čiprný, mlčí, čáp, čáka, Čína, Čech, hučí, bručí, cvičitel cvičí, cvrček cvrčí, včela bzučí.

š: široký, šíbal, šije šil šila, šedý, šilhá, Češi, hoši, pije z číše, těším těšíš těší, těšil těšila těšilo, tiše, František píše, sršeň srší.

ž: žal, žalud, žába, žebrák, žádost, žena, žid, železo, žezlo, žíla, žebro, žejdlík, žežulka, čížek.

Na roztřídění samohlásek a souhlásek v tvrdé a měkké zakládá se dobrá polovice českého pravopisu, pokud se týče toho, kdy máme psáti tvrdé *y* a kdy měkké *i*. Hlavní pravidlo zní, že

1. **po tvrdých souhláskách nemůže následovati než zase tvrdá samohláska, tedy** (v tomto našem přihlížení k *y* a *i*) po *h*, *ch*, *k*, *r*, *n*, *d*, *t* **y**: *hy*, *chy*, *ky*, *ry*, *ny* *dy*, *ty*.

(Pro vydatnější cvik vyslovme v následujících příkladech slabiky, v kterých *y* jest, zvýšeným hlasem):

hynu, ohyzda, váhy, sáhy, koleje dráhy, ocelové kruhy, jedeme do Prahy, pohybuju, ostruhy, potkal jsem (koho? co?) své milé druhy (kamarády), obésili (koho? co?) vrahy, sluhové žalovali (na koho? na co?) na sluhy, stěžovali si na drahé koželuhy, snášejte se i (s kým? s čím?) s podruhy;

chyba, chytrost, chystal, chytal mouchy, schylovalo se k ránu, místo chýže praví se také chýše, ten člověk má samé pletichy a vrtochy, k obědu pozval (koho? co?) bělochy i černochy, můžete-liž milovati (koho? co?) le-

nochy? spíše milujeme (koho? co?) divochy než padouchy, nevěsty daly si vyvolati (koho? co?) ženichy;

kytka, *) poskytuju, ostatky (poslední dni v masopustě; svaté ostatky = relikvie), brky, krky, články, kroky, skutky, zvonky, čbánky, hrnky, trnky, strunky, botky, rybníky, ručníky, pilníky; pozdravil (koho? co?) zpěváky i hudebníky, zastřelil (koho? co?) ptáky slavíky i čížky; nejen pořád na sedláky, ale někdy dojde také na vojáky; brzo nebudeme moci obstát (před kým, před čím?) před žebráky; světlem mámí (koho? co?) raky;

ryba, rychle, rypák, vyrypuju, hory, závory, mezery, sestry nabyly mé důvěry, letos panovaly větry a vichry, letními večery dostáváme též (koho? co?) komáry, myslivec pronásleduje (koho? co?) kocoury, nehněváme se nikdy na kmotry;

nyju (chřadnu, hořem, láskou = schmachten), nynějšek, od nynějška, maliny, kachny, ženy, panny, stěny, skaliny, vyšiny, podobizny, sosny, pradleny, švadleny, děsné sny, světlé ovčíny, americké mlýny; uhodil si (na koho? na co?) na pány i na čeledíny, známe (koho? co?) havrany i skřivany a jíme kapouny, ve válce sužuje vojsko (koho? co?) měšťany i vesničany, z dějin známe staré Pražany co statečné občany; Prušané stíhali (koho?) Rakušany, a Rakušané stíhali (koho?) Prušany;

dykyta, dýka, dudy, sady, sudy a soudy, hrady, dymokury (hromady mechu k zapálení), oddychuju, važme si dobré rady, ve všem buďme bedlivi (čeho?) pravdy, nedopouštějme se (čeho?) křivdy, bojím se vraždy, važme si svobody; umřel hlady, zahnal (koho?) hady, vyjmenoval mi (koho?) své dědy a pradědy, bude honba (na koho? na co?) na medvědy, židy vidíme po celém světě roztroušeny, žijte ve svornosti (s kým?) se sousedy;

*) Obecný lid říká chybně také květinám: kytky. Avšak slovo kytka znamená květiny dohromady svázané (strausz, bouquet), a nemůže se tedy nikdy říci: on trhá kytky místo on trhá květiny, leda by už měl kytky (květiny svázané) a z omrzelosti nebo z rozpustitosti trháním by je ničil.

tyčka, ustydl, trampoty, my si tykáme, tykvice jmenuje se jináče turek, tyran, máme dvě paty, vojsko české dělívalo se na roty, hleďme si čistoty, přijdou na tebe mrákoty, chraň nás Bůh žebroty, chromoty, slepoty, čistotné byty, vlastenecké city, máme zdravé prsty, nelezte přes ploty, napsal jsem tři listy, liška dáví bažanty, myslivci mají chrty; děvečka zabila kohouty, aby nebudili ráno hospodyni.

Z příkladův těchto bude si jistě každý pamatovati, že po h, ch, k, r, n, d, t píšeme v českých slovech vždycky *y* nebo *ý*. Kdy *ý*, poznáme podle toho, můžeme-li je rozpustiti v *ej*: dým dejm, hýbati hejbati, kýchati kejchati, rýč rejč, rýha rejha, rýpati rejpati, krýti krejti, nýtek nejtek, týn tejn (hradiště).

Avšak jsou i slova, kde ani obecná mluva *ý* v *ej* nerozpouští, ale v takových slovech poznáme délku snadno už podle vyslovení: hr*ý*zti (ale hr*y*zu), chýliti, chýže, ký (m. který na př. ký ďas, kýho ďasa), kým (s kým jsi to mluvil?), s dobrým, silným mužem, dýmka, dýně (tykev), týmě (temeno) a cizí jméno města: Londýn. Rýma a dýka píšou také krátce: ryma, dyka.

Jako na vzájem za to, že ani mluva obecná v některých těchto slovech ý v ej nerozpouští, přijímá zase řeč spisovná některá slova s rozpuštěným ý (ej): hejčkati, hejl, kejhati (husa kejhá), rejže; jen zřídka píše se také staženě: hýčkati, hýl, kýhati, rýže.

V mnohých slovech konečně proměňuje mluva obecná *é* po tvrdých souhláskách v *ý*: dénko dýnko, déšť dýšť, déle dýl, délka dýlka, stéblo stýblo.

Abychom se vyhnuli všelikému nedorozumění, budiž strany n, d, t připomenuto, že se čte před *i* a *í* měkce, totiž jako ň, ď, ť, tedy právě tak jako před ě: nikdo, dílo, kohouti jsou na dvoře, kohoutí pero, hadi na zahradě ve zdi, hadí mlíčí, páni ti zde nebyli. Jak důležita věc tato i ve vyslovování jest, na uváženou toho dáváme zatím tyto příklady: t*i* had*i* uštkli t*y* pán*y* (*kdo*

uštkl? hadi; *koho* uštkli? pány); ti páni rozsekali ty hady (*kdo* rozsekal? ti páni; *koho* rozsekali? ty hady); drozdi vlítli mezi bažanty (*kdo* vlítl? drozdi; mezi *koho*? mezi bažanty); bažanti vlítli mezi drozdy (*kdo* vlítl? bažanti; kam, mezi *koho*? mezi drozdy). ti, hadi, páni, kohouti, drozdi, bažanti čteme tak, jako by bylo psáno: ťi, haďi, páňi, kohouťi, drozďi, bažanťi; ty, hady, pány, kohouty, drozdy, bažanty vyslovíme dobře jen tehdá, necháme-li si záležeti, aby bylo před *y* slyšet t, d, n tak jak jsme je tuto právě napsali, tedy nikoliv ť, ď, ň. Ještě lépe snad to rozeznáme z příkladův: páni čbány, hadi sudy, kohouti ploty, běhouni balouny, drozdi ledy, chrti životy.

Jsou-li samohlásky a souhlásky rozděleny v tvrdé a měkké (široké a úzké), a píšeme-li po tvrdých souhláskách tvrdé samohlásky, tedy po h, ch, k, r, n, d, t **y**, rozumí se potom samo sebou, že po měkkých souhláskách píšeme měkké samohlásky; píšeme tedy

2. **po měkkých souhláskách (c, j, č, ř, š, ž) měkké i, í:**

c: cit, cizota, cíl, *cín*, *cíp*, církev, císař, cívka;*) věci v obci, ptáci v kleci, vojáci, zpěváci, pasáci, žebráci, na slunci, v líci, na srdci; téci (teku), tlouci (tluku), vléci (vleku);

j: ji (viděl jsem ji, navštívil jsem ji, potkal jsem ji), polední krajina sluje též jih, není jich tak mnoho, nebojím se jich, jiskry, jilec (rukojeť u kordu), jinovatka, jircha (zámiš, weissleder, sämischleder), jistý jinoch, jizba, jízda, jím jíš jí, dal jsem to jemu a ne jí, jídlo, jíti, dojíti, v kroji;

č: čin, čiň, čipera, čistý, čižba (číhání na ptáky, vogelfang), číše, čížek, oči, otčím (nevlastní otec), ovčinec, počinek, řeči, hráči, mrhači, topiči, lupiči, boháči, roháči;

*) Slovo **cívka** hodí se velmi dobře místo rourka, které pošlo z německého röhrchen.

ř: řičeti, řičice, řimbaba (mutterkraut), řivnáč n. hřivnáč (doupnák, holztaube; také: veliký boháč=steinreicher mann), šavle řinčí, co tomu mám říci? říčný, římsa, říše, říšský, řízný, říza (dlouhý šat), mořil, kořil, dvořil, stvořil; kmotři v žaláři; jsou tady kocouři, komáři.

š: šibřinky (narrenpossen), šimravý, široký, šíje (krk), šik (vojsko se staví do šiku; truppenstellung, schlachtordnung), šíř, šířka, šišák (sturmhaube), šíp, šipka, šípek, šidlo n. šídlo, šiju, pošinu (postrčím), našinec; jinoši, Češi, Vlaši, v olši.

ž: žid, židlice, žito, živý, živočich (to jest co žije a čije, latinsky: animal, něm. lebendes wesen), požitek (genuss), žiju, žíla, žíně; růži, kůži, záliba v drůbeži, muži na věži.

Mluvíme-li v pravopise o shodě samohlásek se souhláskami, že totiž po širokých či tvrdých souhláskách mají následovati zase jen široké či tvrdé samohlásky, rozumíme tím tedy ve skutečné potřebě ze samohlásek toliko samohlásky *y*, *ý* a *i*, *í*. Neboť ostatní samohlásky: a, o, u, ě už vyslovením jsou tak zřejmé, že si je nikdo pomásti nemůže. Co se týká h, ch, k, r, n, d, t, mohly by vzniknouti v začátečníku dvě pochybnosti. Předně by se mohl pozastavovati na tom, že po těchto tvrdých souhláskách následovává také samohláska *e*, a podruhé mohl by stran n, d, t opříti se vykládané tady shodě námitkou, že po nich následovávají také měkké samohlásky *i*, *í* a *ě*. Avšak z prvního zdánlivého sporu vyvede se sám hned, jakmile si vzpomene, že jsme samohlásku *e* poznali býti obojetnou, t. j. i tvrdou i měkkou, tak že tedy může státi i po tvrdých i po měkkých. Po tvrdých jest tvrdá, po měkkých měkká. A také v skutku shledáváme, že ji po tvrdých můžeme zaměniti obyčejně jinou, už původně tvrdou, jako ve slovech: sek*e*ra, h*e*bký, zh*e*bnouti, která se píšou též: sek*y*ra, h*y*bký, h*y*(b)nouti, tak, že v nich tedy tvrdé *e* se mění ve značnější a důraznější tvrdou: *y*. — Stran pochybnosti druhé, o *n*, *d*, *t*, mohli bychom se odvolati také k tomu,

co jsme byli už pověděli na str. 19 a 20, že jsou totiž tvrdými tehdá, když se vyslovují tak jak tuto jsou psány, že však před *i* přestávají býti tvrdými rovněž tak jako před *ě*. A tím by byly všeliké pochybnosti a námitky stran shody širokých souhlásek po širokých samohláskách vyvráceny.

Jinak má se věc s ouzkými čili měkkými samohláskami po ouzkých či měkkých souhláskách. V nejstarších dobách neznala slovanština a i nyní čím dále na východ (na Moravu, do Polska atd.), tím méně zná souslednost ouzkých samohlásek po ouzkých souhláskách. Píšemeť zajisté podnes: jáma, cacorka, čáp, řada, šaty, šoupati, žába, žula (granit), župa, žumpa, tedy samé široké samohlásky á, a, o(u), u po ouzkých souhláskách j, c, č, ř, š, ž. Čeština tuto neshodu už ode dávna cítila a také už ode dávna široké samohlásky po úzkých souhláskách proměňuje v ouzké:

$$\frac{\text{a, o, y,}}{\text{e,}} \quad \frac{\text{u,}}{\text{i,}} \quad \frac{\text{ú}}{\text{í}},$$

ale veskrz neprovedla *přehlasování* toto nikdy, proto že přehlasené samohlásky jsou ouzké a každá řeč už pro větší důraznost hledí zachovati co možná nejvíc samohlásek širokých. Také se jich lid pořád ještě rázně a statečně drží, říkaje na př. i v samé Praze dějopis m. přehlaseného spisovného dějepis, Vyšohrad m. přehlaseného a tudy slabšího Vyšehrad; na Moravě: čepica, holubica, moja duša; na Slovensku též tak a nad to i čapica, jačmeň, žart atd. místo spisovného: čepice, holubice, moje duše, ječmen, žert atd. Jak řeč spisovná v přehlasování se klátí, poznati nejlépe z toho, že v nejstarších písemných památkách českých čteme na př. muž*a*, muž*u*, ale naopak zase: muž*ev*, muž*em*, háj*ev*, místo čehož později psáno naopak přehlaseně: muže, muži, a druhé zas nepřehlaseně: mužův, mužům, hájův atd. Ve 14. pak století jali se tehdejší „krasopisci“ přehlasovati s takovým zimničným záchvatem, že před

nimi ani slova jako: čas, jasný, žalář atd. neobstála a oni neostýchali se psáti: čes, jesný, želář atd., ba ani po tvrdých před nimi *a* neobstálo, tak že se jim vidělo psáti na př. nem, vem místo nám, vám. — Rovněž tak kvapně začalo se přehlasovati *u* v *i*: maži a piji m. mažu a piju, maží, pijí m. mažú, pijú (mažou, pijou), ba i: bojiji m. bojuju, spatřiji m. spatřuju, deset kop groší m. grošů, atd. Podnes klátí se jazyk spisovný i v přehlasování slov téhož původu, kdy totiž píše na př. čekati m. čakati, ale čáka a nikoliv čéka, ačkoliv obě slova jsou téhož původu; jindy zase i v témž slově jednou přehlasuje a podruhé nepřehlasuje: žel a žal.

Nejdéle odporovala přehlasovací moci široká samohláska *u*, tak že v Libušině soudě drží se na patřičných místech všude původně *u*. První přehlasování široké samohlásky *u* v ouzkou *i* a *ú* v *í* shledáváme teprva 500 let později v Rukopise Kralodvorském, napsaném ku konci 13. století: Slavoji, Zaboji místo a vedle Slavoju, Zaboju a mečí místo mečú. Ale ve 14. století přehlasování *u* v *i* a *ú* v *í* tak rychle se zmohlo, že teprva nynější čeština mohla tomu zase položiti meze, žádajíc důrazně, aby aspoň na př. místo: miluji a milují zavádělo se původnější miluju a milujou, souchotinářské pak meli a melí m. melu a (melú) melou naprosto vymýtivši.

Avšak nejen *po* souhláskách měkkých nastoupilo obyčejné přehlasování tvrdých samohlásek v měkké, ale i p ř e d nimi, ačkoliv jen co se týká samohlásky *a*. Ta totiž před měkkými souhláskami přehlasuje se v *e*: m. hajno říkáme i píšeme: hejno, m. daj, volaj: dej, volej, m. najlepší nejlepší, m. zajtra zejtra; ba ani tam, kde bychom nepřehlaseného *a* k uvarování dvojsmyslu potřebovali, jako: prodej (prodej lacino) a prodej (dnes byl dobrý prodej), ani tu nepřehlaseného *a* se nedržíme, ač by nám dobře posloužilo: prodaj (dnes byl dobrý prodaj). V kořenech vyskytuje se takové zpětné přehlasování na př. ve slovech: krejčí m. krajčí od krájeti, hejno m. hajno od háj, vejce m. vajce, jakž patrně vi-

děti z 2. pádu množného čísla: vajec; „krasopisci“ zaváděli také tejný m. tajný atd.

Ze samohlásek tedy toliko *i*, *í* a *y*, *ý* působí v psaní obtíže, protože jich nyní vyslovováním nerozeznáváme. Samohlásky a, o, u, ačkoliv psání jich po rozdílných souhláskách není důsledně provedeno, přece nemohou dáti příčinu k pochybnostem, protože už vyslovováním jsou dosti zřejmé a jasné, tak že kdo má sluch, nemůže si pomásti *a* s *o* nebo *o* s *u*, *a* s *u* atd. Ale *i* a *y* může si pomásti po souhláskách obojetných, proto že většina Čechoslovanův už ode dávna nerozeznává vyslovováním tvrdé slabiky by, fy, ly, my, py, sy, vy, zy od měkkých bi, fi, li, mi, pi, si, vi, zi, a v starých písemných památkách našich vyskýtá se nejprve *i* místo *y*, později zase samé *y* místo *i*. Jest tedy jednou z hlavních úloh českého pravopisu, aby vytkl pravidla, kdy po souhláskách obojetných *i* a kdy *y* psáti dlužno. Stran souhlásek tvrdých a měkkých nemůže býti v příčině této pochybnosti, poněvadž tu jest provedeno důsledně pravidlo: po tvrdých h, ch, k, r, n, d, t jde vždycky tvrdá: y, ý; po měkkých c, j, č, ř, š, ž jde vždycky měkká: i, í.

IV. O souhláskách obojetných.

Kromě tvrdých a měkkých souhlásek máme ještě souhlásky obojetné neboli střední. Chceme-li o těch ustanoviti, jaké *i*, tvrdé-li (*y*, *ý*) anebo měkké (*i*, *í*) po nich psáti se má, považme prve, co nám slovo: „obojetné“ a nebo-li „střední“ znamená. Obojetné souhlásky zajisté jsou ty, které jsou i tvrdé i měkké, totiž v jedněch případech tvrdé, v druhých měkké. A podle tohoto ustanovení potom snadno si vyvodíme pravidlo, že

3. **po souhláskách obojetných, jsou-li tvrdé, budeme psáti y, ý,** a **po souhláskách obojetných, jsou-li měkké, budeme psáti i, í.**

Souhlásky obojetné jsou, jak známo, b, f, l, m, p, s, v, z. Z případův, kde tyto souhlásky jsou tvrdé a kdy po nich tedy píšeme y, uvedeme ke svému účelu tyto:

Po b, f, l, m, p, s, v, z píšeme y:

a) **ve jmenech rodu ženského i mužského, ukončených samohláskou a, když na místě tohoto *a* nastoupí *i*, kteréžto *i* jest potom tvrdé: y, jako:**

ryb*a* ryb*y*, houb*a* houb*y*, hudb*a* hudb*y*, osob*a* osob*y*, družb*a* družb*y*, prosb*a* prosb*y*, služb*a* služb*y*, počtář Caraffa (Karafa) u počtáře Caraffy, skála skály, škola školy, křížala křížaly, kvíčala kvíčaly, Ludmila Ludmily, pohroma pohromy, jáma jámy, stoupa stoupy, kroupa kroupy, chalupa chalupy, kosa kosy, krása krásy, rosa rosy, stoklasa stoklasy, sláva slávy, tráva trávy, oprava opravy, doubrava doubravy, podkova podkovy, Morava Moravy, Sázava Sázavy, zpráva zprávy, slza slzy, koza kozy, zkáza zkázy, bříza břízy;

b) **jest b, f, l, m, p, s, v, z tvrdé a píšeme tedy po nich y ve jmenech rodu mužského těmito souhláskami zakončených, a to vždycky, znamenají-li zakončená takto mužská jména něco neživotného:**

hrob hroby (ty hroby a těmi hroby), dub duby (ty duby a těmi duby), paragraf paragrafy (ty paragrafy a těmi paragrafy), kal kaly (ty kaly a těmi kaly), příval přívaly (ty přívaly a těmi přívaly), stůl stoly (ty stoly a těmi stoly), topol topoly (ty topoly a těmi topoly), klam a mam klamy a mamy (ty klamy a mamy těmi klamy a [těmi] mamy), strom stromy (ty stromy a těmi stromy), dům domy (ty domy a těmi domy), cep cepy (ty cepy a těmi cepy), chlup chlupy (ty a těmi), spis spisy (ty a těmi), les lesy (ty a těmi), vlas vlasy (ty a těmi), krov krovy (ty a těmi), mrav mravy (ty a těmi) hřbitov hřbitovy (ty a těmi), vůz vozy (ty a těmi), provaz provazy (ty a těmi), mráz mrazy (ty a těmi).

Mnoho jmen, která pod tato dvě pravidla patří, užíváme toliko v čísle množném: Chvatěruby, Kladruby,

Doudleby, Ouvaly, Kbely, Přílepy, Hlubočepy, Veltrusy, Klatovy, Kartouzy, Cetorazy (ceta=tretka, ozdůbka, penízek); jmena zemí: Portugaly, Rakousy, Francouzy (nyní obyčejně: Portugalsko, Rakousko, Francie) atd.

c) **Ve množném čísle podstatných jmen mužských životných bytostí, ale jen na otázku koho, co? a kým, čím, nebo s kým, s čím?** Za příklady služtež slova holub, posel, orel, vůl, kozel, čáp, chlap, kos, pes, pilous, páv, lev:

Rolníci zastřelili (koho? co?) holub*y*; král vyslechl (koho, co?) posl*y*; supové neb supi přemohou někdy (koho, co?) orl*y*, a orlové neb orli přemohou sup*y*; řezníci ženou (koho, co?) vol*y*; voli neb volové potrkali (koho, co?) kozl*y* a kozli neb kozlové potrkali vol*y*; nezdární chlapi pronásledovali (koho, co?) nevinné čáp*y*, pokojný muž osopil se (na koho?) na dotíravé chlap*y*; kos*y* známe (koho známe?) co užitečné ptáky; držíme (koho, co?) ps*y*, aby nám hlídali náš majetek; přehazujte často obilí, abyste vypudili (koho, co?) pilous*y*; pávy chováme jenom pro okrasu (koho, co chováme jenom pro okrasu? Odpověď: pávy); bude honba (na koho, na co?) na lvy.

Náš dědeček se těšívá (kým, čím?) svými holub*y*, mluvil jsem (s kým?) s Vašimi posl*y*, jestřábi letí (s kým?) s orl*y*, orlové neb orli letí (s kým?) s jestřáb*y*, kozli neb kozlové trkají se (s kým?) s vol*y*, voli neb volové trkají se (s kým?) s kozl*y*, s čáp*y* (s kým?) odletěli také kosové neb kosi, a s kos*y* (s kým?) odletěli čápi neb čápové, se ps*y* (s kým?) chodíváme na honbu a s pilous*y* (s kým?) rolník neobstojí, za páv*y* ([za] kým?) si vykračovali bažanti a přede lv*y* ([před] kým?) se valili sloni.

Doložka k liteře *a*). Nyní uvažme ještě jednou slova lit. *a*) na str. 25. a všimněme si dobře jejich zakončení. Potom vizme tyto příklady:

Byl*a* zdráv*a*; byl*a* sam*a* tak laskav*a*; byl*a* každému ve všem práv*a*; jak živ*a* jsem to neslyšel*a*; sam*a*

tam nejsem povědoma; jsem žádostiva, bude-li ještě dnes hotova; pospíchala jsem dost, ale přece jsem už zmeškala; toho skutku nebyla jsem si tehdáž vědoma; chodila celý den bosa a tudíž nastydla; tím nebyla já vinna, ale ona to nevěděla; tvá dcera byla zdráva, ale bratrova nebyla zdráva; sousedova stodola vyhořela atd.

Zdaliž nemají všecka tato slova rovněž takového ženského zakončení jako všecka ženská jmena, kteráž jsme poznali pod lit. *a*) a jakých si můžeme sami přimysliti ještě veliké množství? Odpověď: Všecka tato slova (a ještě přemnoho jiných, která podle uvedených příkladů poznáme hned jak se nám namanou) jsou zakončena toutéž koncovkou ženskou jako jmena ženská na *a*. Z toho pak jde samo sebou, že s nimi stran této koncovky budeme nakládati též tak, jako jsme naložili s příklady ženských jmen pod lit. *a*), t. j. kde na místě koncovky *a* vystoupí na jevo *i*, bude toto *i* tvrdé: *y*. souhlásky tedy před ním předcházející jsou také tvrdé. Podle toho si tedy příklady v doložce k lit. *a*) spracujme a co se tudy objeví tvrdým, také tvrdě vyslovme:

Byly zdrávy; byly samy tak laskavy; byly každému ve všem právy; jak živy jsme to neslyšely; samy tam nejsme povědomy; jsme žádostivy, budou-li ještě dnes hotovy; pospíchaly jsme dost, ale přece jsme už zmeškaly; toho skutku nebyly jsme si tehdáž vědomy; chodily celý den bosy a tudíž nastydly; tím nebyly my vinny, ale ony to nevěděly; tvé dcery byly zdrávy, ale bratrovy nebyly zdrávy; sousedovy stodoly vyhořely, atd.

Pozorný čtenář zajisté nespustil s mysli, že příklady ty vztahujou se vesměs k rodu ženskému.

Doložka k lit. *b*). Dále přečtěme si ještě jednou pozorně příklady na str. 25. lit. *b*). Potom proberme slova uvedená v doložce *a*) a porovnávejme je se slovy pod *b*). K tomu konci bude nám ovšem ženský rod slov doložky *a*) proměniti v rod mužský, protože slova uvedená pod lit. *b*) jsou rodu mužského. Budeme takto míti slova: byl, sám, zdráv, živ, povědom, hotov,

bratrův, otcův, sousedův atd., ku kterým se nám ve čtení anebo v mluvení namane mnoho jiných se zakončením podobným (b, l, m, p, s, v, z), jako zvláště časoslovný tvar na *l*: byl, stál, valil, hořel, padal, šuměl, šedivěl, promokl, rozvázal se, změnil, převrhl, zamotal, ulevil atd. — Všecka takováto slova mají tutéž obojetnou koncovku, jako jmena mužských bytostí neživotných, která jsme byli uvedli co příklady pod lit. *b)*. Avšak poněvadž v takovýchto jmenech koncovky b, f, l, m, p, s, v, z jsou a zůstávají tvrdými, tak že po nich v množném čísle v příslušných pádech následuje *y*, bude *y* i ve slovech jako sám, povědom, zdráv, živ, hotov, stál, byl, hořel, padal atd., kdykoliv se k takovýmto mužským jmenům bytostí neživotných v čísle množném vztahujou. Takové koncovky si pro cvičení nyní také tvrdě vyslovme:

Dub stál sám — duby stál*y* sam*y*; každý klam a mam byl mi znám — všeliké klamy a mamy byly mi znám*y*; dub sám byl zdráv, druhý strom churavěl — duby sam*y* byly zdrávy, druhé stromy churavěl*y*; dům hořel — domy hořel*y*; cep náležitě dopadal — cepy náležitě dopadal*y*; les šuměl — lesy šuměl*y*; vlas šedivěl — vlasy šedivěl*y*; krov promokl — krovy promokl*y*; okov se odvázal — okovy se odvázal*y*; mrav se změnil — mravy se změnil*y*; vůz se převrhl — vozy se převrhl*y*; provaz se zamotal — provazy se zamotal*y*; mráz ulevil — mrazy ulevil*y*.

Z těchto dvou doložek budeme si pamatovati dvě věci:

nejprve, že slova jako: zdráva, bosa, povědoma, živa, známa, sama, hotova, bratrova, otcova, sousedova atd., potom slova jako: byla, stála, věděla, valila, hořela, pila, šila, žila, hledala, vedla, promokla, přišla, odevzdala, změnila atd., kdykoli v nich na místo koncovky *a* nastupuje *i*, mají toto *i* tvrdé, t. j. *y*: zdrávy, bosy, povědomy, živy, známy, samy, hotovy, bratrovy, otcovy, sousedovy atd., potom: byly, stály, věděly, va-

lily, hořely, pily, šily, žily, hledaly, vedly, promokly, přišly, odevzdaly, změnily, zamotaly atd. Vidíme, že slova ta se vztahujou vesměs k rodu ženskému, a tu mají vždy bez výjimky koncovky tvrdé. Tvrdými zůstávají koncovky ty, třeba ženské jmeno, ke kterému se vztahujou, bylo koncovek měkkých. Tak na př. řeknu-li: ta věc byl*a* mi povědom*a*, učiním množné číslo: ty věci byl*y* mi povědom*y*, ačkoli slovo v ě c má koncovku měkkou i v čísle množném. Řeknu-li: země byla hotova, učiním množné číslo: země byl*y* hotov*y*, ačkoli ženské jmeno „země," ke kterému se to „byly hotovy" táhne, jest koncovky měkké. Později uvidíme, že příčina toho jest proměna širokých samohlásek v široké: *a* v *y*: byl*a* byl*y*, zdráv*a* zdrávy, bratrov*a* mapa bratrov*y* map*y*, osob*a* ta byl*a* mi povědom*a* osob*y* ty byl*y* mi povědom*y*.

Takovéto ženské koncovky s *y* přijala během 16. století také jmena mužská bytostí neživotných (lit. *b*), a tedy také jiná slova s takovýmtéž zakončením, pokud se k takovýmto jmenům mužských bytostí neživotných vztahujou. A to jest

d r u h á věc, kterou si z oněch doložek budeme pamatovati s malým toliko dodatkem, že ve slovech jako: bratrův, synův, otcův, zahradníkův; sám, zdráv, povědom, hotov; byl, stál, hořel, šuměl atd., zůstává toto *y* v množném čísle i tehdá, kdy se vztahuje ke jmenu mužské bytosti neživotné, mající koncovku m ě k k o u:

Ten kroj mi byl povědom — ty kroje mi byl*y* povědom*y* (byl*y* povědom*y* s tvrdým *y*, protože slovo „kroj", ke kterému se to „byl*y* povědom*y*" táhne, znamená něco mužského neživotného, třebas mělo samo koncovku měkkou); ten boj sám stál mnoho peněz — ty boje sam*y* stál*y* mnoho peněz; bratrův obyčej se mi líbil — bratrov*y* obyčeje se mi líbil*y*; otcův střevíc jest už hotov — otcov*y* střevíce jsou už hotov*y*; bratrův nůž nebyl ještě hotov — bratrov*y* nože nebyl*y* ještě hotov*y*.

d) Více pro souvislost nežli pro tvrdost souhlásek b, l, m, p, s, v, z, pamatujme si ještě toto:

Ve jmenech středního rodu, zakončených samohláskou *o* (světlo, pásmo, maso, kladivo, slovo, železo) **přichází tvrdost souhlásky před** *o* **předcházející** platně na jevo **v množném čísle na otázku čím?** Na př:

Mnohými jídl*y* kazíme si žaludek (čím kazíme si žaludek? jídl*y*). Papírovými pásm*y* dáváme si vyčalouňovati pokoje (čím dáváme si vyčalouňovati pokoje? pásm*y*). Promluvil k němu těmito slov*y* (čím? slovy).

e) Konečně vystupuje tvrdost obojetných souhlásek na jevo **ve slovech**: byl (byl zde, byl u nás), bydleti, bystrý, hmyz, polykati, město Volyň, lysý, mysl, myš, pykati, pysk, pytel, zpytovati, syčeti, syn, sypati, sysel, sytý, v nerozlučné předložce *vy-* (vyhledati, vyjíti, vykřiknouti, vymysliti, vyvinouti) vysoký, vyza (ryba jmenovaná po německu hausen; vyzina hausenblase), zvyk, jazyk a (ta) zyb (té zybi, moorland), o čemž zevrubněji uslyšíme níže.

Po b, f, l, m, p, s, v, z píšeme i í:

a) **ve jmenech rodu ženského některou touto souhláskou zakončených**, jako jsou: (ta) hloub, (ta) loub, (ta) leb; mysl, hůl, sůl, koupel; Chrudim, Kouřim, Vlašim, Příbram, ozim (zimní osení); otep, step; (ta) ves, (ta) směs; Boleslav, Čáslav, větev, rakev, (ta) mosaz atd. Ve všech takovýchto ženských jmenech jsou koncovky b, l, m, p, s, v, z naprosto měkké, a není ani jediné otázky, na kterou by zde po nich mohlo následovati *y*. Na otázku kým, čím? kudy? t. j. v pádu 7. mají takováto jména v jednotném čísle *í*, a v množném čísle na otázku čí, čeho, koho? t. j. v p. 2. mají také *í*:

„Na loubí“ říkáme také místo na půdě, neboť loubí (čím?), t. j. slovem loub rozumíme také půdu nad stavením pod střechou. Kosti ve lbi místo v lebce už málo

kdo píše. Buď vždycky dobré mysli. Naši vojáci bojovali s udatnou myslí. Rozhněvaný soused udeřil nezdárného kluka holí. V Čechách nedobývá se nikde soli (čeho se nedobývá? soli). Včera jsem nastydl v koupeli. Po celé Chrudimi jde o něm nejlepší pověst. V Kouřimi jsem ještě nebyl. Do Vlašimi se podívám co nejdříve. Příbrami jsou v Čechách dvě: v kraji Pražském a v kraji Čáslavském. Kolik jest v Čechách Příbramí? (čeho? 2. pád mn. č.). I na ozimi dějou se mnohé škody. Tří otepí slámy jest do malého slamníku dost (čeho jest dost? tří otepí). I v Rusku i v Uhrách jel jsem dlouhou stepí (kudy? čím?). V každé vsi nemohou míti školu. O směsi říkáme vždycky „ta“ směs: směsí (čím?) rozumíme obyčejně míchané pícní rostliny, potom pak míchaninu vůbec. Směsi (čemu?) říkají rolníci také směska. Okolo Boleslavi rozložila se veliká síla vojska. Do Staré Boleslavi chodí lid na pouť. Z Čáslavi do Kutné Hory nejsou ani dvě míle. Pták sedá na větvi. Strhla se krutá seč mezi Vlašimí a Blaníkem. Slovanův jest několik (čeho?) větví. V Praze mají truhláři sklady rakví (sklady čeho? rakví). Z mosazi děláme svícny, kliky, cihličky a mnoho jiných věcí.

b) **ve množném čísle podstatných jmen mužských životných bytostí, ale jen na otázku kdo? co?** (porovnej 3, *c*) str. 26.)

Holubi jsou několikteří (kdo jsou několikteří? holubi). Voli se pasou. Čápi chytají žáby. Jen chlapi se perou. Psi jsou nejvěrnější domácí zvířata. Pilousi dělají škodu na sejpkách. Pávi jsou pyšní ptáci. Lvi, roztrhejte toho tyrana!

Místo takového *i* (tedy jen na otázku kdo? co?) klademe někdy raději *ové*: Poslové přinesli důležité zprávy. Orlové pustili se na stádo. Kosové umějí pěkně hvízdati.

c) Slova, jako: zdráv, živ, bos, laskav, práv, povědom, žádostiv, hotov, sám, králův, synův, zahradníkův, byl, slyšel, chodil, přišel, věděl, hledal, stál, letěl, trkal, psal atd., **kdykoliv se k podstatným**

jmenům mužských životných bytostí vztahujou (srovn. 3. doložka k *b)* str. 27. a doložka k *a)* str. 26.); na př. Chodil celou zimu bos — chodili celou zimu bosi; věděl dobře, že jest to posel králův, ale nedbal — věděli dobře, že jsou to poslové králové, ale nedbali; buďte tak laskav, řekněte mi, dobře-li jsem tady šel, neboť zde nejsem povědom — buďte tak laskavi, řekněte mi, dobře-li jsme tady šli, neboť zde nejsme povědomi; zahradníkův pomocník přesadil strom, a učitelův syn přeložil celou stránku z češtiny do němčiny — zahradníkovi pomocníci přesadili stromy, a učitelovi synové přeložili [1]) celou stránku z češtiny do němčiny; jsem žádostiv, jak tu práci vyvedl — jsme žádostivi, jak tu práci vyvedli; včera byl ještě zdráv, a dnes oznamoval posel, že už jest mrtev — včera byli ještě zdrávi, a dnes oznamovali poslové, že už jsou mrtví; já vám byl [2]) ve všem práv, ale můj dlužník neměl se mnou uznání — my vám byli [2]) ve všem právi, ale naši dlužníci neměli s námi uznání.

---

[1]) Slova přeložiti a přesaditi jsou zde schvalně postavena vedle sebe, aby vysvitl jejich rozdíl; říkáť mnohý i o převádění z jedné řeči do druhé: přesazovati, práci samé: přesazování, a tomu, kdo ji dělá, řekl by dle toho nejspíš také: přesazovatel. Ale to jest chyba: Čech z jedné řeči do druhé **překládá**, taková pak práce jmenuje se překládání, a mám-li ji hotovou před sebou, **překlad**, ten pak, kdo ten překlad dělal anebo vůbec překládá, nazývá se **překladatel**.

[2]) Pravíme schvalně. **já** (vám) **byl, my byli** a nikoli: já jsem byl, my jsme byli, vyhýbajíce takto sykavému jsem, jsme. Mámeť v češtině tolik sykavek, že nám má býti vítanou **každá** pomoc, kterou jich **můžeme** ujíti.

VI. Obměkčování a změžďování čili proměny a přechody tvrdých souhlásek před měkkými samohláskami ě, e, i, í.

Už na str. 19. upozornili jsme stran měkké samohlásky *i*, že tvrdé souhlásky *n*, *d*, *t* před ní ve vyslovování znějí měkce, t. j. jako *ň*, *ď*, *ť*; slova: nikdo, dílo, hráti znějí tedy, jako by bylo psáno: ňikdo, ďílo, hráťi. Totéž platí o samohlásce *ě*; i před tou slyšíme totiž tvrdé samohlásky *n*, *d*, *t* měkce: někdo v komíně, děla (kanony) na hradě, píšu tetě ve městě.

Z toho tedy patrno, že samohlásky *i* a *ě* majímoc obměkčovací, tak že tvrdé souhlásky *n*, *d*, *t* před samohláskama těma znějí měkce, t. j. jako ň, ď, ť.

Naopak zase budeme si pamatovati, že ve slovech, kde slyšíme *ň*, *ď*, *ť* a za nimi hlásku *i* nebo *e*, nebudeme znamenati *n*, *d*, *t* znaménkem obměkčovacím, jak často ve slabice *ně* chybně mnohdy i v tisku se přihodí, nebrž budeme pamětlivi, že měkkost vězí v následující za nimi samohlásce *i* anebo *ě*. Nesmíme tedy psáti: Staňek, nebrž: Staněk, nesmíme psáti: Bartůňek, nebrž: Bartůněk, nesmíme od slova buňka v množném čísle na otázku čeho? psáti buňek, nebrž buněk, ale ovšem nejinak než: buňka, baňka *) kaňka. — Téže opatrnosti budeme šetřiti i při slabice *dě* a *tě*; nebudeme psáti: loďek, laťek od loďka, laťka, nebrž: loděk, latěk. S jiné strany zase dáme pozor, abychom neměkčili tam, kde vůbec měkčiti nenáleží; to platí zvláště o slovech na *-nka*, ve kterých v obecné mluvě slýcháme *-ňka*; na př.: místo výminka vyslovujou v některých krajinách: výmiňka, a dle toho v množném čísle na otázku čeho?

*) Italské slovo b a n c a zčeštil si lid ode dávna v: bank, a jest velmi zbytečné vnucovati mu nyní tvar: banka, kterému jsme se krom toho měli vyhnouti už také proto, že se naň rýmuje: baňka kaňka.

výměněk místo správného: (těch) výminek. I slovo (ten) výminek (t. j. co si rolník otec vymíní, aby mu syn nástupce ročně odváděl) slýchati méně správně: výměněk.

Avšak přistupme k důležitějším věcem, které z obměkčovací moci samohlásek *i* a *ě* vycházejí.

Tuť naskytuje se na prvním místě souhláska *r*, ve které se obměkčovací moc samohlásek *i* a *ě* zcela jinak jeví nežli v souhláskách n, d, t. Píšíce totiž: nikdo, divoký, titěrný, považujeme souhlásky n, d, t před *i* a *ě* za změkčeny už tím samým, že za nimi toto měkké *i* a *ě* následuje. A dle toho mělo by i *r* před *i* a *ě* považovati se za změkčené tak, že by náleželo psáti na př. podarilo se, řeka, říkáme, v komoře atd., a znělo by to docela měkce: podařilo, řeka, říkáme, v komoře. A tímto posledním způsobem se též skutečně píše. Na *n*, *d*, *t* nesmíme tedy před *i* a *ě* klásti ještě zvláštního obměkčovacího znaménka, při *r* však naopak tato zbytečná nedůslednost opanovala u Čechův a Moravanův naprosto. Staří Čechové prý asi do 12. století neznali měkkého, na *rž* se ponášejícího *ř*, nebrž rozeznávali jako nyní uherští Slováci dosud už vyslovováním tvrdé *r* od měkkého: pojď *ry*chle, co tomu *ri*káš? Teprv prý asi v polovici 13. století rozšířilo se v Čechách a na Moravě vyslovování *ř* místo měkkého *r*, když totiž spisovatelé tento zvuk počali označovati složeným *rs*.

Krom r, n, d, t máme ještě tvrdé souhlásky h, ch, k. Ty podobně jako *r* před *i* (*j*) a *ě* (e) naprosto obstáti nemohou, nebrž přechází tu či změžďuje (rozmačkává) se

h v *z* a v *ž*: bůh, bozi, boží; Praha, v Praze, Pražan (m. Prahjan); strouha, v strouze, stružka (m. struhьka, kdež pak tvrdá souhláska *h* změžděna mocí následujícího za ní polovičního i (ь).

ch v *š*: Čech, Češi (až do 13. století jen: Česi), moucha, muška;

k v *c* a v *č*: drak, draci, dračice; vlk, vlci, vlčice; peku, péci, peče.

Změžďování *h* v *z* a *k* v *c* nazýváme změžďováním prvního stupně; změžďování pak *h* v *ž*, *ch* v *š*, *k* v *č* změžďováním druhého stupně. Změžďování tvrdé souhlásky *ch* prvním stupněm v *s* nyní už nemáme, vytratiloť se během 12. století; však Slováci změžďujou ještě po staročesku: Čech Česi, blížíce se takto více Polákům, kteří též znají dosud změžďování *ch* jen prvním stupněm jako bylo do 13. století i u nás.

Nejdůležitějším uznáme býti změžďování u jmen mužských živých bytostí v množném čísle na otázku kdo, co?: koželuh koželuzi, podruh podruzi; lenoch lenoši, černoch černoši, běloch běloši, divoch divoši; pták ptáci, voják vojáci, mladík mladíci, čermák čermáci, železník železníci. Jest pak změžďování toto u takovýchto jmen veledůležité, že se jednou děje a podruhé neděje, tak že kdo by se v tom náležitě nevycvičil, v mluvě i v písmě by přes tu chvíli chyboval. Ptáme-li se totiž na jména, jako jsou svrchu uvedená, otázkou koho, co? anebo kým, čím?, už změžďování přestane a vystupuje na jevo původní tvrdá souhláska h, ch, k: koho jsi viděl? koželuhy, podruhy; lenochy, černochy, bělochy, divochy; chytil jsem dva ptáky, přišlo neštěstí na vojáky, mám rád ty mladíky, zavřel jsem na noc čermáky, kanárky, potkal jsem železníky.

Na otázku s kým, s čím: Mluvil jsem s koželuhy, snášejte se i s podruhy; nemám slitování s lenochy; běloši vedli válku s černochy, divoši s bělochy; rád se bavím s ptáky, občané mají obcovati s vojáky, jsem spokojen s těmi mladíky, obilníci odjeli se železníky.

U jmen mužských životných bytostí zakončených souhláskou r, n, d, t jest v množném čísle na otázku kdo, co? zase obměkčování veledůležité, proto že slova taková na otázku koho? co? s kým, s čím? mají v mn. čísle *y*. Na otázku kdo, co? znějí tedy v množném č. měkce: ři, ni, di, ti, na otázku koho, co? tvrdě: ry,

ny, dy, ty: To jsou naši kmotři, navštívíme své kmotry; havrani přilétají v zimě do města, on střílí havrany, ačkoli ví, že jsou užiteční ptáci; hadi zalezli do díry, viděl jsem hady zalézati do díry; kohouti časně ráno kokrhají, slyším každý den kokrhati kohouty a nechávám se budíti (kým, čím?) kohouty.

Na otázku kdo, co? mají jména mužských bytostí místo *i* také koncovku *ové*, některá pak toliko *é*; ale nikdy nemůže *ové* nebo *é* státi na otázku koho, co?

Jako jména mužských životných bytostí, tak i jména přídavná, když ke jménům mužských životných bytostí náleží, změžďujou ve množném čísle na otázku kdo, co? své koncovky hý, chý, ký: zí, ší, cí, a obměkčujou rý, ný, dý, tý: ří, ní, dí, tí: drahý koželuh, to jsou drazí koželuzi; hluchý hoch, byli zde ti hluší hoši; veliký voják, velicí vojáci; dobrý kmotr, dobří kmotři; hodný pán, hodní páni; mladý had, mladí hadi; proklatý chrt, proklatí chrti; pouhý duch, pouzí duchové; tichý žák, tiší žáci; mrzký chlap, mrzcí chlapi; chytrý syn, chytří synové; učerněný kominík, učernění kominíci; chudý chalupník, chudí chalupníci; hbitý posel, hbití poslové.

U neživotných bytostí a u jmen ženských tohoto změžďování a obměkčování není; u mužských životných není také na otázku koho, co? Budou tedy uvedené právě příklady zníti na otázku koho, co? takto: potkal jsem ty drahé koželuhy; vypravil jsem už ty hluché hochy; viděl jsem samé veliké vojáky; mám rád své dobré kmotry; navštívím ty hodné pány; zabil jsem nevědomky dva mladé hady; odežeň ty proklaté chrty; křesťanské náboženství učí věřiti v pouhé duchy; učitel vyznamenává tiché a pilné žáky; trest na ty mrzké chlapy! ten otec má chytré syny; ušpinil jsem se o černé kominíky; zaplatil jsem za ty chudé chalupníky; pošlu Vám hbité posly.

(Takovéto koncovky mají přídavná jména také když patří ke jménům bytostí neživotných anebo ke jménům

rodu ženského, ať na otázku kdo, co anebo koho, co? Tu není rozdílu.)

U přídavných jmen jsou krom toho ještě tyto dvě změžděniny: ský — *ští*, cký — *čtí*: český pán, čeští páni; katolický křesťan, katoličtí křesťané. Rozumí se, že zase jen tehdá, když taková přídavná patří ke jmenům mužských bytostí životných na otázku kdo, co? U jmen mužských neživotných a u jmen ženských, ať na otázku kdo, co? nebo koho, co?, potom i u jmen mužských životných bytostí na otázku koho, co? proměna ta se neděje: známe pány české a křesťany katolické.

Avšak u mužských neživotných jest jeden případ, kde přídavné jméno k nim patřící musí proměnu podstoupiti, a to tehdá, když takové mužské jméno neživotné bytosti zosobujeme. Takové zosobování děje se koncovkou *ové*, tedy pouze a jen na otázku kdo, co? A když takto mužská jména neživotných zosobujeme, dlužno, bychom též přídavné jméno ustrojili koncovkou životných: vysoký strom — vysocí stromové, daleký vrch — dalecí vrchové, český stav — čeští stavové, slovanský národ — slovanští národové.

VII. V kterých případech máme psáti y ý, i í.

1. Obecná pravidla o y, ý

můžeme si odvoditi už z toho, co jsme byli řekli v předešlých odstavcích. Ale pro lepší přehled sestavíme si dle toho pravidla a dodáme potřebné ještě vysvětlivky.

Tvrdé **y** tedy píšeme:

1. **Po h, ch, k, r,** ve slovech českých vždycky, po **n, d, t** pak také vždycky, když je tvrdě vyslovujeme: rohy, chyba, kroky, dary; noviny, hody, trampoty; — hynouti, chýže, kynouti, ryba; nyní, dy-

chtím, tyčka; (koho?) podruhy, hochy, vojáky, tygry; pány, sousedy, chrty.

Poznamenání. Jediné vážné české slovo: vari (jdi s cesty, vyhni se) od staročeského var-iti, variti má i po *r* měkké *i*. Jest to zbytek z doby, kdy ještě činěn byl rozdíl mezi tvrdým *r* a měkkým *r* místo pozdějšího *ř*. Toto *i* ve slově vari jest známka rozkazovacího způsobu zrovna tak jako ve slovech jdi, vyhni se, *r* pak jest ve slově tom měkké. Krom toho jest měkké v žertovných slovech: ferina, frinda (t. j. nastrojená, upejpavá, koketa).

2. **V nerozlučné předložce vy-**, jako na př.: vybrati vyberu vybral vybrala vybralo, vydati vydám vydal vydala vydalo, vyhnati vyženu vyhnal vyhnala vyhnalo, vyhledati vyhledám vyhledal vyhledala vyhledalo, vyříditi vyřídím vyřídil vyřídila vyřídilo, vyžádati vyžádám vyžádal —a —o, vytlačiti vytlačím vytlačil —a —o, vyjíti vyjdu vyšel —šla —šlo, vyčistiti vyčistím vyčistil —a —o; vybrán vybrána vybráno, vydán vydána vydáno, vyhnán vyhnána vyhnáno, vyhledán vyhledána vyhledáno, vyřízen vyřízena vyřízeno, vyžádán vyžádána vyžádáno, vytlačen vytlačena vytlačeno, vyčištěn vyčištěna vyčištěno; vybraný vybraná vybrané, vydaný vydaná vydané, vyhnaný vyhnaná vyhnané, vyhledaný —á —é, vyřízený —á —é, vyžádaný —á —é, vytlačený —á —é, vyšlý —á —é, vyčištěný —á —é; vybrání, vydání, vyhnání, vyhledání, vyřízení, vyžádání, vytlačení, vyjití, vyčištění.

Poznamenání. Kdy jest *vy* předložka, poznáme podle toho, můžeme-li ji od příslušného slova odloučiti a má-li slovo to i potom ještě nějaký význam. Ve slově *vy*vinouti na př. máme první *vy* předložkou, proto že ji můžeme od slova odloučiti a zbylé slovo má ještě dobrý význam: vinouti. Ale toto *vi* ve slově vinouti nemůžeme už psáti tvrdým *y*, proto že zde není předložkou, nebrž patří ke kmeni slova. Rovněž tak nemohu psáti vyseti, vysím, vyklati, nebrž **viseti visím visel, viklati**, neboť slabika *vi* není zde předložkou, patříc ke kmeni slova tak, že kdybych ji odloučil, zbytek by už neznamenal nic takového, co znamenalo celé slovo.

3. **Můžeme-li y rozpustiti v ej, bývá y dlouhé: ý**; na př.: dobrý člověk dobrej člověk, veliký muž velikej muž, malý chlapec malej chlapec, slabý duch slabej duch, uvědomělý občan uvědomělej občan; mlýn mlejn, býk

bejk, lýtko lejtko, mýti mejti (myju, myješ, myje, myjeme, myjete, myjou, myl myla mylo; ale míti, mám, máš, má, měl, měla, mělo), netopýr netopejr, prýštiti prejštiti, strýc strejc, výr vejr (veliká sůva, der uhu; ale vír na vodě když do ní vítr duje, der wirbel); výnos vejnos, výběr výbor výborný, výhoda výhodný.

Rozpouštění *ý* v *ej* vede nás také k tomu, že můžeme ustanoviti, má-li v záhadné slabice vůbec býti tvrdé *y*. Ve slovech vysoký, syrový, bydleti na př. píšeme *y*, neboť odvozováním se přesvědčíme, že v prvotnějším slově bylo *ý*: vejška výška vysoký, sejr sýr syrový syrovátka, bejti býti byt bydlo obydlí bydleti, slejchám slýchám slyším. Takovýmto odvozováním poznáme, že zase naopak slova bidlo (sochor) a sirný (sirná lázeň), sirý sirotek nemohou míti než měkké *i*: bidlo od bíti biju, tedy to čím biju, jako šidlo od šíti šiju, to čím šiju; sirný od síra sirka (sýrný od sýr sejr); a sirý sirotek sirotčí sirotenský konečně nemohu odvoditi žádným způsobem tak, aby v některém prvotnějším slově bylo *ej*, *ý*, leda že by si někdo pomátl pojmy tak, že by chtěl slovo sirotek a syreček odváděti z téhož kořene. Takového matení dopouštějí se nováčkové často ve slově bitva, a i u staráčků viděli jsme nejednou černé na bílém tištěno: dobité město, dobili prospěchů a p. místo: dobyté město, dobyli prospěchů; dobité město od dobiti dobiju bylo by to, které někdo bil jako bijeme psa a byl by je tak dlouho bil, až by je byl dobil, t. j. dotloukl, domlátil. Ale město se nedobíjí, nebrž dobejvá dobývá se, a prospěchy se též nedobíjejí, nebrž dobývají, nabývají. —

Z příkladu „syrový“, které jsme zatím vedli ke slovu sejr sýr, odvedeme snadno pravidlo nové, známe-li také druhý či vlastně první tvar toho slova, totiž: surový. Syrový a surový jsou slova původem docela stejná a i významem na první pohled příbuzná s tím rozdílem, že slova syrový užíváme o věcech, slova surový o mravech a odvozeného odtud surovina i o věcech, na př. o

kůžích (surovina = rohprodukt). Ve slovech surový a syrový se tedy *y* a *u* na vzájem zastupujou, a poněvadž *u* jest samohláska široká, nemůže se po tvrdé neb obojetné souhlásce proměniti nežli jen zase v širokou, tak že, když se promění v *i*, musí toto *i* býti široké: *y*; ze *su*rový jest tedy *sy*rový. Z toho také poznáme, že jsme psali slovo pyšný *y* jenom podle výpomocného pravidla: „toto y mohu rozpustiti v *ej* ve stejnokmenném slově pýcha pejcha.“ v skutku však má oboje, pyšný a pýcha, široké y proto, že kořen zní *puch*, puch-nouti; pyšný tedy jest ten, kdo vypínáním a nadýmáním puchne; tak i omyl píšeme *y* podle výpomocného pravidla proto, že v proměněném mýlka mýliti jest *ej* čili staženě *ý*, podle prvotnější příčiny však proto, že na místě *y* jest původně u: mul (t. j. kaluž, bláto, schlamm vom regenwasser), rozpuštěně *ou* či *ú* ve slově múliti či mouliti (říkáme: to jsem se zmoulil) atd. Nyní nám bude také jasno, proč ve mnohých slovech nesmíme psáti ý, y, ačkoli se v nich samých anebo v prvotnějším základním slově hlas í může rozpustiti v *ej*: psík psejček. Po měkkých rozumí se samo sebou, že nikdy y státi nemůže, tedy *ci*zí, ačkoli bylo dříve: *cu*dzí; cín, ačkoli se říká též rozpuštěné: cejn; nožík nožíček, ačkoli jest také nožejk nožejček.

Toto vyloživše můžeme nyní ustanoviti pravidlo, že

4. **po obojetných souhláskách píšeme y, když tato široká hláska v nich povstala z některé jiné široké**, což si napišme přehledně takto: $\frac{a,\ o,\ u,}{y}$

Podle pravidla toho shledáme následující odvozeniny anebo shody:

a: lat. cab*a*la něm. be*u*tel něm. z*ai*sel s*a*tis, s*a*tur, n. s*a*tt
kob*y*la p*y*tel s*y*sel s*y*t, —*a*, —*o*

o: pok*á*ti se l*o*kati fisch*o*tter kop*ou*to n. pfote
p*y*kati pol*y*kati vzl*y*kati vydra kop*y*to
třep*o*t staré n*y* lat. nos v*o*s
třp*y*těti se m*y* v*y*

u: B*u*d (v B*u*divoj, Marob*u*d) b*u*diti (b*u*dtrý) pel*u*něk
B*y*džov b*y*strý (prob*u*zený) pel*y*něk
s*u*chý s*u*rový něm. m*u*th s*u*nus, n. s*o*hn
s*y*chravý s*y*rový m*y*sl s*y*n
p*u*tare n*u*nc, nun m*u*s maus p*u*lvis pollen,
p*y*tám zp*y*tuju n*y*ní m*y*š p*y*l
h*au*sen, -blase
v*y*za vyzina
od kořene *uk* v nauka *yk*nouti ve vyknouti, zvyk, staré zvyčaj, obvyčaj a nyní: obyčej.

Temného původu jest *y* ve slovech: hmyz, lysý, pysk, vykýř, jazyk, mys (z ruštiny = předhoří), mylek (jilek, opilka, taubkorn, sommerlolch), plyn, výheň (feueresse), vyžle (slídník, spürhund), osyka, Volyně, babyka.

Ve slovech: hlemýžď, netopýr pýřiti pýřavka zapýření, slepýš píšeme *ý* podle výpomocného pravidla o rozkládání *ý* v *ej*; rovněž tak smyčec od smejkati smýkati, plýtev m. lepšího ploutev, sypati sejpka sýpka. Ve slovech: bylina, slynouti, výti vyju (vyje vlk nebo pes, heulen) z části také podle pravidla o rozpouštění, důkladněji však podle pravidla o přechodu širokých souhlásek v široké: bylina od bu v býti (odtud bejlí býlí = buřeň, unkraut), slynouti od slu ve sluju slouti aneb slo ve slovu slouti), výti od vu, přirozeného to zvuku, kterýž vydává ve smutku pes nebo vlk. I ve slově brzy můžeme si *y* zatím vyložiti jako by se mohlo zaměniti s *o*: brz*o*.

Vyslovením stejná, pravopisem však a významem rozdílná jsou slova: lys (kdo má lysou, holou hlavu) a lis (pres), lyska (vodní slípka, wasserhuhn) a lísa, líska (plot), pytel (měch) a pitel (říkáme posměšně tomu, kdo mnoho pije), výti (vyje vlk nebo pes) a víti navíjeti (nitě, přízi atd.), pysk (ret) a pisk (od písknouti, hvízdnouti), my (my jsme my, my jsme Češi) a mi (dej mi jíst). Konečně: nazývati (od zovu zoveš zove zoveme zovete zovou) a nazívati se (ten se něco nazívá od zíti zeju zeješ zeje = otvírati se, gähnen): nazývá se Jan, on celý den zívá.

Rozumí se, že, má-li některé slovo už samo svým původem *y*, podrží všecka slova od něho odvozená také *y*: od mysl: mysliti, myslivec, myslivna; myju pomyje mydlář, syčeti sykora osyka, lysý lysina lyska lysati (plechatěti; ale lísati se = lichotiti se), syt, sytý, sytost, sytiti atd.

Začátečníci v pravopise matou si často slovo obilí se slovy odvozenými od býti, jako: bylina, bejlí býlí, a píšou je potom také s *y*, což jest ale chybné. Podobně píše mnohý slovo hbitý, střelhbitý, hbitost zmatečně s širokým *y*.

Slovo pytva kdo odvozuje od pytati zpytovati (srovnej lat. putare), píše *y*; podle starých však jest *i*: pitva, jako by prý od pěstvám, pětvám, neb se rukama (pěstí) droby vybírají.

Spor bývá o slovech zisk získati, zejtra a posílati; jedni totiž chtějí psáti zysk zýskati (zejskati), zýtra, posýlati, druzí měkce: zisk získati, zítra, posílati. Tvrdé *y* ve všech těchto slovech jest podle odvození naskrze správné; ve slovech zisk získati a posílati však také měkké *i* jest podle odvození na svém místě, jakž hned vyložíme, až ospravedlníme způsob psání: zejtra zýtra. Slovo toto složeno jest z předložky za a jutro: za jutra; *u* co široká za *j* co měkkou musí se přehlasiti také v měkkou, a bude: za jitra, zajitra zajtra; nyní je zase široká *a* před j, a přehlasí se tedy také ve svou ouzkou: zejtra; co když známým způsobem stáhneme, bude: zýtra. Že píšou mnozí také zítra, má svůj původ nejspíš v době kdy se přestalo po *s*, *z* psáti *y* tam kam nepatří, o slově zýtra m. zejtra však zapomenuto, že podle svého složení má míti *ý*. Zytra s krátkým *y* jest staženo ze slov: *z* a jitro: z jitra, zytra. — Způsob psání: zýskati možno odůvodniti takto: Slovo to jest slovo složené z předložky *z*, kyrilsky: izъ anebo vъzъ (kdež ъ jest tvrdá slabá samohláska, která zněla asi tak jako polovice hlásky *y*) a ze starého slova iskati, t. j. hledati („nechvalno nám v Němcích iskati pra-

vdu," pravil Ratibor v Libušině soudě, když Chrudoš nechtěl býti spokojen rozsudkem podle domácího práva, aby vládl s bratrem svým na dědictví společně); bylo by tedy složeně: izъiskati anebo vъzъiskati; necháme-li tvrdou slabou samohlásku slyšeti sesíleně co tvrdé *e*, máme tvary: izeiskati, vъzeiskati, zejskati, vzejskati, staženě: zýskati, vzýskati. Avšak vedle vъzyskati vyskýtá se v nejstarší době také už měkké: iziskati, což by znělo odsutím prvního *i*: získati, a tudy by byl odůvodněn měkký způsob psání toho slova. Mimochodem připomínáme, že staročeské iskati (hledati) kromě ve slově získati žije podnes též ve slově víškati, užívaném v lidu ve rčení: víškati v hlavě, t. j. hledati. Povstalo pak toto víškati ze slova iskati předsutím souhlásky *v* místo *j*, kterážto hláska se předsouvá slovům začínajícím samohláskou *i* proto, že čeština v násloví samohlásek nemiluje, tak že píšeme: jikra místo staročeského ikra, jiný m. staroč. iný, jiskra m. stč. iskra, jistý m. stč. istý, jizba m. stč. izba; vajce vedle něm. ei a lat. ovum m. ajce, a víškati m. jiskati z tvaru: iskati. Iskati má se k složenému získati tak jako latinské quærere k acquirere: iskám až z-iskám = hledám až se dohledám. — Konečně nám zbývá odůvodniti způsob psání: posýlati a posílati. Podle slov: dráti vydírati, bráti vybírati, mříti umírati, vříti zavírati, hřmíti hřímati, příti upírati, má býti sláti (poslati) posílati; podle sedrati sedýrati, nadmouti nadýmati, rváti urývati, stláti postýlati, může býti také poslati posýlati. A dle té obdoby nebylo by tedy ani chyba psáti: nazvu nazívati, nevšímáme-li si široké samohlásky *o* v jednoduchém zovu zoveš.

Ze všeho toho patrno, že nejlépe sluší psáti: zejtra, zisk, posílati. Vidíme-li je někde psána s tvrdým y, budeme věděti podle daného právě výkladu proč.

Slova křídlo od kryti kryju, kříž z lat. crux, něm. kreuz a některá jiná odchylujou se od pravidla o pro-

měně širokých hlásek do širokého *y*, neznějíce tvrdě, jak by měla: krylo, kryž.

Z pravidla o proměně širokých *a*, *o*, *u* v široké *y* samo sebou patrno, že

5. **y píšeme ve jmenech rodu ženského, která, když je v jednotném čísle jmenem jmenujeme, jsou zakončena samohláskou a, kdykoliv na místě tohoto a se jeví hláska i (y)** (příklady viz na str. 25. *a*)); dále pak **ve slovech, když též jsouce zakončena hláskou a patří k jmenům rodu ženského v množném čísle**; jsou to tak zvaná příčestí (mittelwörter) činného a trpného rodu časoslov (tvoří se z nich pomocí „byl“ a „jsem“ minulý čas a trpný rod) a přídavná jména i jiná slova s neurčitým v mužském rodě zakončením: byla, šla, hledala; viděna, volána, bita, velebena; bosa, věrna, nevinna, dlužna, králova, bratrova, pánova, ta, ona, jedna, všecka, atd. (Příklady na str. 26. k *a*)). Mluvíme tedy o ženských: on*y* jsou mi dlužn*y* (z jednotného čísla: on*a* jest mi dlužn*a*), on*y* jsou povinn*y*, on*y* byl*y* rád*y* (všecko tvrdě); sestry pravil*y*: volal*y* jsme vaše přítelk*y*, slyšel*y* nás? ale: bratři pravil*i*: volal*i* jsme vaše přátele, slyšel*i* nás; bratři pravil*i*: volal*i* jsme vaše přítelky, slyšel*y* nás? — Podle toho bychom tedy také psali: Zlé společnosti svádějí k zlému; dejte pozor, aby vás také nesvedl*y* (proto že toto nesvedl*y* náleží ke slovu společnosti a to jest rodu ženského: společnost nesvedl*a*). Roztržitým písařům vyklouznou z péra často chyby jako: Už jste ušil*i* ty košile? Mužové nám odjeli, byl*i* jsme včera sam*i*; kdy budete s tím prádlem hotov*i*? Ve všech těchto větách jsou slova: ušil*i*, byl*i* sam*i*, hotov*i* chybně psána s *i*, poněvadž by takto vztahovala se k mužským osobám, kdežto obsah uvedených vět rozumí se přirozeně o rodě ženském: mužští u nás košile nešijou, abych se jich mohl ptáti, jestli je už ušili; že jim mužové odjeli, mohou říci jen ženské atd. Dlužno tedy napsati správně takto: Už jste ušil*y* ty košile? (v jednotném čísle: už jsi ušil*a*?) Mužové nám odjeli, byl*y* jsme včera sam*y*

(byl*a* jsem včera sam*a*); kdy budete s tím prádlem hotov*y* (kdy budeš hotov*a*)?

Během 16. století začali nejdříve na Slovensku, odtud pak na Moravě a konečně v Čechách mužským jménům neživotným připínati v množném čísle přípony ženské: vlasy, časy, nehty atd. místo staršího: vlasi, časi, nehti s příponou mužskou. Neurčitá jména přídavná a přídavná jména přivlastňovací (bratrův, sousedův, otcův atd.), pak příčestí (t. j. tvary časoslovné, z kterých se tvoří minulý čas a trpný rod), majíce též zakončení podstatných jmen, dostávají dle toho též přípony jmen podstatných, tedy když se pojí s jmeny mužskými neživotnými, mají jako tato též příponu ženskou. (Viz str. 27. k *b*), str. 28. a 29.) Odtud pak máme pravidlo:

6. **y píšeme podle jmen ženských samohláskou a zakončených také ve jmenech mužských bytostí neživotných a ve slovech takovéhotéž zakončení, když k takovým jménům mužských bytostí neživotných patří.** Stromy, lesy, duby; lesy hučely, stromy byly poraženy, jedn*y* voz*y* přijel*y*, ale sam*y* na takový náklad nestačil*y*; všechn*y* Přemyslov*y* sad*y* byl*y* zaplaven*y* silnými přívalʏ atd.

7. **I mužská jména životná přijímají v množném čísle na otázku koho, co? a kým, čím? y**, které jest v prvním případě tak důležité, že kdyby řečník nebo písař místo něho položil *i*, *é* nebo *ové*, nebylo by mu rozuměti kdo co udělal a co se komu stalo (str. 25.). Proto pamatujme si při té příležitosti, že mužská jména životná na otázku kdo, co? mají v množném čísle *i* anebo *ové* (některá také jenom pouhé *é*), ale na otázku koho, co? takovéto *i*, *ové*, *é* nikterak ostati nemůže, neboť tu bývá u mužských jmen tvrdého anebo obojetného zakončení *y*, u mužských jmen měkkého zakončení přehlasuje se toto *y* v *e*. Mužská jména životná s tvrdým zakončením dle toho na otázku kdo, co? v množném čísle tvrdou koncovku měkčí, na otázku koho, co? ji však měkčiti nemohou, protože tu na otázku koho, co? předepsáno jest *y*. Proberme si dle toho také příklady:

Turc*i* a Tataři myslili (kdo?), že sousední Polá*ky* snadno si podrobí (koho?), ale udatní Poláci pobili hrdé Tur*ky* a prchlivé Tatar*y*. Za mnou, Poláci, Češi, Srbové, Chorváti a všickni Slované i Uhři! Povedu Poláky, Čechy, Srby, Chorváty a všecky Slovany a Uhry za praporem svobody a osvěty. Měli jsme vojáky na noclehu; byli u nás vojáci na noclehu. Muži ti bývali vždycky správní kupci; známe ty muže co správné kupce.

8. **Jména středního rodu zakončená samohláskou -o mají v množném čísle na otázku kým, čím? také y**: Pověděl věc krátkými slovy; drobné věci prosíváme rozličnými síty; byli tu pláteníci s plátny a soukeníci se sukny? Ptáci létají křídly. (Str. 30. *d)*).

Pochybnost o *i* nebo *y* mohla by vzniknouti ještě leda stran některých koncovek; pamatujme si tedy s *y* koncovky tyto:

yně: hospodyně, svatyně, jeskyně, Volyně; ale: svině
yka: motyka, vladyka, babyka, osyka; ale: slabika, pika, klika, a cizí: rafika, trafika,
yto: koryto, kopyto; ale: jelito,
ýš, ýž: slepýš (slepý had, ale není slepý); lanýž n. lanýž (jedlá houba, po něm. trüffel).

V následujícím cvičení vyhledejme slova, jak se k vyloženým tu dosud pravidlům hodí, vypišme je, a co v příčině pravopisné souvisí, napišme k sobě, jako na př.: děvečky šly.

Cvičení.

1. Hospodyně a děvečky.

Jistá pracovitá žena, vdova, měla několik děveček, které dříve než svítalo, jakmile kohout zakokrhal, budívala, aby šly po své práci. Děvečky, které by to rády nějakým způsobem byly překazily, umínily si, že kohouta zabijou, aby hospodyni tak časně nebudil. Ale nastojte, když kohouta zabily, připravily si ještě horší osud. Hospodyně, ří-

divši se prve vždycky kokrháním kohoutovým [1]) a nevědouc nyní kolik jest hodin, budívala děvečky ještě dříve, často i o půl noci.

Lest obyčejně tomu škodívá, kdo ji osnuje.

2. Husy v kapitoliu.[2])

V starém Římě, když noční dobou od nepřítele dobýváno bylo kapitolium, daly se husy do takového křiku, že zbrojníci se probudili a nepřítele šťastně odtiskli. V tu dobu husy, protože probuzením strážných zachovaly kapitolium, na slovo vzaty byly [3]), a každý pravil, že v pravdě jsou posvátné a píci z obecného nákladu zasluhujou.

„Ó jak velmi jsme my šťastny!“ řekla jedna z nich podtají, „nikdo neví, že když jsme tehdáž noční dobou tak náramně křičely, dvě hrozné lišky na nás se byly přikradly, a že na jiného nepřítele a na zachování kapitolia žádná z nás nepomyslila.“

Mnohý slovutný čin obyčejným a všedním by činem byl, kdyby znám byl původ jeho.

2. Obecná pravidla o krátkém měkkém i.

Krátké měkké i klademe:

1. **Po měkkých souhláskách c, j, č, ř, š, ž, když slabiky** ci, ji, či, ři, ši, ži **krátce vyslovujeme**: cihla, ptáci, věci, v boji, jistý, jiný, čin, řinčí, šimrá, Češi, v kůži.

2. **Když i po n, d, t krátce vyslovíme a tato pí-**

---

[1]) I tu vyslovovali staří *ej*: silnejm prutem, kokrháním kohoutovejm.

[2]) Kapitolium nazýván byl hlavní chrám v starém Římě, na jižním temeni Saturnské čili Kapitolské hory, zasvěcený nejvyššímu římskému bohu Jupiterovi.

[3]) „Na slovo někoho vzíti nebo bráti“ znamená tolik co: za znamenitého jej míti, za výtečného jej pokládati. Užíváme rčení „na slovo vzatý“ také zvláště tehdá, když se něčí auktority dovoláváme.

smena měkce, t. j. jako ň, ď, ť, znějí: nikdo, nic, hoditi, raditi, platiti; kosti, ctnosti, přípověd**i**. (Kostí, ctností, přípovědí znamenalo by buď tolik co: t o u kostí, t o u ctností, t o u přípovědí; anebo: těch kostí, těch ctností, těch přípovědí.)

3. **Předložka při jest sama o sobě krátká a krátkou též zůstává, když jest spojena s časoslovy** (jako na př.: při-ložiti, při-mluviti) **anebo s přídavnými a podstatnými jmeny přímo od tvarů časoslovných** (jako na př. veden: přiveden přiveden-ý přiveden-í, dělen přidělen přidělen-ý přidělen-í, přiběhl přiběhlý) **odvozenými**: hodinky nosím vždycky p*ř*i sobě; když mluvíš lež, nemohu býti p*ř*i tobě; — p*ř*ipomněl jsi bratrovi, že má ke mně zejtra p*ř*ijíti? P*ř*iloženou knihu ode mne p*ř*ijmi na důkaz mé přízně; p*ř*irovnávání jedněch věcí k druhým bystří mysl.

Důležitější bude pojednání o předponě při- v obecných pravidlech o dlouhém í.

4. **Krátkým měkkým i píšeme přípony: ina, ika, ice, iva, ivo, inec, iště, isko, idlo, izna, ička, inka, icha, ič, isť, ivý, itý, ičký, inký, ilý, ovitý, istvý, iný, icherný a iký.** Příklady:

ina: hodina hodiny hodin hodinách hodinami, rodina rodiny rodině rodin rodinám rodinách rodinami, hostina, dužina, ořešina, hrachovina, košatina, hrdina
ika: pika, klika, slabika, (ale: dýka, babyka, vladyka, motyka, osyka)
ice: slepice slepici slepic, vidlice vidlic vidlicím, silnice, přeslice
iva: kopřiva kopřivy kopřiv kopřivám kopřivách kopřivami
ivo: pivo, palivo, topivo, svítivo, kladivo, pečivo, stelivo, vařivo
inec: ovčinec ovčince ovčinci, žabinec žabincem žabinci
iště: **bojiště, strniště, Hradiště, spáleniště, zbořeniště, mraveniště, pastviště**
isko: ohnisko ohniska, kolik ohnisek? (brennpunkt), pastvisko
idlo: kadidlo, pravidlo, nosidlo, chodidlo, mastidlo (vyjmuta jsou d v o u s l a b i č n á: sídlo, jídlo, křídlo, vřídlo (heisse quelle, sprudel), mýdlo, bydlo (obydlí: píchá ho dobré bydlo) a bidlo (čím se bije, sochor); šidlo píše se též dlouze: šídlo.
izna: podobizna, divizna, bělizna (bílá kožišina).
ička: (obyčejně ve více než dvouslabičných): dušička dušičkám dušiček, babička, sedmička, klička, rybička (vyjmuto: svíčka)

Upozorňujeme zvláště na slova chyb*i*čka, ryb*i*čka. Tu se totiž mnozí mýlí a píšou: chyb*y*čka, ryb*y*čka, domnívajíce se, že tu *a* ve slově chyb*a* ryb*a* proměněno v *y*. Ale tomu není tak; chybička, rybička není odvozeno od chyba, ryba, nebrž od chyb-, ryb-, zrovna jako chyb-ný, ryb-ný, nikoli chyba-ný, ryba-ný; tedy také ne chyb*ai*čka, ryb*ai*čka, nebrž zdrobňující slabika ička připne se k samému kmeni slova: chyb-ička, ryb-ička, chybička, rybička.

inka: peřinka peřinky peřinkám peřinek, matinka, hodinka
icha: řeřicha, pleticha
ič: nosič, topič, trapič (ale: míč, kterým si hráváme, a: myč, který myje), bič bičík (od bíti, biju), rodič (otec; rodič z Prahy, gebürtig aus Prag)
ist: kopist (kopistí mísíme chléb), kořist, závist, čelist

ivý: podezřivý (argwöhnisch), vadivý, plazivý, ošklivý; (místo pověrčivý jest snad lepší: pověrečný)
itý: letitý, kamenitý, masitý, bahnitý, písčitý, vejčitý (eiförmig)
ičký: maličký, teničký, běličký, celičký
inký: jedinký, zlatinký, malinký
ilý: otužilý, zavilý (stočený, potutelný), zmužilý, zpanilý
ovitý: sukovitý, hrudovitý, pánovitý, houžovitý lakomec (filziger geizhals)
istvý: celistvý, mladistvý, plodistvý
iný: jediný
icherný: malicherný (od: malý)
iký: veliký.

5. **Přípony a koncovky** -li, -liž, -liv, -mi, -ji mají vždycky *i*; tak píše se nyní i spojka *i* = a, také, kterouž ve spisech starších shledáme vždycky správněji psanou: *y*, a to proto správněji, neboť ji vyslovujeme hrdlem jako ostatní tvrdé čili široké samohlásky a, o, u.

Příklady. Neznaje vlasti své běh, ty-*li* jsi Čech? Máme-*liž* věčně v pohodlnosti a netečnosti dřepěti? Jakko-*liv* udatně bojovali, přece prohráli, neboť hrubá síla jen tehdá vítězí, vede-*li* ji vycvičený duch. S moudr*ými* lid*mi* rád a často bývej, ale s nemoudr*ými* obcuj také, abys poznával lidi všelijaké. Blaženě*ji* prý jest dáti než*li* bráti. Všude zlí mezi dobr*ými*.

Začátečníci v pravopise velmi rádi čárkujou *i* v časoslovech, když jich potřebujou v tvaru tom, jakým se jmenujou; na př.: mluvím, hodím, dám, chválím atd. jsou časoslova, ale takto se nejmenujou, nebrž jména jejich jsou: mluviti, hoditi, dáti, chváliti atd. Takovémuto zakončení časoslov říkáme: neurčitý způsob, a

6. **Časoslova mají v ti neurčitého způsobu vždycky i; je-li neurčitý způsob trojslabičný a končí-li se příponou iti, má pak oboje i měkké krátké,** ač ovšem nepředchází-li před tímto iti některá tvrdá souhláska: — pamatovat*i*, děkovat*i*, hrabat*i*, říkat*i*, povídat*i*, sedět*i*, hledět*i*, tlouc*i* m. tloukti, moc*i* m. mohti (mohu), vést*i* (vedu), vézt*i* (vezu), mysl*i*t*i*, chyb*i*t*i*, čin*i*t*i*, bíl*i*t*i*, pustiti, stoupiti, střeliti, kropiti atd.

Dvéslabičné neurčité způsoby mají první *i* dlouhé: míti (mám), síti (siju, sil), žíti (žiju, žil), tříti (tru, třel); mýti myju a býti jsem má ý; krýti rýti atd. mají první *i* 1. tvrdé (y), neboť před ním předchází tvrdá souhláska, a 2. dlouhé tvrdé (ý), neboť se rozpouští v obecné mluvě v *ej*.

7. **První osoba jednotného čísla** (já) **v přítomném čase** (hraju, stelu, piju, miluju), **kdež v obecné mluvě užíváme u, psává se dosud a dříve zvláště psávala se přehlaseně i:** hraji, piji, miluji, steli, meli atd. V třetí osobě množného čísla (oni, ony) přítomného času jest pak toto *i* dlouhé **í**: hrají, pijí, milují, stelí, melí atd. místo staršího: hrajú, pijú, milujú, stelú, melú, anebo rozpuštěně: hrajou, pijou, milujou, stelou, melou. Toto *i* v jednotném čísle a *í* v množném čísle zavládlo teprv as od konce 14. století (tedy zas ti „krasopisci“) a to jen v řeči písemné. Proto my se ho nedržme, píšíce *u* a *ou*: piju pijou, miluju milujou, jsouce takto věrni ráznější mluvě starší a hovíce tudy také srozumitelnosti.

8. **Ve slovech ženského rodu: ji (po předložkách: ni), naši, vaši, vši (všecku), na otázku koho, co? a ve slovech naši, vaši, když patří k mužským jménům životných bytostí na otázku kdo, co?** V jiných pádech jedno-

tného čísla ženského rodu mají tato slova **í**, v množném pak čísle ve všech pádech, kde se vyskytuje, **i**

Příklady. Sestra přijela z Prahy; viděl jsi **ji**? Ano, potkal jsem **ji** včera na procházce a jak jsem **ji** pozdravil, hned mě poznala (koho jsi viděl, koho jsi potkal, pozdravil? **ji**). Mám zase o knihu více, koupil jsem **ji** v kněhkupectví. — Ale změňme tyto příklady na jinou otázku, jako: komu, s kým, o kom, čeho, koho? a slova, o nichž jednáme, budou míti hned *í*: Sestra přijela z Prahy, neboť jsem *jí* psal (komu?), že by *jí* (komu?) přítelka odjela. Mám zase o knihu více; vážím si *jí* (čeho?) velice, čítám v *ní* (v čem? kde?) každý den a těším se *jí* (čím?) ve smutné chvíli. — Naši továrnu vystavěl náš předchůdce, vaši jsme vystavěli my. Zejtra navštívím vaši (koho?) sestru, ale ať ona také přijde k naší (ke komu?) matince. Byli u nás vaši bratři a mluvil jsem s nimi. Naši, vaši, moji, tvoji přátelé se všickni rozešli, ani jsme se s *nimi* nerozloučili. Kdo jsou vaši největší dobrodincové? Naši, vaši, moji, tvoji největší dobrodincové jsou naši rodiče a učitelové. Vůkol našich a tvých zahrad jest pěkné lípové stromořadí. To jest ošklivá housenka, já se **jí** štítím. Učinila tu otázku ve vší nevinnosti. Děkujeme vám za vaši laskavost, kterou jste prokázali našim dětem a jejich učiteli. Na našich polích stojí obilí hustěji nežli na vašich. Naši noví úřadníci chovají se k lidem vlídně. Nestalo se to naší vinou ani s naším přivolením.

9. **píšeme i ve statných jmenech rodu mužského bytosti životných na otázku kdo, co? a ve slovech též takového zakončení, jako zejmena v přídavných jmenech přivlastňovacích** (-ův, -ova, -ovo, -in, -ina, -ino), **v přídavných jmenech zkrácených** (zdráv, zdráva, zdrávo, mocen, mocna, mocno), **v příčestích časoslov** (t. j. ve tvarech časoslovných, z kterých tvoříme minulý čas a trpný rod: hledal — hledal jsem, hledán, jsem hledán, byl jsem hledán), v náměstkách on, ten, onen, můj, tvůj, náš, váš, sám, a v číslovkách jeden, všecken,

všechen, všecek, veškeren, čtver, pater, šester atd., když taková slova na otázku kdo, co? k jmenům rodu mužského životných bytostí patří anebo se podle obsahu věty ví, že o takových bytostech jest řeč. (Srovnej str. 31, c), pak předešlé č. 8, a pozoruj ještě tyto příklady:)

Můj bratr byl velmi rád, že jeho syn se uzdravi, a že jest nyní stále zdráv:) Moji bratři byli velmi rádi že jejich synové se uzdravili a že jsou nyní stále zdrávi. (Náš čeledín nakládal nejprv obilí naše a potom pomáhal nakládati sousedovi:) Naši čeledínové nakládali nejprv obilí naše a potom pomáhali nakládati sousedovi. (Váš chlapec dobře se choval a byl odměněn, ale náš hoch byl trestán, že utekl bos do školy:) Vaši chlapci dobře se chovali a byli odměněni, ale naši hoši byli trestáni, že utekli bosi do školy. (Ten sousedův pes běhal samoten po polích; (on) zajisté slídil, kde by mohl uloviti zvěřinu:) Ti sousedovi psi běhali samotni po polích; (oni) zajisté slídili, kde by mohli uloviti zvěřinu. Já a můj přítel jsme dychtivi zvěděti, budou-li všickni (všichni, všici) vojáci pozváni k tabuli anebo jen ti jedni se žlutými výložky.

Připomenutí. V případě: Náš čeledín atd. máme také: pomáhal sousedovi. Na otázku: komu? nemůže totiž nikdy ani v příponě ovi ani jinak býti tvrdé *y*. — „Sousedovi“ může býti též přídavné jméno přivlastňovací (sousedovi synové) a musí tedy také býti s krátkým měkkým *i* psáno, patří-li k jménu mužské bytosti životné v množném čísle na otázku kdo? Takovýchto shod jest v pravopise více, ale v čtení a v psaní nesmějí nás másti. — Kdy psáti dlužno: sousedovy atd., jest známo z předešlých výkladův; totiž v rodě ženském, při rodě mužském u neživotných, ale u životných mužských jen na otázku: koho, co: Josefovy zahrady, Petrovy sady, znám (koho, co?) hrnčířovy syny.

3. Obecná pravidla o dlouhém měkkém í.

Dlouhé měkké *í* klademe:

1. **Po měkkých souhláskách c, j, č, ř, š, ž, když slabiky ci, ji, či, ři, ši, ži dlouze vyslovujeme:** cítiti, cí-

diti, jímati, jísti, číhati, čísti, vyčítati, *čí* jest to dům? (ale: zavírej, *či* myslíš, že je tady tepla nazbyt?) naříditi, šířka, žíla (ta žíla; ale: ona ještě dlouho žíla).

2. **Ve jmenech podstatných rodu mužského zakončených na in, ik, iček, inek, íř, a ve jmenech rodu středního zakončených na í:**

in: komín, kmín, blín (bilsenkraut), klín, Kolín, Veleslavín, čeledín, ovčín, Jičín
ik: kominík, řemeslník, kožišník, ručník, holubník, rybník, malík, slavík
iček: kominíček, klíček, kolíček, hrníček, balíček, trávníček, políček (chybně: poliček, neboť políček jest to, co kdo dostane po líci)
inek: komínek, tatínek, vínek, kořínek, hřebínek, kamínek
íř: havíř, barvíř, mečíř, nožíř, hrnčíř, rytíř, pilíř, malíř, talíř
í: zelí, svědomí, proutí, peří, obilí, údolí, předměstí, pomezí, bohat*ství*, kupec*tví*, plavec*tví*, lékař*ství*, lakom*ství*, účastenství, hedbávní, zdraví, to nádobí (ale: ta nádoba, ty nádoby).

K tomu však si budeme pamatovati toto důležité připomenutí:

1. že pravidlo to se nevztahuje ke slovům, která dle sluchu mají totéž zakončení, ale v skutku jiným pravidlům podrobena jsou, jako na př.: mlýn;

2. ze slov na *in* má Hospodin, Martin *i*; plyn, syn *y*;

3. ze slov na *ik* a *iček* má zvyk a jazyk *y*, jazýček *ý*;

4. dlouhé *í* ve slovech na *í*, *ín*, *ík*, *íček*, *ínek*, *íř*, zůstává v příslušných slovech ve všech pádech čísla jednotného a množného: komína, v komíně, s tatínkem, kominíci, řemeslníci, kominíky, řemeslníky, pět klíčků, šest hřebínků, málo talířů, mnoho malířů atd.;

5. slova list*í* a kamen*í* co slova rodu středního: *to* listí a *to* kamení buďtež dobře rozeznávána od slov množného čísla: *ty* list*y* a *ty* kamen*y*, jimž jest jednotné číslo: (ten) list a (ten) kámen;

6. **netoliko nováčkové, ale i „staráčkové", ba někteří už hodní „staráci" neumějí psáti:** (to) pití, (to) bití, (to) vyjití, (to) šití, (to) mytí atd. Tady dlužno rozeznávati jména podstatná: pití, bití, vyjití, šití, mytí, zažití od časoslov: nemohu píti, otec chtěl

syna bíti, včera jsem si nemohl vyjíti, zejtra budeme celý den šíti, to dítě už se bude brzo samo mýti atd.;

7. rozumí se samo sebou, že koncovky in, ik atd, nejsou-li prvotné, nemohou míti dlouhé *í*; řeknu-li na př. pět hodin, nemohu tu psáti hodín s *í*, neboť koncovka *in* ve slově hodin není prvotná, poněvadž slovo samo se jmenuje hod*ína*, majíc tedy za prvotnou koncovku slabiku ina a nikoliv koncovku in.

Co jest rčení: na bíle dni (teď by utvořili obecní lidé: na bílém dni anebo dokonce: na bílém dnu), dočteme se v mluvnici. **Vůči** jest složeno ze slov *v* a oči = v oči; psáti je tedy s dlouhým *í* byla by hrubá chyba; slovo oči má jen na otázku čeho čí *í*: řeknu mu to do očí, místo čeho pokažení Čechové vypouštějí z úst po německu: do obličeje (ins gesicht).

Krom toho všimněme si ještě těchto výjimek: kolik tolik, k ř i k, vznik, okamžik. Slova zvyk a povyk známe už odjinud. Ze slov na im má otčím také otčim; slova pak Vlašim, Kouřim, Chrudim atd. píšeme správně jen s *i*.

3. **Slova: zajíc, krajíc, měsíc, střevíc, tisíc mají též í** proti slovům: šlechtic, bířic, božic (syn boží), panic, dědic.

4. **í píšeme v předložce při, když jest složena se jmény statnými a přídavnými anebo se slovy od těchto odvozenými, která nejsou utvořena pomocí a prostředkem koncovky ání, ení, án, en,** což se nám objasní těmito příklady: přímluva přímluvný (ale: přimlouvání, přimluvení), přívažek, přívažný (ale: přivážení, přivážený); příležitost příležitý, příklad příkladný, příjem příjemný, příkop, příkrov, přípověď, příkoří, přísloví, **příjmení** (složeno z předložky při a jméno; ne: příjmění, což by bylo složeno z při a jmění a znamenalo by asi tolik co: vedlejší jmění, německy nebenvermögen). Srovnej: přijdu, přijmu (str. 48).

5. **Přídavná jména jako: dnešní, lepší, nejlepší, mají í a poznají se dle toho, že je můžeme přidati ke jmenům rodu jakéhokoliv:**

ten dnešní, ta dnešní, to dnešní; ten lepší, ta

lepší, to lepší; dnešní chléb, dnešní sláva, dnešní slovo; lepší chléb, lepší káva, lepší žito; kozí sýr, kozí brada, kozí mléko; telecí mozek, telecí kůže, telecí hrudí; rybí měchýř, rybí žluč, rybí oko; vlčí mák, vlčí hlava, vlčí pole; hadí zub, hadí koruna, hadí mlíčí; medvědí pazour, medvědí tlapa, medvědí ucho. Dále: kostelní, horní, noční, církevní, lesní, vánoční, vrchní, večerní, ranní, jitřní; domovní, duchovní, důchodní; nesoucí, hořící, vezoucí, milující, hlásající, mající, pomíjející, patřící; krájecí, křesací, utěrací, lehací, vyšivací; silnější nejsilnější, mocnější nejmocnější, starší nejstarší, menší nejmenší, lepší nejlepší. Toto *í* zůstává ve všech pádech čísla jednotného i množného.

Pozn. Od takovýchto přídavných jmen dlužno dobře rozeznávati *příslovky* tak zvané, které poznáme dle toho, že se na ně ptáme **jak**; neboť ty mají, když jimi něco srovnáváme, na konci **i**: krásněji, čistěji, veseleji, raději, běleji, slaběji, silněji, tupěji, šťastněji atd. Když jimi nesrovnáváme, znějí: krásně, čistě, vesele, rád ráda rádo, bíle, slabě, silně, tupě, šťastně.

6. **Časoslova, mají-li v příponách přítomného času i, vládnou vždycky dlouhým í:**

vidím vidíš vidí, mluvím mluvíš mluví, chválím chválíš chválí, hledím hledíš hledí, trávím trávíš tráví; vidíme vidíte, mluvíme mluvíte, chválíme chválíte, hledíme hledíte, trávíme trávíte; házejí, střílejí, kráčejí, provádějí, utrácejí, ujíždějí, smáčejí. — Minulý čas má koncovky krátké: mluvil, chválil, trávil, poručil, pohřbil, cítil, postavil, chytil, myslil, chybil, chopil atd.

Pozn. Milují, pijí, žijí, kryjí, rozptylují atd. píšeme místo: milujou, pijou, žijou, kryjou, rozptylujou. (Viz str. 23 a 50, 7.)

7. **Přídavná jména, mající v jednotném čísle pro každý rod zvláštní koncovku** (dobrý, dobrá, dobré; veliký, veliká, veliké; zlý, zlá, zlé; mohovitý, mohovitá, mohovité; hodný, hodná, hodné atd.) **mění koncovku mužskou u jmen životných bytostí mužských na otázku kdo, co v množném čísle v í:**

dobrý člověk — dobří lidé; veliký muž — velicí

muži; zlý chlap — zlí chlapi; mohovitý muž — mohovití muži; hodný pán — hodní páni; slabý účedník — slabí učedníci; známý zloděj — známí zloději; hladový vlk — hladoví vlci. (Na otázku koho, co: dobré lidi, veliké muže, zlé chlapy, mohovité muže, hodné pány, slabé učedníky, známé zloděje, hladové vlky. V. str. 45, 7.)

8. **Jména rodu ženského, s měkkým zakončením, v jednotném čísle na otázku kým čím? a v množném čísle na otázku čeho mají í:**

Už jsem nemohl bolestí vydržeti. Pracuju dnem i nocí. Vypravoval mi své provinění s takovou lítostí, že mi srdce usedalo. Nauč se snášeti všecky nehody s veselou myslí. Mnoho zemí mnoho daní platí. Čím více řečí umíš, tím spíše projdeš světem. Letos bylo neobyčejně mnoho broskví. Kterou ulicí (v obecné řeči: ulicej) přijdeme ke kamennému mostu?

9. **í také píšeme, když toto í vzniklo z ě anebo z ouzkého e, anebo když i můžeme proměniti v e, v ě**; bílý na př. má v první slabice *í*, neboť můžeme toto *í* snadno proměniti v *ě*: bělič, bělidlo, bělavý; dříví dřevo, řeka poříčí, Poříčí, Meziříčí, hřebínek hřeben, vybírám vyberu výběrčí, lehnu líhám, usměju se usmívám se Smíchov, řídký ředina, přivítati větiti přívětivý, kvítí květ, peníze peněz *), místo město, vítr větru, sníh sněhu, zpívati zpěv, líný lenoch, navštíviti návštěva.

Žertovně staří učitelové na zkoušku je-li kdo sběhlý v pravopise dávali napisovati tuto větu: Když včera večer sedm hodin bilo, bylo všecko všudy bílo. My k ní dodáváme ještě tuto: Chytrý Jiří chytil v síti z bílých nití myš, utopil ji a kvapil se sítí časně z jitra svěžím krokem k rybníku lovit ryb.

*) Jistý známý pán píše vědomky: peníze, což jemu dlužno pokládati za chybu tím hrubší, poněvadž ví, že na místě toho *í* bylo dříve *ia*: peniaze, a *ia* co dvojhláska nemůže býti krátká: peniaze, přehlaseně penieze, staženě: peníze. — Týž pán píše také s několika jinými: nizký m. nízký, ziskati m. získati a mijeti m. míjeti.

Cvičení.

Pozn. Všimněme si dobře slabik tištěných písmem ležatým, a řekněme u každé důvod, proč dlouze nebo krátce psána jest. Jestliže jsme některé pravidlo zapomněli, vyhledejme si je.

1. Nedaleko města Londýna zastavil loupežník kočár bohatého pána a položil mu ručnici na prsa s těmito slovy: „Pane, ta zbraň stojí mezi bratry za tisíc zlatých; radím vám, abyste ji koupil.“ Pán zpozoroval, co to znamená, vytáhl rychle měšec a vyplatil loupežníku žádanou sumu. Loupežník bera peníze dal pánu ručnici. Tento sotva měl ručnici v rukou, namířil na loupežníka a chtěl vystřeliti. S potupným úsměchem vytáhl tento mezi tím nabitou pistoli a pravil: „Za trest, že jste mě za tak hloupého měl, že vám dám nabitou zbraň, vyplatíte mi ještě pět set zlatých.“ Pán musel tedy ještě jednou platiti a koupil takovým způsobem ručnici za patnáct set, která ani za padesát zlatých nestála.

2. Jakýsi lakomec velmi se roznemohl. Když ho duchovní navštívil, napomínal ho, aby se k smrti připravoval, poněvadž jenom na krátce živ býti může. „Ach, velebný pane,“ zvolal lakomý radostně; „těším se velice, že brzy umru, neboť i lékaři i lékárníci jsou nesvědomití lidé, a kdybych ještě několik neděl stonal, připravili by mě na žebrotu.“

3. Slunce a vítr.

Slunce a vítr se hádaly, kdo by z nich dvou byl silnější. I shodly se tak, že ten bude za silnějšího považován, kdo pocestného dříve přinutí, aby svůj plášť odložil. Vítr hned počne bouřiti, déšť a krupobití mu pomáhají, ale ubohý pocestný se tím více do svého pláště zaobaluje a dále kráčí. Nyní přijde řad na slunce. Obloha se vyjasňuje, povětří se oteplí a slunce vysílá své paprsky tak mocně, že se s pocestného pot jen leje. I odhodí pocestný plášť a posadí se do chládku pod strom; slunce se však těší svému vítězství.

Mírnost a laskavost obyčejně více zmůže nežli zpurnost a přísnost.

VIII. Chybné dloužení a krácení samohlásek.

Krátké samohlásky jsou: a, e, i, *o*, *u*, y,
příslušné dlouhé : á, é í, í, *ů*, *ú ou*, ý.

Nejzávažnější krátká jest *u* a její nejzávažnější dlouhá rozpuštěné *ú*: *ou*. Proto budeme v nauce o dloužení a krácení samohlásek hleděti si napřed příkladův takových, v nichž *ou* se krátí anebo *u* se dlouží: k*ou*piti k*u*povati, *ou*zký *u*zoučký *u*žší atd.

V obecné řeči nedávají si mnozí, jinak i vzdělaní lidé, záležeti na správném vyslovování slabik, z kterézto nedbalosti pak se vluzujou i do písma mnohé chyby, buď že dlouhá slabika se krátí, buď že krátká se dlouží. Ukážeme tedy nejprv, ve kterých slovech písaři dlouhé slabiky chybně krátí a ve kterých krátké chybně dlouží. Potom dokážeme ve zvláštním oddělení, kdy slabiky dlouhé pravidelně krátíme a kdy krátké pravidelně dloužíme.

1. **Krátké a chybně se dlouží** ve slovech: komnata; radno (utvořeno od r*a*diti tak, jako chl*a*dno od chl*a*diti), radní (zvlášť na venku říkají rádi: r*á*dní a r*á*dní pán m. radní, radního), radnice (tedy nikoliv r*á*dnice!); drahný (drahný čas = dlouhý čas, drahný počet = veliký počet, veliká síla), drahně let = mnoho let (od staročeského slova draha, dražka = množství; za co musíme dáti d r a h n ě peněz, to jest d r a h é); další (od daleký tak jako hlubší od hluboký, širší od široký, užší od ouzký n. úzký, a poněvadž neříkáme: hl*ou*bší, šírší, *ou*žší, nemůžeme také říkati: d*á*lší); (dále skracujeme: sl*á*va sl*a*vný, chv*á*la chv*a*lný, tedy bude také): pára parní (parní mlýn), páže pažní (pažní kosť); (klátiti klať klatiž neklatiž, tedy také): ráčiti rač račiž (račiž mi toho dopřáti, neračiž se na mne hněvati); (žíti žeň, dáti daň dar, bráti braň zbraň, tedy také): státi stan; (z podstatných jmen s koncovkou *or* nemá ani jedno první slabiku dlouhou: p*i*skor čili piskoř, t*o*por [to-

půrko], sochor, bachor, tedy také): prapor, praporec, praporečník; (obouvati obuv obuvník, obouzeti, t. j. očerňovati, obuzek obuzný, omýliti omyl omylný, tedy také: opáčiti opak) opačný; naschvál píšou s *á*, ale schvalní posel, schvalně to udělám má krátké **a** tak jako chvála chvalný a nikoliv chválný; podle dokavad dosavad a dokavád dosavád anebo dotavád, pokavad i pokavád atd. může i poněvadž také míti: poněvádž; (podle pták ptactvo jest také žák) žactvo; některá mají dlouhé i krátké *a*: vládyka a vladyka (vladyka zdá se býti správnější), chatra a chátra, řása řasa, a ňádra a ňadra, sáně saně, sáze saze; jiná mění podle dlouhosti a krátkosti svůj význam: *pás* (okolo těla a pás země), *pas* (průvodní list; býti komu na pasích = po něm pásti, jej stále pozorovati), *řad* n. řada a *řád* (teď přchází na tebe řad n. řada, zaplať svůj řad, bezahle deine zeche; přejeme si, aby panoval všude řád a na vyznamenání za vynikající skutky uděluje vláda řád); podle rozdílného zakončení mění se i krátkost nebo délka: ten pohledavek a ta pohledávka. Jan má jen zvykem krátké *a*, naděje též *á*; pomáhati, zmáhati, namáhati od pomoci má dlouhé á, ale od kloniti jest klaněti a teprv ve složeninách, když pozmění i svůj význam, á: skláněti, přikláněti, naklánéti: větve se naklánějí k půlnoci, a: Ten se tomu bašovi něco naklaněl.

Mají tedy krátké *a* **vždycky: komnata, radní radnice radno neradno, drahný drahně** (drahý draze), **další, parní, pažní, rač, račiž, radší, raději, chabnu** (a **slabnu**), **ochabnu ochablý ochabělý, schaběti ochabiti, stan, prapor, opačný, schvalný schvalně**; nám zdá se býti i naschvál chybně dlouženo, protože považujeme druhou část složeniny té za rozkazovací způsob od schváliti: schval; na schval tedy jest nám tvořeno tak jako: na zdař (Bůh) od zdařiti. Lano má *a* i *á*.

Sáhati a táhati píšou se také: sahati, tahati.

Proč místo kázání může býti také: kázaní, poznáme v části IX. str. 75. Napotom (složené prazbytečně z na a potom) má a: o laskavý v č. IX., 79, 2.

2. **Dlouhým é píšeme slova**: Betlém (m. Betl*ehem*), bér (béru n. bru, rostlina travnatá, jinak muchar zvaná, něm. fench), to bérce (schienbein, bérce jest ten kdo bere), chlév, lék lékař lékárník proti lek (uleknutí), léno (něm. lehen), lépe, vedle Marketa též Markéta, mléko, péro (také pero), posléz n. posléze, plémě, péče, stéblo, také, též, za jisté n. zajisté, za časté n. začasté. Dlouze anebo krátce můžeme psáti slova: dvéře, déšť, chléb, léto; dvéře, déšť, chléb krátí však svou dlouhost ve skloňování: u dveří, v dveřích, dveřmi atd. Plémě skracuje též: plemene, plemeni, plemenem, plemeniti; péče, pečlivost pečovati.

Proč jest na otázku kdo, co: lidé, židé, sousedé, manželé, přátelé, hosté atd., na otázku koho, co: lidi, židy, sousedy, manžely, přátele, hosti atd., můžeme vysvětliti jenom v mluvnici. Dlouhé é má také koncovka ové, kterouž připínáme k statným jménům mužských bytostí životných i neživotných, **ale jenom na otázku kdo, co?** na př.: Všickni jsme tvorové boží. V Rakousku obývají národové: slovanský, německý, maďarský, vlaský, rumunský. Stavové čeští byli: stav panský, stav rytířský a stav vladycký. Tito mužové jsou vinaři. Na otázku koho, co? nemůže býti nikdy ové, nebrž podle zakončení příslušného jména buď *y* anebo *e*. Příklady právě uvedené budou na otázku koho, co? zníti takto: Znáš tvory člověku podobné? V Rakousku máme rozličné národy. Stavy české povolával král na sněmy. Známe tyto muže co vinaře od Mělníka. (U mužských jmen měkce zakončených, jako: muž, vinař, zajíc atd., není na otázku koho, co? rozdílu mezi číslem jednotným a množným: toho muže a ty muže, toho vinaře a ty vinaře, toho zajíce a ty zajíce, toho mlynáře a ty mlynáře, toho učitele a ty učitele atd.)

Spor o dlouhé nebo krátké *e* jest konečně ve slo-

vech jmeno, prve, dle, vedle, podle; dále píšou jedni: nalézati, druzí: nalezati, spoléhati spolehati; někteří dokonce: poklések, sklénka, a od sléz: Slézsko. Dlužno tedy věc tu objasniti.

Co se týká předně slova jméno, jmeno, psávali je staří vždycky s é. a to proto, že jest první slabika jeho stažena ze dvou. Znělo slovo to dříve: imě místo iměn a skloňovalo se dále: imene, imeni, imenem atd. Později utvořen z iměn, imene tvar imeno či jotovaně: jmeno; toto jotované jmeno jest proti i-me-no dvouslabičné, a když z tříslabičného slova stává se dvouslabičné, když tedy jedna slabika zaniká, naznačuje se zbylá, stažená slabika délkou. Tak máme: státi staženě místo stojati, báti m. bojati, káti m. kajati, má, tvá, svá, dobrá místo moja, tvoja, svoja, dobraja, hráti m. ihrati, rádlo m. oradlo a tedy také jméno m. imeno. — Jiní zase rozumujou takto: jmeno jest nový tvar a znělo dříve: imě. Takových tvarův od starších slabikou -mě zakončených jest více a nová čeština změnila je všecky ze dvouslabičných v tříslabičné, v tomto pak změnění, v tomto novém tvaru tříslabičném jeví se první slabika krátkou: símě semeno, břímě břemeno, týmě temeno, rámě rameno, tedy prý také: imě imeno, jotovaně jmeno. Avšak tu jest patrný skok: v imeno jest **e** ovšem krátké, poněvadž jest imeno tříslabičné; ale jméno jest dvouslabičné.

Ve skloňování ovšem (dle příkladu slov něco výše spomenutých) toto *é* může se krátiti, a potom když slovo to **buď o slabiku více přibírá anebo když mu slabiky ubývá**: jmenech, jmenem; zejmena, zájmeno; jmen.

Prvé od prvý prvá má míti dlouhé *é* jako druhé od druhý druhá, ale píše se také krátce tehdá, když není číslovkou, t. j. když místo něho nemůžeme říci „první“: — prve řekl, abych to učinil a nyní nechce; prvé jeho slovo bylo: Pozdrav Bůh! — V slově teprve nemůže býti dlouhé *é*, poněvadž slovo to zní vlastně teprv n. teprva, a v teprve jest poslední *e* pouze při-

suto právě tak jako ve slovech tenkráte m. tenkrát, dvakráte m. dvakrát atd. (srovn. též polské: teraz).

Ledakomus už také napadlo napsati *ne* s dlouhým *é* (né), a i ve vědeckých knihách viděli jsme *ne* t i š t ě n o s *é*. Kdo chce věděti v kterých, s ochotou mu ukážeme.

O původu slov dle, vedle, podle není ještě nic podstatného vyskoumáno; je-li dle staženo z dljá, dljé (rusky dlja, polsky dla), a je-li toto dljá, dljé množné číslo tak jako zbožjá, údoljá, zbožjé, údoljé a z toho údolé, má býti i dlé, vedlé, podlé. V zlatém věku našeho písemnictví aspoň vedlé a podlé shledáme vždycky s *é*. Avšak podle prv*e* a jiných ještě příkladův píše se nyní obyčejně také: dle, vedle, podle; částice zajisté, co slůvka nesklonná, libujou si v krátkosti koncovních samohlásek.

Co se týče slov naléhati nalézati od nalehnu, naleznu, mají podle opletu oplétám, obleku oblékám, vyteku vytékám, přehlednu přehlédám, pobodnu pobodám pobádám atd. dlouhé *é*.

Dlouhé *é* konečně ve slovech: poklések nebo pokléska a sléz jest na svém místě, avšak pravíme též: poklesek, slez (rostlina m a l v a, jejíž plod nazývají děti „syrečky“). Avšak Slezsko od sléz má se krátiti jako se krátí panstvo od pán, ptactvo od pták, žactvo od žák.

Ve slově sklenka psáti dlouhé *é*, jest aspoň velmi zbytečné, jako ve slově: myšlenka myšlénka.

Pišme tedy s krátkým **e**: **dle, vedle, podle, ne, Slezan, Slezsko, sklenka;**

s dlouhým **é**: **Betlém, bér** = muchar, **bérce** = holeň, **chlév, jméno, lék lékař lékárník, léno, lépe, mléko, posléz** n. **posléze, plémě, péče, stéblo, také, též, zajisté, začasté; nalézati, doléhati, spoléhati.**

Dlouze nebo krátce můžeme psáti: **dvéře, déšť, chléb, léto, prvé.**

3. **Dlouhé í** mají slova: **církev, císař** (z řeckého καισαρ, lat. cæsar, kdež tedy αι nebo æ co dvojhláska jest dlouhé), **čí čího čímu čím, dvojí trojí obojí, její, Jiljí, kněží, líto, lítost** (ale: litovati lituju), **lítý** (ze staročeského liútý: lítá saň; tedy tolik co: zuřivý); **není, nyní, obšírný, podívati, políbiti políbení** (ale: polibek), **kolíbati, kolísati, pondělí** (to pondělí m. ponedělí), čeho jest **potřebí, paní, píšu, počítati, polívka** m. polévka, **míč, tím, oním, jedním,** (ne tým, oným, jedným; ale nemať také: těm, oněm, jedněm), od zatím zůstává: **zatímný** n. **zatímní,** potom: **přímý upřímý upřímný, tudíž, Zvíkov;** radší lépe než radši.

Říkati, naříkati (řeknu, nářek), řídký (ředina), říditi (ředitel), utíkati (útěk), navštíviti (návštěva) atd. mají **í** podle 9. pravidla o *í* na str. 56. Uvedli jsme je zde jednak pro lepší cvik, jednak proto, že je nováčkové a některá z nich i staráčkové píšou chybně s krátkým *i*.

Dlouhé **í** *mají také časoslova:* zdvíhati od zdvihnouti, stíhati a svítati od stihnouti a svitnouti, míhati od mihnouti; ale všecka psávají se také krátce. S dlouhým psávala se vždycky až do času „biblických dějeprav" také slova Ježíš a Mojžíš, nyní píšou někteří krátce: Ježiš, Mojžiš. Dále shledáváme u některých s dlouhým *í*, u některých s krátkým *i* tato slova: jizba, jízba místo starého jistba m. jestba (podle klíti kletba, síti setba), jizva jízva, kniha kníha (hněh), Milek Míle k, obličej obličej, šírý širý, otčím otčim, zajíkavý a zajikavý. Žito může jako dláto míti první slabiku dlouhou: žíto; ale pivo má vždycky *i*. Zajikavý jest lepší skráceno; obličej od ob a líčiti také.

Krátké **i** *mají vždycky slova:* **bližní** (podle: vyšní, nižní, okružní od výšiti, nížiti, kroužiti, blížiti), **břich** n. **břicho, či** (= anebo), **cvičiti,** divák (ale: dívání), **čilý čile,** František, ji (viděl jsem ji; ale jen na otázku koho, co? jest krátce: ji; na jakoukoli jinou

otázku: jí, ní), jim (když se ptám komu?), **hřivna**, jistý, jitro, **Jiří, libý libo libost** libovati, lichý **lišiti se**, lichotiti, Michal, mimo, mile jakmile, mistr, jimi (kým, čím?) s nimi, sličný, rozličný, **všimnouti, střihnouti** (všímati, stříhati), stihnouti mihnouti, stihl mihl (ale: stíhati, míhati), klid poklid klidný; líh a lih, ale lépe: klížiti klih; širošíř mějž první krátké druhé dlouhé, a tak se hodí nejlépe k naznačení toho co se jím naznačiti má; **tichý ticho tiše.**

4. Dlouhé ó, t. j. nyní ů píšeme tam, kde *u* z *o* vzniklo (kde *o* prodlouženo jest), tedy také ve slově tůně od tonouti; ale chybně by bylo psáti ů ve slovech: **muž**, neboť muž není ten, kdo něco může, není zde tedy *u* zdloužené *o*, nebrž slovo to znělo původně: męž, právě tak tedy (ę = en, ale nosem) jako dosud v polštině a v němčině, jen že v němčině znamená tolik co naše člověk; **kuře** od kur, t. j. kohout, kura = slepice, odtud: **kuropění** a v přírodopise ptačí řád kur, t. j. slepic (kůra stromu atd. má ovšem ů: kor, korou); **nuže** jest složeno z n*u*, in*u* a z příklonného, důrazového *ž* jako když*e*, kdež*e* z kdy že, kde že; **tuze** jest příslovce od t*u*hý t*u*há t*u*hé tak jako blaze od blahý blahá blahé; **luna** (měsíc na obloze) nemůže míti také *ů*, poněvadž jest to místo l*u*kna od luk = svítiti jako kachna od zvuku kach, káchati; kor*u*na z lat. corona viz v XI. Krom toho píšou mnozí lidé podle chybného vyslovení chybně s *ů* **družička** od druh družiti, **ruměný rumělec rumělka** (t. j. červený, červenost a ruda nazývaná německy: zinnober); konečné také **luza, zuřivý zuřiti, kužel kuželka**; ale za to zas chybně krátí: **odrůda**, neboť zde *ů* jest skutečně zdloužené *o* z od-roditi a má tedy býti *ů*.

Píšeme tedy: **kuře kuropení, kužel kuželka, luna, luza, muž, nuže, ruměný ruměnec rumělka, zuřiti zuřivý zuřivost**; chmura chmurný pošmurný n. pošmourný; dumati dumka.

Jdu domů, dolů může míti také jen: dolu, domu, neboť jest to 3. pád (na otázku čemu?), a ten zněl pravidelně: domu. Teprva později sesíleno toto *u* ve *v* a psáno domovi, dolovi, tak že ještě v 16. věku pravilo se oboje: domovi i domu, dolovi i dolu. Ve tvarech domovi dolovi odsuta potom poslední samohláska *i* a bylo domov dolov, dloužením: domóv dolóv, rozpuštěním: domuov doluov, a konečně známým způsobem: domův dolův, otřeně: domů, dolů. Kdo tedy píše domu, dolu, píše tak, jak to bylo prvotně a jak i nyní zase jest: (čemu?) dubu, sudu, domu, dolu.

V množném čísle podstatných jmen mužských na otázku čí, koho, čeho, a komu, čemu, jako: několik bochníků, vojáků na zbyt, bojím se těch mužů, ušili několik plášťů; mužům, vojákům atd., má *ů* jako každé ů svůj původ v prvotním ó: vojákóv vojákóm, vojákuov vojákuom, a konečně: vojákův vojákům.

5. **Ú** vyskytá se jenom na počátku slova samého činíc první slabiku: úmysl, úcta atd. Ve slovostředí vidí se některým psáti *ú* ve slovech mohutný, slovutný; ale jako říkáme jen: mrzutý, tekutý, běhutý, visutý, říkejme též jen mohutý n. mohutný a slovutný. Vsuvka *n* zde ničeho nemění, jsouc asi také moci jako v novějším udatný místo staršího udatý od úd (udatý, udatný tedy ten, kdo má silné údy). — V koncovce máme *ú* toliko ve dvou slovech: ocún (bylina jinak naháč, po něm. zeitlose nazývaná), avšak píšou též jen ocun s krátkým *u*; v Olomúc drží se ještě staré nerozpuštěné ú vedle rozpuštěného ou: Olomouc.

Cvičení.

Dejme dobrý pozor, proč co tak a tak jest psáno a hleďme abychom potom všecko napsali z paměti. Co neumíme odůvodniti z hlavy, k tomu si příslušná pravidla vyhledejme.

1. Želva a orel.

Želva snažně prosila orla, aby ji naučil lítati. Ale orel pravil: Žádáš věcí, které přirození tvému jsou na od-

por; jak můžeš létati nemajíc křídel? Však želva nepřestala prositi, aby ji v ptáka proměnil. Orel ji tedy vzal do pazourů, vzhůru s ní vyletěl a pustil ji v povětří aby létala. Ale želva padla na skálu a roztříštila se.

Nedychti po tom co ti dáno není, a nepohrdej moudrou radou, abysi nepřišel v záhubu.

2. Ježek a krtek.

Když ježek pozoroval, že se zima blíží, požádal krtka, aby mu ve svém doupěti místa popřál, by se ochránil před zimou. Krtek jeho prosbu vyslyšel; brzy však toho litoval, neboť se nemohl v doupěti ani hnouti proto, že ježek tak se roztahoval a takové pohodlí si dělal, že ubohý krtek brzy zde brzy onde o ostré ostny jeho se píchl. I požádal ho velmi slušně aby se vystěhoval, že to obydlí jest pro oba příliš malé. Ale ježek, kterému se tam velmi zalíbilo, odpověděl: Komu se zde nelíbí, ať si odejde; mně se zde líbí.

3. Rolník a jeho synové.

Rolník cítil, že se blíží konec jeho života. Chtěje pak své syny k tomu přivésti, aby se pilněji orbou obírali, zavolal je všecky k sobě a promluvil k nim takto: „Milé děti, nyní jest se mi s vámi rozloučiti. Ale abyste vždycky na svého otce pamatovali, oznamuju vám, že ve vinici mám zahrabaný veliký poklad. Budete-li ustavičně kopati, najdete ho.“ Když pak otec umřel, dali se synové do práce a okopali celou vinici; ale poklad se neobjevil. Však poněvadž vinice byla jak se patří okopána, dávala také hojné ovoce. Tu teprva synové poznali, jaký poklad umírající otec mínil, a okopávali od té doby vinici každý rok.

Práce zajisté jest pramenem bohatství.

IX. V kterých případech skracujeme samohlásky dlouhé a dloužíme krátké.

Prve než přistoupíme k dloužení a skracování samému, jest nám, milý čtenáři, rozlousknouti tvrdý oříšek. Mohli bychom ho sice nechati a přejíti hned k dloužení a krácení

samému na str. 75, ale přeskočili bychom takto mnoho co přispívá k znalosti pravopisu i jazyka když tomu porozumíme. Přečtěme si tedy tuto propravu rozvážně a bedlivě, a jestliže jsme čemu neporozuměli, přečtěme všecko ještě jednou a pak teprv dejme se dále.

Dlouhé samohlásky jsou vlastně soujem dvou samohlásek krátkých: á na př. jest tolik co a + a; proto vyslovení dlouhých samohlásek trvá dvakrát tolik času, kolik vyslovení krátkých: hádati, lépe, tím = haadati, leepe, tiim. Jsou tedy samohlásky dlouhé způsobem přirozeným závažnější nežli krátké. Ale závažnost samohlásek nejeví se vždycky délkou (*sa*diti *sá*zeti), nebrž velmi často jen pouhým proměněním slabších, užších v silnější, širší (*mo*řiti *ma*řiti, *se*dnouti *sa*diti, *bí*ti *bo*j). Takovéto proměňování krátkých samohlásek v dlouhé, slabších, užších v silnější, širší, nazýváme stupňováním, a to jest tak důležité, že bychom podle pouhé náuky o dloužení o ledakteréms slovu mohli souditi, že se má psáti dlouze (na př. kláněti od kloniti tak jako házeti od hoditi), kdybychom náuku o povšechném stupňování docela pominuli. Z ní poznáváme také původ mnohého slova, a to jest duchu lidskému nejen ukojením jeho šlechetné zvědavosti, ule učí nás také, jak máme slova pro nové věci a nové pomysly utvářeti, což zajisté v každém jazyku jest věc nadmíru důležitá, aby čistota a ryzost jeho i v jednotlivých slovech byla zachována. Tak na př. poznáváme z náuky o stupňování samohlásek (jedné to části zvukosloví), že slovo brod broditi povstalo stupňováním ze slova bředu, lože položiti z ležeti, potok a točiti od teku téci, hon honiti z ženu hnáti, chod východ choditi ze šed šedl n. šel (*ž* a *š* před širokou *o* proměnilo se v širokou *h* a *ch*), hrob ze starého hřebsti hřebu; vidíme tedy, že

e stupňuje se v o, a ze slov nesu nositi výnos nůše, vezu voziti vývoz vůz, veleti voliti vůle a p. vidíme dále, že

e stupňuje se v o a zdlouženě v ů;

ze slov hlídati a hlédati od hleděti, líhati a léhati od lehnouti, lítati a létati od letěti, říkati od řeknouti, poznáváme dále, že

e stupňuje se také **slabším činem v í a v é;**

ze slov házeti od hoditi, lámati od lomiti, skákati od skočiti, snášeti od (s)nositi, otáčeti od (o)točiti, vytápěti od (vy)topiti, svážeti od (s)voziti, skláněti **klaněti od kloniti** poznáváme, že

o stupňuje se též v á, řídčeji v a, a že tedy podle toho jest také: mařiti z mořiti, rána raniti z roniti, pomáhati namáhati z (po- a na-) moci mohu, a že jest docela správné moravské kláněti m. našeho klaněti.

Poznali jsme tedy už v těchto příkladech moc a sílu stupňování, která však ještě více vynikne, spojíme-li se stupňováním tohoto dvojího způsobu ještě stupňování způsobu třetího, totiž předražení hlásek *a*, *o* před hlásky *i*, *y* a *u*, z čeho potom vznikají dvojhlásky: ai, ay, au oi, oy, ou;

na př.: z kořene bi ve slově bí-ti máme předražením samohlásky *o* boi, z kořene pi ve slově pí-ti máme předražením samohlásky *o* poi; z kořene kry ve slově kryti máme předražením samohlásky *o* kroy; z kořene by ve slově býti máme předražením samohlásky *a* bay; z kořene slu ve slově sluju slouti máme předražením samohlásky *a* slau a předražením samohlásky *o* slou, tak že tedy se vyskytujou nové slovní zárodky:

boi, poi, kroy, bay, slau slou, které se nám objevují ve slovech

boj, ná-poj a poj-iti, krov, bav-iti, sláv-a slov-o; — t. j.

samohláska *i* přestrojila se na konci slova a mezi dvěma samohláskama v souhlásku *j*: boj, ná-poj, poj-iti od bí-ti a pí-ti;

a samohláska *u* a *y* přestrojila se na konci slova a mezi dvěma samohláskama v souhlásku *v*: slá-v-*a*, slo-v-*o* od slu v sluju slouti, kro-v místo kroy (*y* na konci slova

přestrojeno ve *v*) od kry v krýti a ba-v-iti místo ba-y-iti (*y* mezi dvěma samohláskama přestrojeno též ve *v*).

Porozuměvše tomuto přestrojování samohlásky *i* v souhlásku *j* a samohlásek *u* a *y* v souhlásku *v* na konci slov a mezi dvěma samohláskama, porozumíme také, jak vzniklo z kys-nouti kays-iti kavsiti, přesmyknutím kvasiti; ze štyr-i štoyr-o štovro, přesmyknutím štvoro (nyní *čtvero*).

Majíce takto na paměti všechen trojí způsob stupňování:

1. dloužení krátkých samohlásek (jako: dr*a*pnouti dr*á*pati, v*a*liti v*á*leti atd.),

2. zaměňování slabších silnějšími, lehčích závažnějšími (t*o*čiti (o)t*á*četi, n*e*su n*o*sím n*ů*še atd.),

3. sesilování samohlásek *i*, *u*, *y* předrážením hlásek *a*, *o* (bý-ti b*ay*-iti, sluju slouti sl*ou*-o sl*au*-a atd.), porozumíme nyní také stupňování smíšenému, t. j. takovému, kde všechny tři způsoby anebo dva z nich na jevo přicházejí; jako na př. ve slovech:

p*ouš*těti od p*ust*iti, (po)p*uz*eti od pud*i*ti, (po)r*ouč*eti od (po)r*uč*iti, (z)k*ouš*eti od (z)k*us*iti, (ob)*ouv*ati od (ob)*uju*, (o)b*ouz*eti od b*ud*iti, z kterých také poznáváme, že

u stupňuje se v ou;

dále ve slovech

k*ov* a k*ov*ati z k*u*-ju kouti (*u* na konci slova a mezi dvěma samohláskama přestrojeno ve *v*), pl*ov*ati od pl*u*-ju plouti, (o)sn*ov*a a sn*ov*ati ze sn*u*-ju snouti a podle toho i sl*ov*o (o)sl*ov*iti ze sl*u*-ju slouti,

u tedy stupňuje se také **v ov;**

a konečně pozorujme kořeny du v douti, v slu slouti a tru v staročeském trúti nyní trouti; zdaž je nepoznáváme zase ve slovech: dav dáviti, sláva slaviti, tráva otrava tráviti?

u tedy **stupňuje se** konečně také **v av a áv.**

Pozorujme nyní dále kořeny dě ve slově dě-ju díti, hrě ve slově hře-ju hráti, pě ve slově pě-ju pěti, smě ve slově smě-ju smáti, plě ve slově ple-ju plíti, zě ve slově ze-ju zíti (rozvírati se, šklebiti se, klaffen, gähnen), tedy máme

z nich slova: (na)dí-ati, (z)hří-ati, (z)pí-ati, (u)smí-ati, plí-ati, zí-ati, do kterých však, poněvadž předcházející slabika (dí-, hří-, zpí-, plí-, usmí-, zí-) samohláskou se končí a slabika následující (-ati) samohláskou se začíná, vsouvá se k odstranění vznikajícího tudy průzevu souhláska *v*: nadí-v-ati, zhří-v-ati, zpí-v-ati, plí-v-ati, usmí-v-ati, zí-v-ati atd., t. j.

ě stupňuje se v í;

zajímavější bude nám však **vlak** vláčeti od vleku (vlěku) vléci, **laz** (lado, úhor, příloh, die lehde; bergfläche, unangebauter ort, ungeakkerter platz im felde) od lezu (lězu) lézti, tvořené podle sad saditi od kořene sěd v seděti m. sěděti a (vý)straha strážiti od střehu (střěhu) stříci;

ě tedy stupňuje se také v a a á.

Nyní také jistě ustanovíme, že dýchati povstalo stupňováním z dychnouti, *bývati*, *kývati* a *umývati* z kořene by ve slově býti, ky v ky-nouti, my v my-ju mýti.

Z kořene ty ve slově ty-ju týti máme *tuk*; —
z kořene ry ve slově ry-ju rýti máme *rov* m. roy,
z kořene kry ve slově kry-ju krýti máme *krov* m. kroy,

ze slova štyři
máme předražením samohl. *o* před *y* štoyři,
přestrojením *y* na konci slabiky ve *v* štovři,
přesmyknutím štvoři,
přehlaseně před měkkou (ř) štveři, štvero nyní čtvero;
z kořene ty (ty víš, ty chceš . . .) předražením toy,
přestrojením tov,
přesmyknutě tvo,
z čehož připojením staré náměstky *ji* (t. j. on, ten) máme tvoji,
staženě tvój tvůj;

též takovým předražením, přestrojením a (v posledních třech i) přesmyknutím povstalo
z kořene by ve slově bý-ti : bay-iti baviti
z kořene ty ve slově ty-ju týti : (o)tay-a otava
z kořene ny ve slově ny-ju ný-ti: (u)nay-iti unaviti;
z kořene chyt ve slově chytiti : chayt-iti chavt(iti) chvátati

z kořene kyp- ve slově kypěti : kayp-iti kavpiti kvapiti kvap
z kořene kys ve slově kysnouti : kays-iti kavsiti kvasiti kvas.

Stupňuje se tedy dle tohoto přehledu

y 1. **v ý,** 2. **v u,** 3. **v ov, přesmyknutě vo i ve,** 4. **v av, přesmyknutě va a novým stupňováním vá.**

I se stupňuje:

1. v *í:* (po)bíjeti, (do)píjeti; šívati, (u)žívati;

2. v *ě:* věděti z viděti, svět ze svitnonti, zavěsiti od viseti, věnec od vi ve slově viju n. vinu víti, lepiti m. lěpiti od lnouti m. lpnouti lipnouti lípnouti;

3. v *o* jen ve staročeském v-noč-iti (vraziti) od v-nik-nouti;

4. v *oj*, zdlouženě v *ůj*: tak od bi v bíti biju: boj, od pi v píti piju: pojiti nápoj, od vi ve vinu víti: (zá)voj, od hni v hníti hniju: hnůj, od li v líti liju: loj a lůj, od či v odpo-*či*-nouti bylo by předražením *o* čoi, č před širokou změní se však zase v příslušnou širokou, a ta jest *k*, tedy: koi, přestrojením: koj kojiti po-koj.

Konečně zbývá ještě stupňování hlásek l, r a polovičních samohlásek ъ, ь.

Souhlásky *l*, *r* mají totiž také platnost samohlásek, a to tehdá, když stojí mezi dvěma souhláskama, jako: vlna, srna, mrznu, mlsný. Kdyby se to někomu nepodobalo, ať jen si rozdělí na př. slova zde uvedená podle slabik: vl-na, sr-na, mr-znu, ml-sný. Tu zajisté vl, sr, mr, ml jsou slabiky; avšak slabika nemůže býti bez samohlásky: místo samohlásek zastupujou zde tedy hlásky *l*, *r*. Slova, jako: strč prst skrz krk a p. nejsou tedy bez samohlásky, nebrž mají samohlásku *r* anebo *l*. V těch a takových jednoslabičných slovech také nejlépe *l* a *r* co samohláska bije do očí i do uší: do očí, neboť vidíme, že by jinak v slabice takové nebylo samohlásky; do uší pak, neboť bychom jinak taková slova a takové slabiky museli slyšeti rozděleně: str-č pr-st skr-z kr-k anebo: st-rč p-rst sk-rz k-rk, což však se neděje, nebrž vyslovujeme strč prst skrz krk týmž

způsobem jako na př.: stoč past kaz kuk. Jsou tedy *l* a *r* mezi dvěma souhláskama skutečně samohlásky. Také porovnáním s jinými jazyky slovanskými poznáme, že *l* a *r* mezi dvěma souhláskama jest samohláskou: tak na př.: naše vlk zní po srbsku vuk, *l* tedy proměněno v plnější samohlásku *u*; v nářečí pak slovenském se tyto samohlásky také dlouží, jako na př. shŕňať, stĺkať m. našeho shrnovati, stloukati. Dloužiti však může se toliko samohláska.

Již tedy, vidouce že hlásky *l* a *r* jsou skutečně také samohláskami, přesvědčme se, jak se kdy stupňujou. Vyskytne se nám tu zase mnoho zajímavého:

mlíti	me*l*u	*mĕl*ký, *mĕl*iti	vym*íl*ati	m*ol*	malý	
stláti	ste*l*u		ust*íl*ati	stol stól stů*l*		
bráti	be*r*u	(vý)b*ĕr*	sb*í*rati	výb*or*		
dráti	de*r*u z-d. pa-z-deří	zád*ĕr*	d*í*ra sd*í*rati			
vrtěti	ver*t*eno : vře*t*eno				(vartiti) vr*á*titi	
str*í*ti		zást*ĕ*ra mlezivo	prostírati	prc-st*or*		
mlz(mulgere, dojiti)		(prvnímlé-ko, biest-milch, milchsaft)	melgo mléko			
*mř*íti			um*í*rati	m*or*	ma*ř*iti	
*ř*íti			v*í*r	zá-v*or*	vařiti, škvařiti	svářeti
*kr*s (buditi)		k*ř*esati	k*ř*ísiti (křest?)			
*vr*ěsti (vázati)			po-v*ř*íslo		povraz provaz	
*kl*áti				ko*l*u		kálati (něm. keilen, spalten, štípati dříví)

*p*říti od*p*írati odp*or*, *z*říti z*o*ra v-z*or* z*r*ak, *h*míti h*o*rm h*r*om, *p*láti: *p*áliti, *vl* (ve vlna) *v*áliti *v*áleti, vlhnu *vl*ažiti vláha, tlk t*l*ačiti vyt*l*áčeti, plz-nouti p*l*aziti, *mr*k-nouti (smrknouti smrkait)

mr*a*k smrákati se, *mrz*-nouti mr*á*z, *pr*chnouti prach, svrběti svrab, trpěti trápiti.

L se tedy stupňuje v: el; ěl, le, (lě); íl, lé; ol; al, la; ál, lá;
r se stupňuje v: er, ře; ěr, (rě) ře; ír, ří; or, ro; ar, ra; ár, rá

Kdo porozuměl stupňování hlásek *l* a *r*, tomu nebude těžko porozuměti také tomu co tu na konec propravy své k dloužení a krácení samohlásek ještě povíme o **slabých samohláskách** ъ a ь. Čtenáři našemu nejsou tato znaménka nic nového, neboť je zná už z azbuky ruské v předu tohoto spisu položené, odkud také ví, že se jmenujou tvrdé jer anebo jen krátce jerъ a měkké jerь anebo krátce jeřík. ъ má platnost polovičního y, ь má platnost polovičního i. V češtině ani v nejstarších písemních památkách jejích (Sněm a Libušin soud z 8. neb z 9. století) jery nejsou, ba nalézáme je od 9. věku až podnes toliko ve třech nářečích slovanských, totiž 1. v staré bulharštině nebo-li kyrilčině, církevním to jazyku slovanském čili v „posvátné slovanštině," dále 2. v nové bulharštině, jak ji nyní Bulhaři píšou, a 3. v nářečí slovinském (v Korutanech a Krajině), jen že Slovinci píšíce latinkou někdejší jery své jinak nahradili.

(V ruštině jsou jery na konci slov k označení tvrdosti a měkkosti, t. j. vlastně jen jeříky označujou měkkost, neboť jery stojí i po měkkých tam, kde z nich povstává plná samohláska široká, jako na př. mužъ m. původního: muž*a*, kde z tvrdého ъ vzniká ve skloňování zase tvrdá (široká) *a*: muž*a*. Případy, kde v ruštině i u prostřed slova jest ъ, jsou snad jen složeniny, jako na př. předložka съ ve slově съѣdenie sъ-jedení se-jedení sjedení).

V češtině, jak praveno, jerův nebylo, aspoň pokud naše nejstarší písemní památky sáhají, ale přece dlužno k nim přihlížeti a zabíhati tedy do staré bulharštiny, má-li ústrojí češtiny býti náležitě vyloženo. Však ani v staré bulharštině nejsou ъ a ь původními, nebrž vznikly seslabením samohlásek **plných**, odkud pak slujou samohláskami **slabými**; tak na př. vzniklo z původního slova sunus otřením poslední hlásky: sun*u*, seslabením plné koncové samohlásky

u v ъ: sunъ a seslabením *u* v slovostředí: synъ, v češtině zcela otřeně: syn, v kterémžto slově, když jím voláme (synu!), vystupuje zase v koncovce na jevo původní *u*, jež ve tvaru synъ jest aspoň seslabeně obsaženo, v češtině však docela otřeno; v starobulharském chlapъ stojí ъ seslabeně místo původního *a* itd. Není tedy, jak už z tohoto příkladu patrno, učení o jerech tak těžké jak se na první pohled zdá, to jest tak těžké, aby se o tom širšímu obecenstvu nemělo oznámiti aspoň tolik kolik jest potřeba k objasnění příslušné stránky pravopisné i mluvnické, — mluvnické na př. co se týká měkkých souhlásek na konci slov, jako hosť, choť, kosť, milosť, kde měkkost vznikla z ь a toto z původního i: hosti, choti, kosti, milosti, ba i jestь jesti, nyní: jest. V tomto oddělení jsou nám nejdůležitější případy ty, kde se stýká v jedné slabice více souhlásek, mezi něž se v proměňování slova „vsouvá“ plná samohláska, jako na př. ve slově dmouti, tknouti, zváti; tuť už z pouhého vyslovení, dáme-li dobrý pozor, můžeme poznati, že mezi vyslovením hlásky *d* a *m* ve slově dmouti, hlásky *t* a *k* ve slově tknouti, *z* a *v* ve slově zváti, projde jistá doba, tak že mezi vyslovením souhlásky předchozí a souhlásky následující slyšíme ještě jakýsi nejasný, temný zvuk n. hlas: d-m(outi), t-k(nouti), z-v(áti), kterýž nejzřetelněji vynikne ve t-knouti, poněvadž v něm mezi *t* a *k* takový zvuk jest slyšeti, mezi následujícíma však souhláskama *k* a *n* tk(nouti) neslyšíme ničeho, nebrž ony znějí jako jedna litina. A takovýto temný hlas jest právě ono ъ anebo ь, které mezi ty souhlásky patří a které také skutečně co plná samohláska ožívá, řekneme-li na př. d*ý*mati, t*ý*kati, zo*v*u. Již tedy neřekneme, jako nahoře, že v takovýchto slovech se plná samohláska „vsouvá,“ nebrž podle tohoto rozboru správně, že se ъ a ь stupňuje.

Stupňuje se pak:

ъ 1. v **y** a **ý**: tъknouti tyč týkati, mъknouti smyk smýkati zamýkati, dъmouti dým dýmati, (po)lъknouti polykati a polykati, zъváti názyv (název) nazývati;

2. v **o**: zъváti zovu;

3. v **u**: bъděti buditi;

ь se stupňuje: 1. v **í**: čьtu čítati, čьnu (po)činati, pьnu (na)pínati, tьnu (s)tínati, žьnu (do)žínati, klьnu (za)klínati, jьmu jímati, žьmu žímati (novočesky se vsutým *d*: ždímati);

2. v **í** m. staročeského a slovenského *ie*: mьníti míniti, staroč. mieniti;

3. v **o**: pьnu (o)pona, zvьněti zvon.

Ačkoli v nejstarších písemních památkách českých délka při tehdejší spoustě v pravopisu naznačována nebyla, je přece jisto, že čeština od jakživa rozeznává dlouhé slabiky od krátkých. Ale že by za starodávna tolik dlouhých slabik byla měla, kolik jich nyní snáší, totiž dvě i více jednu vedle druhé, pravdě se nepodobá. Spíše zdá se, že krátké s dlouhými rhytmicky se střídaly, čehož máme dosud dva důkazy: předně ve skloňování dvouslabičných jmen zvláště ženských (brána, trouba atd.), kde v některých pádech kmenová samohláska se krátí (bran. trub, branám, trubám, branách, trubách, branami, trubami); podruhé pak ve slově **kázaní**, ve kterém dosud houževnatě píšeme druhou slabiku krátce, ačkoliv obdobou jiných slov: zpívání, hledání, hrabání atd. má býti: **kázání**. My sem počítáme také: hádanka a hádánka, čítánka čitánka a čítanka, a upozorňujeme k yorovnání se slovem kázaní a kázání na rozdíl ve slovech: snídaní a snídání, psaní a psání.

Dloužení slabik krátkých a krácení dlouhých jest v jazyku našem věc tak důležitá, že by se dopouštěl hrubých chyb, kdo by zákony, kterými se to děje, neznal. Přirozeně měli bychom tedy nyní ukázati, jak se krátké samohlásky dlouží; avšak to vysvitlo z veliké části už z náuky o stupňování samohlásek a potom se v tom méně chybuje nežli ve skracování dlouhých.

Proto přihledneme dříve k tomuto a potom teprva pojednáme ještě zvláště o dloužení krátkých.

Pozorujme pak nejprve:

brána	branou	bran	branám	v branách	branami
kráva	kravou	krav	kravám	v kravách	kravami
jáma	jamou	jam	jamám	v jamách	jamami
skála	skalou	skal	skalám	v skalách	skalami
míra	měrou	měr	měrám	v měrách	měrami
díra	děrou	děr	děrám	v děrách	děrami
víra	věrou	věr	věrám	ve věrách	věrami
síla	silou	sil	silám	v silách	silami
žíla	žilou	žil	žilám	v žilách	žilami
síra	sirou	sir	sirám	v sirách	sirami

hrouda hroudou i hrudou hrud hroudám i hrudám hroudách i hrudách atd.

moucha mouchou i muchou much mouchám i muchám mouchách i muchách atd.

trouba troubou i trubou trub troubám i trubám troubách i trubách atd.

strouha strouhou i struhou struh strouhám i struhám strouhách i struhách atd.

stoupa stoupou stup stoupám stoupách atd.

kroupa kroupou krup kroupám kroupách atd.

louka loukou luk loukám i lukám loukách i lukách atd.

houba houbou hub houbám houbách atd.

mouka moukou (druhy mouky, druhů mouky atd. m. ty mouky, těch mouk).

Avšak porovnejme dále:

krása	krásou	krás	krásám	krásách	krásami
spása	spásou				
vláda	vládou	vlád	vládám	vládách	vládami
váda	vádou	vád	vádám	vádách	vádami
čáka	čákou				
sláva	slávou				
láska	láskou				
částka	částkou	částek	částkám	částkách	částkami
ztráta	ztrátou	ztrát	ztrátám	ztrátách	ztrátami

Z této zdánlivé spousty vidíme, že slova prvních řad dlouhou kmenovou samohlásku á, í, ou v uvedených pádech krátí, slova pak řad druhých zachovávají svou kmenovou samohlásku dlouhou. Jsou to všecko slova

dvouslabičná, a kmenová samohláska krátila se v prvních řadách jejich tu, kde slova buď o jednu slabiku ubylo (brána bran) anebo ubylo (branami) anebo když druhá slabika stává se dlouhou (branám, branách). Porovnáme-li slova prvních řad až ke slovu mouka se slovy poslední řady od krása až ztráta, mimovolně nám přijde na um, že slova ona (v prvních řadách) znamenají něco smyslného, bytosti a věci, které viděti, slyšeti, hmatati, okoušeti a čichati můžeme, a jmenům takovým říkáme: jména **srostitá** čili **konkretní**; tato pak (v druhých řadách) znamenají buď věci nadsmyslné, t. j. takové, kterých ani viděti ani slyšeti, hmatati, okoušeti anebo čichati nemůžeme, a taková jména nazýváme jmény **odtažitými** čili **abstraktními**, ku kterýmž náležejí také jména vlastností, činností a stavu, v jakém se někdo nebo něco nalézá.

Ale tím nejsme ještě u konce. Vizme slova:

sázka	sázkou	sázek	sázkám	sázkách	sázkami
mázdra	mázdrou	mázder	mázdrám	mázdrách	mázdrami
brázda	brázdou	brázd	brázdám	brázdách	brázdami
hrázka	hrázkou	hrázek	hrázkám	hrázkách	hrázkami
vráska	vráskou	vrásek	vráskám	vráskách	vráskami
lávka	lávkou	lávek	lávkám	lávkách	lávkami

Všecka tato slova znamenají také něco srostitého, smyslům přístupného, ale ve všech těchto slovech následujou po příslušné dlouhé samohlásce souhlásky dvě nebo tři (sázka, mázdra atd.), a jak jsme viděli, zůstává tu kmenová samohláska dlouhou. Ze všeho toho srovnávání tedy budeme míti pravidlo:

1. **Dvouslabičná ženská jména srostitá čili konkretní, která mají za kmenovou samohláskou jen jednu souhlásku, krátí kmenovou dlouhou, když slovu samému buď slabiky přibývá, ubývá anebo když druhá slabika stává se dlouhou.**

Jména odtažitá čili abstraktní kmenovou samohlásku nekrátí, leda že víra, míra a síla mají: věrou věr věrám věrách věrami, měrou měr měrám měrách měrami, silou sil silám silách silami, chvíle chvil, míle

mil, lvíce lvic. Obecná mluva se i tu i ve jmenech srostitých namnoze odchyluje, a písmo samo krácení takové vždycky nezachovává. Proto také i některá jména srostitá ani v písmě se nekrátí, totiž:

kláda	kládou	klád	kládám	kládách	kládami
blána [1])	blánou	blán	bláním	blánách	blánami
spála [2])	spálou	spál	spálám	spálách	spálami
páka [3])	pákou	pák	pákám	pákách	pákami
váza [4])	vázou	váz	vázám	vázách	vázami

Smůla a kůra má už i v pojmenování samém také smola a kora rovněž jako řása a řasa, sáně a saně, dvéře a dveře, a několik jiných i jiného rodu a jiného zakončení. Jáhly, játra, jádro, chvála krátí jen v jednom pádě, totiž na otázku čeho: jahel, jater, jader, chval; v ostatních pádech zůstává á: jáhlám, játrám, jádrům n. jádrám, chválám, jáhlách, játrách, jádrech n. jádrách chválách, jáhlami, játrami, jádry, chválami.

Z mužských jmen, kdykoli jich o slabiku přibývá, krátí kmenovou samohlásku asi tato: mráz, práh, kámen, chléb, déšť, vítr, sníh a jiná ještě rovněž tak jako: Bůh Boha, dvůr dvoru, nůž nože atd.

Skracování dvouslabičných: břímě, símě, týmě, plémě atd., když jim slabiky přibývá, ukázali jsme už na str. 61. Památno jest, že cizí slova kůr (chor, sbor) a trůn dlouhé kmenové samohlásky nekrátí: kůru trůnu, kůrem trůnem, a že více- než dvouslabičná té proměny též nemají: ostrůvek ostrůvka.

Slovo pán krátí svou dlouhou samohlásku, když jím k někomu promlouváme: pane kmotře, anebo když v jednom čísle dvakrát za sebou v titulatuře následuje: Pánu panu Janu Žižkovi z Trocnova, anebo když vůbec před jmenem **obecným** co přívlastek stojí: pan měšťan. Stojí-li za podstatným jmenem, jako: země pán, kníže

[1]) tenká kůžička, [2]) šarlach, [3]) sochor ke zdvíhání atd., něm. hebel, [4]) z latinského (vas, mn. č.) vasa = nádoby, nádobí.

pán, zůstává dlouhým. Též se nekrátí ve rčení: pán Bůh, pán Ježíš a ve množném čísle: páni mistři, páni měšťané, páni učitelové.

Jiné skracování dlouhé kmenové samohlásky pozorujme v těchto slovech:

houba	strouha	slouha	žába	brána	Bára
hubka	stružka	služka	žabka	branka	Barča.

Jsou to vesměs jména dvouslabičná s kmenovou samohláskou dlouhou, ale samohláska ta je skrácena v odvozených od nich **zdrobnělých**: hubka, stružka, služka, žabka atd. Bude tedy dle toho také dlužno krátiti:

síra	hlína	žíla	chvíle	mísa
sirka	hlinka	žilka	chvilka	miska

a mělo by se krátiti dále šňůra šňurka, kůra kurka, avšak slova ta shledáváme obyčejně neskrácená: šňůrka, kůrka. Ve slovech **dírka** od díra, **mírka** od míra vzniklo **í** ze staročeského ie; takovéto ie však se nemůže krátiti v *i*, nebrž podle **míra** měrou **měřiti**, **díra** děravý atd. v **ě**, z kterého (str. 13.) vzniklo; mělo by tedy býti skráceně: děrka, měrka, ale tvarů těch se neužívá, nebrž říkáme vždycky jen stupňovaně: **dírka**, **mírka**. Též tak slovo **knížka** proto nemůže míti *i*, že **í** v něm nevzniklo z i, nebrž ze starého ie: knieha, tak že by tedy mělo se krátiti: kněžka, kterého však tvaru se neužívá. Kde tedy jest *i* původní (síra), tam se při zdrobňování krátí v *i* (sirka); kde však není původní, krátí se v *ě e*, možno-li, a není-li toto *ě e* možno, zůstane *í* (knížka, dírka, mírka).

Kde není *í* původní, poznáme podle toho, že v některé změně nebo odvozenině příslušného slova vychází na jevo *ě* nebo *e*. Nevěděl bych na př., mám-li *í* ve slově díra krátiti, když se z něho stane jméno zdrobnělé. Skoumám tedy, měním a odvozuju: díra, děr, děravý, a tu místo *í* vyšlo na jevo *ě*, důkaz tedy, že *í* ve slově díra nevzniklo z *i*, nebrž z *ie*, a tedy se také

nemůže v *i* krátiti, nebrž buď v ě, e, anebo, poněvadž takového skracování se zde neužívá, nekrátíme vůbec a zůstane dlouze: dírka, mírka, knížka.

Majíce tedy náležitý zřetel k těmto výjimkám můžeme stanoviti obecné pravidlo:

2. **Jména dvouslabičná krátí kmenovou samohlásku dlouhou ve zdrobnění, krom dlouhého í, když povstalo z ě.**

Zaběhše tímto druhým pravidlem do odvozování setrvejme při něm ještě chvilku, abychom poznali, proč parník, parní a jiná taková, obyčejně dlouze psávaná slova mají míti první slabiku krátkou. Vizme tedy zase slova: louka, sláma, síla atd., a odvozujme od nich jména přídavná; tuť zajisté shledáme z dlouhých krátké:

louka strouha kráva sláva chvála sláma žába vláha
*lu*ční str*u*žní kraví slavný chv*a*lný sl*a*mní sl*a*mník žabí vl*a*žný
síla žíla píle skála práce
s*í*lný ž*í*lný p*í*lný skalní pracní a dle toho tedy také:

láska **laskavý**, péče **pečlivý**, bílý bělavý, úcta **uctivý**, jádro **jadrný**, dráha **dražní**, chvíle krato(**chvilný**), spása **spasný**, pára **parní parník** (*pá*rník by bylo od pár, pářiti), síra **sirný**, plíce **plicní**, díra **děravý**, bříza **březový**, plíseň **plesnivý**, mák **makový**, šíje (tvrdo)-**šijný**, víno vinný vinní; z tráva: **travný travnatý** i trávný trávnatý, od šťáva šťavný šťavnatý i šťávný šťávnatý, od lípa lipový i lípový. Některá přídavná jména vůbec nekrátí kmenovou samohlásku svého statného jména, jako: vládní od vláda, moučný od mouka, krásný od krása, léčivý od lék, částní od část, růžový od růže, mléko mléčný, bázeň bázlivý atd. Že pak od bída, míra nemůže býti než: bídný, mírný, rozumí se už samo sebou, neboť by mělo (od bieda, miera) býti skráceně: bědný, měrný, čeho se však neužívá, a musí tedy zůstati bídný, mírný, neboť *ie* a *e* m. ě do *i* skracovati nelze. Lid skracuje také: Míšeň Mišenský, ale spisovný jazyk zná jen: Míšenský. Vždycky však krátí se **ů** v **o** u jednoslabičných, na př.: dvůr dvorní, stůl stolní, sůl solní, bůh boží, nůž nožní, vůle volný, půst postní, dům domovní, kůň

koňský atd. Toliko cizí slova kůr (něco jiného než: kur = kohout, str. 64!) a trůn podržují svou dlouhou: trůnní a kůrní, kůrový. Z toho také vysvítá, proč jest špatně od hrůza psáti hrůzný místo hrozný (str. 11).

Abychom si tyto zákony vštípili ještě lépe do paměti, odpovězme na otázku: proč dlužno psáti mlíčný od mléko a říčný od řeka.

Odpověď: ve slově mlíčný jest *í* proto, že vzniklo z *e* (*ě*) a mělo by tedy býti: mlečný, kterýžto však tvar i sám ustupuje neskrácenému: mléčný. Slovo říčný od řeka pod toto rozjímání nepatří, proto že řeka nemá kmenovou samohlásku dlouhou; *e* stupňuje se v *í*, tedy jest: řeka říčný. Máme tedy obecné pravidlo:

3. **Kmenová dlouhá samohláska ve slovech dvouslabičných a jednoslabičných se krátí v odvozených od těchto slov jmenech přídavných.**

Pozorujme nyní dále tyto kořeny a jich odvozeniny:

d*ou*ti pl*ou*ti kl*á*ti t*ý*ti zn*á*ti zř*í*ti ž*í*ti d*á*ti
d*u*ch pl*u*h kl*a*s t*u*k zn*a*k zr*a*k žeň d*a*ň a d*a*r

tedy poznáme, že má býti také:

státi **stan** a stav

ale podle: dárek, klásek, doušek, stávek ovšem dlouze: stánek. Pravidlo z příkladův těch odvozené zní:

4. **Z dvouslabičných dlouhých časoslov stávají se podstatná jména jednoslabičná krátkými.** Zvláště pamatujme si tu slovo **stan.**

5. **Máme-liž psáti bližní anebo blížní? výšina nížina anebo vyšina nižina?**

Odpověď: Podle	kroužiti kruh	(o)kružní
	ploužiti pluh	(po)plužní
	výšiti	vyšní (vyšší)
	nížiti	nižní (nižší)
má býti také	blížiti	**bližní.**

Krácení slov vyšina nižina od výšiti nížiti má svou obdobu toliko ve slově hlubina od hl*ou*biti m. hlubiti a v mizina od mízeti n. mizeti. Však pro délku

ve slovech těch ještě méně, totiž sotva více jest dokladů kromě úžiti úžina. Ale důkladní znalci ústrojnosti jazyka českého dávají přednost tomuto dloužení; pišme tedy raději: výšina, nížina. —

Dosud jsme probírali jen krácení dlouhých samohlásek v podstatných jmenech když jim buď slabiky přibývá (chléb chleba) anebo když jim slabiky ubývá (brána bran) anebo když **poslední** slabika stává se dlouhou (branách). Dále jsme probírali krácení kmenové dlouhé samohlásky v podstatných jmenech zdrobnělých (síra sirka, hlína hlinka), v odvozených odtud jmenech přídavných (hliněný, parní) a v odvozených ze dvouslabičných časoslov (dáti, státi atd.) jmenech podstatných (daň, stav, stan). Nyní vizme krácení jmen přídavných v nich samých, abychom i tu poznali, jak hrubě se mnohdy v pravopise a tudy i ve vyslovování chybuje. Přídavná jména krátký, nízký, blízký krátí zajisté kmenovou samohlásku ve 2. stupni: kratší, nižší, bližší; nebudeme tedy od ouzký n. úzký tvořiti 2. stupeň jinak než: úzký **užší** (nikoli: ouzčí, jak ve sprosté řeči slýcháme), kterážto krátká zůstává potom vždy i ve 3. stupni:

krátký kratší nejkratší	blízký bližší nejbližší
nízký nižší nejnižší	ouzký užší nejužší.

Podle toho krátí mnoho spisovatelův chybně také řídky řídší; pravíme chybně, neboť slova bližší a nižší nemohou tu býti obdobou proto, že v nich *i* jest původní, nevznikši stupňováním z *e ě*, kdežto naopak ve slově řídký *í* vzniklo teprv stupňováním samohlásky *ě*, jakž patrno z proměny: řediti. Máme-li však dlouhou samohlásku krátiti, musíme ji skrátiti v samohlásku tu, z které jest stupňována (str. 70, 71), tak že tedy ze slova řídký by bylo v 2. stupni skráceně: ředší, tak jako bělejší od bílý. Ježto však skráceného tvaru tohoto se neužívá, krátké *i* by však bylo chybné, poněvadž zde není původní neboli prvotné, dlužno přestati na zdloužení: **řídší** od řídký místo riedký, jakž patrno ve slově řediti, ředina.

Všecka tato přídavná jména jsou dvouslabičná, končí se na -ký a mají první slabiku dlouhou. Jim podobna jsou a týmž pravidlům podléhají krátká trojslabičná přídavná s koncovkou -eký, -oký, jichž krátká kmenová samohláska krátkou zůstává i v 2. stupni na -ší: hluboký hlubší, vysoký vyšší, široký širší a tedy také: daleký **další** a nikoliv: dálší, jakž někteří i chybně píšou i vyslovujou.

Druhý stupeň s koncovkou -ší má tedy první slabiku krátkou. Že tedy jest chybně psáno také délší místo delší, bylo by patrno už z tohoto pozorování, vysvitne však ještě více, považíme-li toto:

Slova: dobrý, malý, zlý mají v 2. stupni: lepší, menší, horší, nikoli tedy *é* a *ů*. Kdo tedy píše nevědomky (s rozvahou sotva) delší s *é*, ať nám poví, chtěl-li by psáti také lepší, menší s *é* a dloužiti dle toho i *o* ve slově horší v *ů*. Tomu by zajisté nechtěl a přizná tedy, že se má psáti: lepší, menší, horší a tedy také **delší.**

Upravíme-li toto vyskoumání v pravidlo, řekneme krátce takto:

6. **Dvouslabičný druhý stupeň přídavných jmen, tvořený koncovkou -ší, má první slabiku krátkou.**

Abychom pravidlo to nevztahovali také k příslovkám (umstandswörter), t. j. k takovým slovům, která nám praví, **jak**, kdy, kde něco jest neb se děje (tedy ne: **jaký, jaká, jaké** kdo nebo co jest), seřaďme si také uvedená přídavná s jich příslovci. Tuť pak jest:

bližší	nižší	užší		vyšší	širší	hlubší	**další**	**delší**	menší	lepší
blíže	níže	úže n.	ouže	výše	šíře	hloub	dále	déle	méně	lépe.

Velmi snadňoučké jest pravidlo o skracování kmenové samohlásky v druhových číslovkách, t. j. v takových, kterými oznamujeme druh (po latinsku: sortu). Jsou odvozeny od číslovek řadových, a kromě v rukopisech od horalů viděli jsme jen velmi zřídka proti tomu chybovati. Píšeť zajisté každý:

pátý paterý patero, devátý devaterý devatero, desátý desaterý desatero, devadesátý devadesaterý devadesatero, dvacátý dvacaterý dvacatero atd.

Jen od jedenácti až do devatenácti zachovávají i druhové číslovky dlouhou kmenovou samohlásku: jedenáctý jedenácterý jedenáctero, dvanáctý dvanácterý dvanáctero, ... devatenáctý devatenácterý devatenáctero. Příčina toho jest, že v druhových číslovkách od jedenácti do devatenácti *á* nemá svůj původ ve stupňování jako ve slovech pátý, devátý, desátý, dvacátý atd. z nestupňovaných: pět, devět, desět, dvacět (nyní deset, dvacet, protože po l, s, c, z už nepíšeme *ě*), nebrž ve slovech jedenáct, dvanáct, třináct atd. až devatenáct jest *á* proto, že tu *áct* zastupuje více slabik. Jedenáct, dvanáct, třináct atd. až devatenáct jest totiž staženo z jeden na deset, dva na deset, tři na deset atd. až devět na deset: jedenádst, dvanádst, třinádst . . . devatenádst= jedenáct, dvanáct, třináct . . . devatenáct. Toto *a* zastupuje zde tedy dokonce tři slabiky, a jak známo, staženiny jsou vždycky dlouhé: z dobr-a-ja jest dobr-á, z dobr-o-je dobr-é.

7. **Číslovky druhové tedy krátí kmenovou samohlásku, povstala-li tato jen pouhým stupňováním; povstala-li stažením, zůstává dlouhou.**

Proti žádnému pravidlu nechybujou písaři a veliká část spisovatelův tolik, jako proti skracování dlouhé kmenové samohlásky jmen podstatných, přídavných, příslovek a časoslov na -iti n. -ati, když se z nich stávají časoslova na -ovati -uju. Viděti slova: **pečovati, kralovati, shromažďovati, křižovati, litovati** (aspoň v rukopisech) spravedlivě se samohláskou skrácenou, jest téměř tak řídké jako bílá vrána. A přece nic není snadnějšího než podle koupiti kupovati, souditi posuzovati, krátiti skracovati, uchvátiti uchvacovati atd. pamatovati si, že se musí krátiti také:

chýliti	schylovati	odchylovati	odchýlení	odchylování
dýchati	vydychovati	oddychuju	oddýchání	oddychování
(s)hýbnouti	shybovati	nahybuju	hýbání	shybování
výšiti	povyšuju	povyšuješ	povýšení	povyšování
rozptýliti	rozptyluju	rozptyluješ	rozptýlení	rozptylování
síliti	sesiluju	sesiluj	sesílení	sesilování
blížiti	přibližuju	nepřibližuj	blížení	sbližování
mísiti	přiměšovati	přiměšuju	přimísení	přiměšování
shromážditi	shromažďuju	shromažďoval	shromáždění	shromažďování
oprávniti	opravňovati	opravňuju	oprávnění	opravňování
obkličiti	obkličovati	obkličuju	obklíčení	obkličování
rozšířiti	rozšiřovati	rozšiřuju	rozšíření	rozšiřování
křížiti	křižuju	křižovati	křížení	křižování
lítati	poletovati	poletuju	lítání	poletování
klíditi	sklizovati	uklizuju	uklízení	uklizování

pán	panovati	panuju	král	kralovati	kraluju
kámen	kamenovati	kamenuju	péče	pečovati	pečuju
práce	pracovati	pracuju	jméno	jmenovati	jmenuju
rád	radovati	raduju	líto(st)	litovati	lituju

Krom: křížkovati od křížek, kroužkovati od kroužek neznáme jiné takovéto výjimky. Proč v těchto slovech kmenová samohláska dlouhou zůstává, má snad svou příčinu ve zdrobnění. Pravidlo však zní:

8. **Časoslova na -ovati -uju a podstatná i přídavná jména odtud odvozená krátí dlouhou kmenovou samohlásku.**

Proč však zůstává: umírňovati? a proč by mělo zůstati také: vyříditi vyřízovati vyřízuju vyřízování atd.? —

Konečně zbývá nám ještě krácení kmenové samohlásky u časoslov ve způsobě rozkazovacím, v čase minulém, ve způsobě neurčitém a v odvozených od nich jmenech.

9. **V rozkazovacím způsobě krátí se kmenová samohláska časoslov zakončených na -iti a takový rozkazovací způsob jest v jednotném čísle vždycky jednoslabičný:**

souditi	suď	suďme	suďte	
sloužiti	služ	služme	služte	služiž
koupiti	kup	kupme	kupte	
hájiti	haj	hajme	hajte	
brániti	braň	braňme	braňte	
(o)známiti	(o)znam	(o)znamme	oznamte	oznamiž

ráčiti	rač	račme	račte	račiž
léčiti	leč	lečme	lečte	
mířiti	měř	měřme	měřte	
mířiti (od „mír“)	miř	mířme	mířte	
svítiti	svěť	svěťme	svěťte	
kvíliti	**kvěl**	**kvělme**	**kvělte**	
říditi	**řeď**	**řeďme**	**řeďte**	
státi	stoj	stojme	stojte	

(chybně tedy, ale zvykem už zasvěceno: stůj stůjme stůjte).

Dvouslabičná časoslova na -íti -iju a -ýti -yju mají ij, yj anebo staženě í, ý: píti pij pí, bíti bij bí, rýti ryj rý, krýti kryj krý. Není tedy pravda, že se nemá yj stahovati v *ý*, jen že tvar yj anebo přehlaseně ej: myj mej, kryj krej atd. jest obyčejnější.

Těžší než v jednoslabičném způsobě rozkazovacím jest skracování neurčitého způsobu časoslov dvouslabičných, když tento složením s jinými částkami řeči stane se tříslabičným. Tuť skracování už u spisovatelův zlatého věku našeho písemnictví tak se hatí, že těžko jest zavésti přísný pořádek. Mnoho spisovatelův psalo na př. vésti co **dvou**slabičné ovšem dlouze, ale **tří**slabičná složenina: zavésti, provésti, navésti, nevésti atd. má prý se krátiti: zavesti, provesti, navesti, nevesti. Ale jak nedůsledné takovéto skracování jest, patrno z toho, že právě tak jako vésti povstalo rozlišením souhlásky *d* z ved-ti, povstalo i klásti z klad-ti, tlouci z tluk-ti, péci z pek-ti atd. Nekrátíme-li však: tlouci netluci zatluci, klásti neklasti naklasti, másti nemasti pomasti, nebrž mluvíce i píšíce zase dlouze: zat**lou**ci net**lou**ci dot**lou**ci, nap**é**ci up**é**ci dop**é**ci, nekl**á**sti nakl**á**sti, nem**á**sti pom**á**sti atd.: nemáme též krátiti, alebrž psáti dlouze: navésti, zavésti, provésti, nevésti atd.

V minulém čase znějí tato slova: tloukl zatloukl, pekl napekl, kladl nakladl, mátl pomátl, vedl zavedl atd. Máme tedy zase jednou dlouze: tloukl natloukl, mátl pomátl, třásl natřásl, ale hned zase krátce: kladl nakladl, pekl napekl, vedl zavedl, vezl zavezl atd. Pozorujeme, že jediné *e* zůstává i v činném příčestí krátkým,

ou se nikdy nekrátí, *a* pak jednou se krátí, podruhé nekrátí. A z té příčiny poznáme, proč starší spisovatelé krátili časoslova s kořenným *e* také v neurčitém způsobu, když tento se stal tříslabičným: vésti ve*d*l, tedy prý také nave*s*ti, prove*s*ti atd. Ale klásti kl*a*dl nekrátili ve složení tříslabičném, protože proti tomu nekrátí se másti m*á*tl. Viděti tedy, že počínání toto nemá pevného základu, a proto držme se při těch a takových časoslovech i v trojslabičném složení samohlásky dlouhé, jak jsme byli tučným písmem naznačili.

Abychom však porozuměli co nyní o tom následuje, všimněme si dobře, že časoslova uvedená a jiná taková mají v činném příčestí před *l* souhlásku (d, t, z, s, k). V obecné řeči se toto *l* v mužském rodě jednotného čísla vynechává a říká se: ved, vez, klad, nes, pek, řek, tlouk atd. Tyto tvary obecné mluvy jsou **kořeny**, z kterých potom vznikají ostatní tvary: klad-u klad-l klad-en, nes-u nes-l nes-en, pek-u pek-l peč-en atd. O takovýchto časoslovech pak říkáme, že jsou kořene **zavřeného**, protože tento se končí souhláskou: kla*d*, ne*s*, pe*k*, tlou*k* atd. Podle toho pozornému čtenáři zajisté už samému napadlo, že bychom mohli ustanoviti pravidlo: Časoslova dvouslabičná **kořene zavřeného** nekrátí dlouhou samohlásku v způsobě neurčitém, ani když tento složením stává se tříslabičným: nésti (ne*s*): vynésti donésti nanésti nenésti, klásti neklásti naklásti, péci napéci upéci nepéci atd.

Jinak má se věc u časoslov kořene otevřeného. Avšak dříve vštěpme si dobře do paměti co kořen otevřený jest. Můžeme to ustanoviti podle toho co jest kořen zavřený. Kořenem zavřeným nazýváme tvar časoslovný, kterého lid užívá v minulém čase mužského rodu jednotného čísla: ved, vez, nes, klad, pek, tlouk atd. místo spisovného: vedl, vezl, nesl, kladl, pekl, tloukl, kdež se před *l* jeví souhláska. Kořenem otevřeným nazveme tedy proti tomu takové tvary časoslovné, kde v minulém čase před *l* jeví se **samo-**

hláska: ši-l, ži-l, bra-l, mle-l, spa-l, ku kterýmž pro snadnější přehled bereme také: ja-l, pia-l, ťa-l, ža-l, (za-)ča-l, ačkoli, jak jinde uvidíme, kořeny slov těchto jsou vlastně zavřené nosovkami *n* a *m*, které však před souhláskami se vypouštějí. Časoslova všelikých takovýchto kmenů otevřených, mají-li v minulém čase samohlásku krátkou, mají ji krátkou také ve složeném trojslabičném neurčitém způsobu:

bil	zabil	byl	kryl	zakryl	žil	šil	pil	mstil
zabiti	nabyti	zakryti	prožiti	zašiti	vypiti	pomstiti		
dbal	ptal	stal	lhal	spal	hřměl	zněl		
nedbati	zeptati	ustlati	nalhati	vyspati	zahřměti	zavzněti		
		žal	chtěl	(na)stal				
		dožati	nechtěti	nastati;				

mají-li však časoslova kmenův otevřených minulý čas dlouhý, jest trojslabičná složenina neurčitého způsobu také dlouhá:

hrál	hřál	smál se	přál	stál	smíh tál	zrál	bál se
dohráti	ohřáti	zasmáti se	dopřáti	nestáti	roztáti	uzráti	nebáti se.

Výjimky z těchto pravidel jsou jen u časoslov na -outi -uju -ovu; ta mají minulý čas dvojí: buď totiž *ou* zůstává anebo se krátí, což jest lepší: plouti ploul a plul, slouti sloul a slul. Takováto časoslova mají i v trojslabičném složení neurčitého způsobu kořenovou samohlásku vždycky dlouhou: vyplouti, ukouti.

Dále: časoslova utvořená podle tříti tru třeš třel zachovávají i v trojslabičném složení neurčitého způsobu samohlásku dlouhou: utříti, nadříti, vymříti, otevříti, prostříti, domlíti, ačkoliv jest v minulém čase krátká: třel, dřel, mřel, otevřel, prostřel, mlel atd.

Konečně má složený trojslabičný způsob neurčitý dlouhou samohlásku *í* tam, kde toto jest jenom pouhou obměnou samohlásek *a* n. *á* a *e* n. *ě*, jako na př. zemdlíti a zemdleti, prodlíti a prodleti, vyzdíti od zdíti m. zděti (z-děju=zdělávám; zeď), ohříti a ohřáti ohřál, zahřmíti a zahřměti zahřměl, probdíti a probděti probděl, zavzníti a zavzněti zavzněl, zachtíti a zachtěti zachtěl, začíti a

začati začal; **dojal, pojal, vyjal** n. **vyňal, rozpial, dožal** atd. mějte vždycky jen: **dojati, pojati, vyňati, rozpiati, dožati,** abychom měli rozdíl od: dojíti dojdu, pojíti pojdu, vyjíti vyjdu, rozpíti rozpiju, dožíti dožiju. Novější spisovatelé kazí tvary: dojal, pojal, najal, vyňal, rozpial, dožal; dojati, pojati, vyňati, rozpiati, dožati atd., píšíce naskrze: dojmul, pojmul, vyjmul, rozepnul, dožnul, dojmouti, pojmouti, vyjmouti, rozepnouti, dožnouti atd.

Nepravidelná časoslova: jísti jím jedl, jíti jdu šel m. šedl jsou kořenů zavřených a zachovávají tedy dlouhou i ve složení trojslabičném: najísti se, dojísti, vyjísti; najíti dojíti, vyjíti atd. A tak tedy pravidlo o krácení dvouslabičných neurčitých způsobů ve složení trojslabičném zní takto:

10. **Dvouslabičný neurčitý způsob krátí se ve složení trojslabičném ve kmenech otevřených, když jest také minulý čas krátký, vyjma** časoslova utvořená podle tříti tru třeš třel, jati, piati, žati atd. a **časoslova** s **ou**. Časoslova kmenů zavřených nekraťte neurčitý způsob trojslabičný.

Že i dobří staří spisovatelé si dovolovali sem tam odchylky a zvláštnosti, nemůžeme zde ještě osobitně uvažovati.

Na pohled malicherné, ale ve své souslednosti důležité jest i pravidlo toto:

11. **Dvouslabičná časoslova na -iti, -ýti mají v přítomném** a v minulém čase nebo vlastně **v příčestí minulého času kořenovou samohlásku krátkou, a slova od tohoto příčesti odvozená ji tudíž zachovávají také krátkou:**

píti	piju	piješ	pije	pijeme	pijete	pijou;	pil	pila	pilo
šíti	šiju	šiješ	šije	šijeme	šijete	šijou;	šil	šila	šilo
žíti	žiju	žiješ	žije	žijeme	žijete	žijou;	žil	žila	žilo
číti	čiju	čiješ	čije	čijeme	čijete	čijou;	čil	čila	čilo
kryti	kryju	kryješ	kryje	kryjeme	kryjete	kryjou;	kryl	kryla	krylo.

Od žil vyžil máme přídavné jméno: vyžilý, od čil máme přídavné jméno **čilý,** časoslovo čiliti ve složenině **rozčiliti** a odtud **rozčilený** (podle smíti směl smělý

osměliti), která bývají vesměs chybně psávána s dlouhým í, kdežto naopak zase slovo **událo se** (es hat sich zugetragen) **událý** (geschehen) **událost** (begebenheit) od díti se děju se **dálo se** nacházíme psané chybně s krátkým *a*, jako by bylo odvozeno od udati udám udal (udati peníze atd.)

12. **Kmenová dlouhá samohláska krátí se v přídavných jmenech odvozených koncovkou -cí od časoslov dvou- i víceslabičných** (vyjma *ou*):

hráti hrací, práti prací, psáti psací, hnáti hnací, tedy také píti picí, krýti krycí, šíti šicí, třísti třecí atd.

vykládati	smýkati	krájeti	přijímati
vykladací	smykací	krajecí	přijímací
srovnávati	zaklínati	zažívati	posmívati
srovnavací	zaklinací	zaživací	posměvací.

Všecka taková přídavná jména oznamujou *nač* co jest, a nesmíme je másti s podobnými tvary na *ící*: milující, hrající, vykládající, smýkající, přijímající, srovnávající, zaklínající, posmívající-se; kající člověk = který se kaje, kající den = den ke kání-se ustanovený; přehazující = kdo přehazuje, přehazovací = čím se přehazuje, co na přehazování jest. Sem patří nejspíš také skracování: kající kajecný kajicník kajicnost, pomíjející pomíjejícný (m. pomíjitelný, pomíjivý);

rovněž podstatná jména utvořená z dvouslabičných časoslov koncovkou -tí:

bíti biju	jíti jdu sejíti	šíti šiju	výti vyju
bití (to bití)	sejití (to sejití)	šití (to šití)	vytí (to vytí)
býti jsem		víti vinu	

bytí (to bytí, das sein; živo-bytí) vití (to vití n. vinutí).

13. **Kmenová dlouhá samohláska krátí se v odvozených podstatných jménech znamenajících stav, zaměstnání anebo činnost osoby anebo nástroj a p. v.:**

bíti bič	vykládati vykladač a vykladatel
páliti palič	zahléti zahleč
hádati hadač	hlásati hlasatel
jímati jímač	kázati kazatel
sázeti sazeč	kárati karatel

přijímati přijímač
pokrývati pokryvač
vydávati vydavatel
ctíti ctitel
bádati badatel
souditi sudič suditel
vlásti vladař vladyka
vázati vazadlo zavazadla (gepäkk)
strouhati struhadlo
říditi ředitel
nakládati nakladatel
dívati divák divadlo
stínati stinadlo
stíniti stinidlo
poslouchati posluchač posluchárna
pohnouti pohnutka
přezouvati přezuvky
navštíviti navštěvenka.

Stran slova ředitel jest si tu zase pamatovati, že *í* ve slově říditi povstalo stupňováním z *ě*, že tedy se nemůže krátiti než zase v *ě* (*e*); novější slovo řiditel jest tedy chybné; kdo nechce náležitě krátiti, ať raději zůstane při dlouhém: říditel, jako: navštěvenka aněbo navštívenka.

Jednoslabičná kromě bič zachovávají dlouhou: chtíč (žádost těla), dříč, rýč, dráč, práč, hráč; *ou* také se vždycky nekrátí: skoumatel a skumatel, rouhač a ruhač. Avšak duch jazyka připouští, že i dvou- a víceslabičná mohou zachovati kmenovou dlouhou: hlídač, zkoušeč, stříkač, pískadlo atd., pátratel, skoumatel i patratel, skumatel atd.

14. Podle v*a*dnu, chřadnu, hl*u*chnu, ch*u*dnu, slepnu, můžeme psáti krátce také slova: chabnu, hustnu, mladnu, řednu, slabnu, podle stárnu jest však také: houstnu, mládnu, slábnu, (řídnu jsme dosud nikde nenašli).

15. **Koncovky příslovek** (adverbia, umstandswörter) **jsou krátké**:

jednej lidsky, mluví česky a polsky, dnes je tam hezky, choval se ke mně vždy přátelsky;

pilně slabě bledě krutě libě tuze zuřivě;

lidštěji hezčeji pilněji bleději krutěji liběji toužeji zuřivěji; snadno snadněji, teplo tepleji, ticho tišeji, chladno chladněji, svobodno svobodněji, mrtvo mrtvěji volno volněji;

kradmo darmo šikmo bodmo (stichweise) hodmo (wurfweise); kdy kde zde tudy kudy arci sotva atd.

Některá příslovce tuto příponu -ji v 2. stupni vynechávají a odsouvají potom ještě i zbylé *e*:

draze dráže dráž	dalece dále dál
tuze touže touž	zle hůře hůř
nízko níže níž	málo méně míň
blízko blíže blíž	mnoho více víc
vysoko výše výš	spěšně spíše spíš
hluboce hlouběhloub	brzy dříve dřív.

Jen tehdy má koncovku také dlouhou: tehdá, onehdy onehdá; dlouhou má též známé **nyní** a tudíž.

O příslovkách odvozených z jiných částek řeči pojednáme teprv ve mluvnici.

16. **Z předložek** pamatujme si co **krátké**: proti, mimo, při, mezi, před.

Pamatovati jest konečně též

17. Krácení dlouhé kmenové samohlásky při skládání slov: krasocit, krasopis, krasoumná jednota; léto: letopis, chvála: chvalořeč, chvalozpěv. Kralodvorský, Kralohradecký . . ., malomocný, listopad.

Dodatkem upozorňujeme na chybné dloužení slova: jezdecký od jezdec, ale ovšem zůstává od jízda jízdný. Nebetyčný (z: nebe a týkati) jest dobře kráceno. Že nedostižný nemůže býti dlouhé, rozumí se samo sebou (stihnouti).

V následujícím tuto cvičení vypišme si slova pravidel dosavadních se týkající a ustanovme si přísně, proč to neb ono jest tak nebo onak psáno a jak jsme si toho vědomi.

Cvičení.

1. V blázinci přišel jednou správce sám jediný do jizby jistého blázna. Tento se najednou chopil nože náhodou na stole ležícího, hnal se na správce a vyhrožoval mu, že ho hned probodne, neskočí-li s ním s okna dolů. Správci se arciť nechtělo, neb okno bylo v třetím poschodí. Ale necítil se dosti silným, aby blázna přemohl a jen neobyčejnou přítomností ducha mohl takovému ne-

bezpečenství ujíti. Počal se tedy smáti a pravil: „Ty bys rád dokázal jak pozoruju, že umíš skákati. Já mám takové lidi rád, kteří jsou odvážní, ale musím se vyznati, že to považuju za věc, kterou by každý dovedl. Já bych ti něco jiného poradil. S okna dolů skočiti, dovede každý. Ale pojďme dolů na dvůr a skočme sem do okna: tomu se budou všickni diviti.“ „Máte pravdu,“ řekl blázen, „to budou lidé koukati. Pojďme tedy.“ Když pak sešli dolu, začal správce lidi svolávati, aby se šli koukat. Však sotva bylo dost lidí pohromadě, dal blázna chytit a zavřít.

2. Osel ve lví kůži.

Osel, jemuž se podařilo pánu svému utéci, našel v lese lví kůži, oblekl ji a děsil potom po lesích zvířata a lidi, jako by byl lev. Konečně přišel do lesa také pán osla hledat. Jakmile osel pána spatřil, dal se do strašného řvání, aby i jeho odstrašil. Ale pán popadl osla za uši, kterých tento nemohl ukryti, a pravil: „Jiné jsi ovšem lekati mohl; ale já tě znám a mne tedy nezastrašíš.“ I zahnal osla domů.

Chudý nedělej se bohatým, neučený netvař se po učeném, nechce-li dojíti posměchu.

Druhá část tohoto oddělení jedná o dloužení kmenových samohlásek. Pravidla sem náležící mnohem snadnější jsou než pravidla o krácení, a také se méně proti nim chybuje. První dvě jsou nám povědoma už ze zákonův o stupňování:

1. **Samohláska ě nebo e dlouží se vždycky v í; a naopak: kde i z e pochází anebo do něho proměniti se může, jest vždycky dlouhé: í, na př.:**

řeknu říci říkati, řeka říčka Poříčí, zpěv zpívati, běh zabíhati, dřevo dříví, vítr větru, návštěva navštíviti navštívím navštívil navštěv,

Pozorujeme-li časoslova:

utéci uteku, naklásti nakladu, vypásti vypasu, vyhráti vyhraju, vyvésti vyvedu,

tedy mají kmeny jejich (patrné v přítomném čase): teku, kladu, pasu, hraju, vedu samohlásku krátkou. A poněvadž každé časoslovo naznačuje nějakou činnost nebo stav, každá pak činnost a i každý stav má nějaký směr, skoumejme, kam tato časoslova svou činností a svým stavem směřujou. Kdybych řekl: teku, kladu, pasu, hraju, vedu, tedy každý rozumí, že se to děje nyní a že to **trvá**; časoslova: teku, kladu, pasu, hraju, vedu jsou pak časoslova **trvací**. Avšak pravím-li: uteku, nakladu, vypasu, vyhraju, vyvedu atd., tedy každý rozumí, že se to teprva stane, ale že se to stane jednou a tím to také bude ukončeno. Taková pak časoslova, kterými naznačujeme, že děj se ukončí, nazýváme **končicími**. Z časoslov trvacích a končicích stávají se pak časoslova **opakovací** a **pokračovací**. Nezapomeňme, že naše za příklad uvedená končicí (i trvací) měla kmenovou samohlásku krátkou, a učiňme si z nich časoslova opakovací: utíkám, nakládám, pásám, hrávám, vyvádím; a tu patrno, že kmenová samohláska krátká se zdloužila. Máme tedy obecné pravidlo:

2. **Krátká kmenová samohláska časoslov trvacích a končicích se dlouží, když časoslova ta stávají se opakovacími s koncovkou -ati -ám.** S koncovkou -ovati -uju se zase krátí.

Provedeme-li pravidlo toto co možno důsledně, budeme psáti:

utéci	uteku	utíkám	utíkati	
moci	mohu	pomáhám	pomáhati	
viděti	vidím	vídám	vídati	
slyšeti	slyším	slýchám	slýchati	
kvésti	kvetu	rozkvétám	rozkvétati	(místo é také í: rozkvítám zkvítati ...)
lehnouti	lehnu	léhám	léhati	(nalehnu naléhám, dolehnu, doléhám spolehnu spoléhám atd.
vzhlednouti	vzhlednu	vzhlédám	vzhlédati	(dohlednu dohlédám, nahlednu nahlédám atd.)
vléci	vleku	navlékám	navlékati	(povleku povlékám, převleku převlékám atd.)
péci	peku	opékám	opékati	(dopeku dopékám atd.)

plésti	pletu	zaplétám	zaplétati	(opletu oplétám, napletu . .)
zdvihnouti	zdvihnu	zdvíhám	zdvíhati	
stihnouti	**stihnu**	stíhám	stíhati	(zastihnu, postihnu — zastihuju postihuju)
svitnouti	svitnu	svítám	svítati	(vysvitnouti vysvitne — vysvítati vysvítá . . .)
mihnouti	**mihnu**	míhám	míhati	(zamihne se, zamihlo se . . .)
střihnouti	střihnu	stříhám	stříhati	(vystřihnu přistřihnu, vystříhám přistřihuju)
(zisk)		získám	získati	(špatně píšou jistí spisovatelé: ziskati!!)
vinouti	vinu	svijím	svíjeti	
minouti	minu	mijím	míjeti	(pominu, pomíjím, špatně: mijeti, pomijím!!)
kmitnouti	kmitnu se	kmítati	kmítám	
všimnouti	**všimnu**	všímati	všímám	(povšimnu, nevšimnu, nevšímati, nevšímám).

Jaká libovůle a nedůslednost v pravidle tomto panuje, poznáme z toho, že i dobří spisovatelé píšou: svitati m. svítati, zdvihati m. zdvíhati, stihati m. stíhati, zametati vymetati atd., a naopak zase končicí dlouze: dohlédnouti dohlědnu. Některá končicí také nedlouží kmenovou samohlásku: miznouti má mízeti i mizeti, vyniknouti jen **vynikati**, proniknouti jen **pronikati**; jiná zase mají dlouhou samohlásku už ve tvaru prvotném: sáhnouti, táhnouti, a dlouhou i krátkou v odvedeném: sáhati táhati i: sahati tahati. I hvízdnouti, písknouti, dřímnouti a některá jiná mají už v tomto prvotném tvaru svém dlouhou kmenovou; mohlo by však také u dvou prvních dobře býti: hvizdnouti, pisknouti. Proti obyčejnému kliditi viděli jsme ve výtečné mluvnici také: klíditi.

Nejdůsledněji provedeno jest stupňování samohlásek *e* a ь: kvetu odkvetu odkvétám rozkvétám n. odkvítám rozkvítám, teku uteku odtékám (odtýkám viz str. 19: stéblo stýblo) utíkám, začьnu začínati, pьnu napínati, žьnu dožínati, tьnu stínati, mьnu míním vymínati a vymíniti. Také samohlásky *l* a *r* stupňujou se v časoslovech, o nichž tu mluvíme, vždycky délkou: bráti beru vybírám, dru vydírám, pru upírám, stláti stelu prostílám (i prostýlám), poslati pošlu posílám; ne tak ъ, jež někdy

jen na stupňování v pouhou plnou (bez délky) přestává: tъknouti týkati, dъchnouti dechnouti (*e* z ъ vzniklé, tedy tvrdé) dýchati, polъknouti polykati, zamъknouti zamykati, sъchnouti vysychati, sъpáti sypati; krom toho nejvíce časoslova, která naznačujou, že se něco teprv začíná, zachovávají i v tvaru pokračovacím krátkou, jako: vadnu uvadám, stydnu ustydám, moknu namokám, puchnu opuchám, mrznu zamrzám, prahnu vyprahám, padnu propadám, sednu přisedám, tisknu utiskám.

S pravidlem tímto o dloužení kmenové samohlásky v časoslovech opětovacích a pokračovacích souvisí pravidlo o dloužení předložek ve složení s neslovesnými statnými a přídavnými jmeny. Jsouť tato dvě pravidla překrásným odleskem myslícího ducha, jehož konání (myšlení) také jest buď stupňované a zvýšené anebo nestupňované, nezvýšené. Mluva pak, hledíc tyto úkony myslícího ducha věrně vyobraziti, označuje to, co se v myšlení stupňovaným čili zvýšeným jeví, také stupňovanými, závažnějšími (širšími) nebo delšími samohláskami. To co déle trvá anebo co jest stálé, naznačuje mluva dloužením, co jest dokonaného anebo okamžitého, naznačuje krátkými a úzkými samohláskami. Tak slovo domysl na př. značí jednotný děj domyšlení; „podle mého domyslu“ znamená tedy tolik co: „jak já se domýšlím“ (nyní, jednou). Totéž slovo s předložkou prodlouženou: dúmysl, naznačuje však už stálou vlastnost, mocí které se vždycky příslušné věci domyslím. Tak i důvtip naznačuje stálou bystrotu mysli, naznačuje bystrotu mysli vůbec, dovtip však už nikoli vlastnost stálou, nebrž jen okamžitý děj, právě tak jako slovesný čili časoslovný tvar: dovtípení. Takž i propověď = propovědění (jednotný, okamžitý děj), a průpověď = stálá věta k propovídání sloužící; prolom = prolomení, průlom = stálý otvor prolomením povstalý atd.

Z těchto příkladův také poznáváme, že slova s předložkou prodlouženou jsou jako následek toho co jimi vysloveno s předložkou krátkou, že tedy častým opa-

kováním toho co vysloveno jest ve slově s předložkou krátkou, nabývá se toho co naznačeno v příslušném slově s předložkou prodlouženou. Však také ani jinak býti nemůže, neboť délka vzniká teprva z krátkosti, krátkost předchází, délka následuje. Dloužením předložek v časoslovech vyobrazujeme delší, nedokonané trvání děje.

Zníť pak pravidlo o dloužení předložek takto:

3. **Rozlučné předložky do, na, po, při, pro, u, za a nerozlučné pře- m. přes, su-, vy- dlouží se ve jmenech podstatných, zvláště tam, kde základní jméno, t. j. druhá část celé složeniny jest kořen anebo kmen jednoslabičný,** a celá složenina bývá pak obyčejně pojem odtažitý. **Jména přídavná, příslovce a i časoslova odtud odvozená dlouhou předložku pak ovšem zachovávají.**

Příklady:

dů: důhon (druhá obsílka), důchod, důkaz, důklad, důmysl, důraz, důslednost, důtka, důtečný (stichelnd), důvěra, důvod, důvtip, důležitost, důstojnost; ale: **domnění domněnka . . . , dostatek dostatečný** (ne: důmnění, důstatek . . .)

ná: náklad, nános, násyp, název, náledí, národ, návod, náhoda, nádoba, náklonnost, nářadí, nádobí, násilí, a podle toho také náděje vedle obvyklého naděje

pů: původ, půhon, půvab, půtka, působ, způsob; ve slově půjčiti jest po zdlouženo jen pro lepší zvuk; slovo to vzniklo z požčiti požčím a toto z požičiti požičím m. požitčiti požitčím, t. j. dám **požitek**, tak jako stačiti m. statčiti od statek a svačiti m. svatčiti od svátek; — rozdílna jsou: půjdu a pojdu

pří: příčina, příbuzný, přívětivý, přítomný, příklad; přílba přílbice

prů: průvod, průchod, průhledný, průmysl, průliv, průkop

ú, ou: údolí oudolí, úskok ouskok, úroda ouroda, úlisný oulisný, újma

zá: zázrak, západ, zápis, záporný, závisť, zábradlí, závaží

pře-pří-: převoz přívoz, přeroda příroda, pře- a příbytek

su-sou-: soused (který su-sedí, sou-sedí), soudruh však bývá zbytečně užíváno místo prostého druh, a jen tam, kde by nebylo rozeznati druh druha (kamarád) od druh druhu (sorta, gattung), vezměme na pomoc předložku *su*: soudruh

vý: výbor, výhoda, výtečný; avšak proti tomu: vydatný obyčejněji než užívatný, poněvadž není podstatného jména (výdať), které by už délkou opatřeno a od kterého by toto přídavné odvozeno bylo: vydatný jest odvozeno přímo od časoslova vydati.

Ačkoli jsme už ukázali, jak předložky krátké a zdloužené působí veliký rozdíl ve významu, doložíme přece ještě několik příkladův. U nerozlučné předložky pře uvedli jsme slovo pře- a příbytek. Přebytek zajisté něco jiného jest nežli příbytek (oboje od pře-bývati) a oboje něco jiného nežli s předložkou při složené přibytek (co přibylo). Tak i: načinek (t. j. skrojek chleba, der schärzel) a náčinek (umschlag), zahrada a záhrada (zahražení), naděje a náděje, užitek a úžitek, zakázka (objednání, bestellung) proti zbytečnému zákazka m. zákaz zakazání, zápověď; námítka i namítka m. námietka; nauka a náuka; zastávka nedlouží předložku, jsouc přeneseno z oboru odtažitého v obor srostitý; navštívenka n. navštěvenka může míti jenom krátkou předložku, proto že už samo v obor srostitý náleží; úchylka však dosud stářím nesešlo tak, aby aspoň jednou ustoupilo obdobnému podle vytčených právě slov: uchýlka nebo aspoň uchylka; — zámínka od zamienka.

Jaký působí dloužení předložek rozdíl ve významu sloves čili časoslov, vysvitniž z porovnání časoslov naviděti se a náviděti, naležeti se a náležeti, přidržeti se a přídržeti se, přisáhati n. přisahati a přísahati. Já se toho navidím ještě dost, toho člověka každý návidí, ona jej může naviděti (t. j. není jí odporný); až na zimu se zase jak náleží naležíte; až vylezeš nahoru, přidrž se střechy; přídrž (přidržuj) se jen dobrých společností; jen přisáhejte (přisahejte) (greifen Sie nur zu), proto jest to tady; ale nikdy nepřísahejte věrnost utiskovatelům.

Pozorujeme, že slovesa tato vyslovujou jednou děj srostitý, konkretní, a tu mají předložku krátkou; ale předložka hned se dlouží, jakmile časoslova ta vyslovujou děj odtažitý, t. j. děj smyslům odtažený, abstraktní. Takových sloves, která přenášíme z konání srostitého v obor odtažitý, jest zejmena těchto dvanáct:

následovati
naviděti, nenaviděti, záviděti

náležeti, záležeti, příležeti (t. j. přilehlým či přílehlým býti: příležící ostrov = který přiléhá = příleží)

nápodobiti napodobiti napodobivý, nápodobně, nápodobný, nápodoba, napodobení, napodobitel, nápodobivost (nachahmungstrieb)

přídržeti se (přidržovati se, držeti se koho, čeho), příseděti (u soudu, beisitzen), příslušeti (náležeti, angehören); Slováci naopak zachovávají předložku krátkou a dlouží kmen: pridŕžať sa, prislúchať

přísahati (jednou to učiniti: přisáhnouti) **skrze Boha, na něčem, k Bohu, k něčemu** (německé: bei etwas schwören nezní tedy po česku nikdy: při něčem ...)

zápasiti, záviseti, důvěřovati, působiti.

Předložka *o* dlouží se v časoslově z-o-stati z-o-stanu: zůstati zůstanu, ostavuju z-o-stavuju zůstavuju (zůstavil manželku, děti, zboží atd., méně správně: zanechal, kteréž znamená: nestaral se (z ne a hájati = starati se, pečovati).

Cvičení.

Ustanovme si zase, proč které slovo jest právě tak nebo onak psáno, a opaknjme si k tomu příslušné pravidlo. Kolik bychom udělali ještě chyb, kdybychom všecka tato cvičení napsali z hlavy anebo kdyby nám je někdo napovídal a my je psali po něm?

1. Rolník a had.

Rolník našel v zimě hada. I bylo mu ho líto, neboť had byl zimou celý zkřehlý. Zdvihl jej tedy a schoval za ňádra, aby se ohřál a přišel k sobě. Jakmile však had trochu se ohřál, nabyv své přirozenosti uštknul (štípl) svého dobrodince. Rolník pak umiraje zvolal: Trpím zasloužený trest, neboť jsem věděl, že had proti své přirozenosti jednati nemůže.

2. Když jistý slavný lékař na smrtelné posteli ležel, tázali se ho přátelé, kterému lékaři by se měli nyní svěřiti, kdyby se rozstonali. „Povím vám, tři výborné lékaře,“

pravil lékař umírající; „vy je sice všecky tři znáte, ale posud málo jste si jich všímali. Jmenujouť se: střídmosť, voda a častá procházka na čerstvém povětří.“

3. Sprostný člověk pozoroval, že staří lidé chtějíce čísti nasazujou si na oči brejle. Přišed pak náhodou do sousedního města na výroční trh, spatřil k největší své radosti také boudu, v které prodávali brejle (prodávaly se brejle). I přistoupil k prodavači a chtěl brejle. Prodavač podal mu brejle a knihu. Muž, nastrčiv si brejle na nos, koukal chvíli do knihy, ale posléze pravil: „Tyto se mi nehodí, dejte mi jiné.“ Prodavač podal mu tedy jiné. Ale brzy pozoroval, že člověk ten ani nyní nemůže nic přečísti, a protož pravil k němu: „Milý příteli, vy snad ani neumíte čísti?“ „Ah, ovšem, snad nemyslíte, že bych si kupoval brejle, kdybych uměl čísti?“

4. Jakýsi nepatrný řečník chtěl zvláště poslední částí své řeči útrpnosť svých posluchačů vzbuditi a myslil, že to v plné míře dovedl. Když přestal mluviti a s řečniště sestoupil, řekl člověku vedle stojícímu: „Nejeví-li se útrpnosť v obličeji všech posluchačův?“ „Ano,“ odpověděl tento, — „s tvou řečí.“

Přehlasování, stupňování a dloužení samohlásek jest, jak jsme viděli, velmi důležitá část českého pravopisu. Kdo jí dobře porozuměl a tedy i pravidla dobře si pamatoval, umí skoro celý český pravopis, neboť stran zbývajících ještě věcí mohli bychom skutečně říci: piš tak, jak vyslovuješ. Avšak, slyšíme námítku: já vyslovuju sekera a vídám také psáno sekyra; slyším někdy: velký a někdy veliký; vyslovuju anděl a vídám také psáno: anjel; vyslovuju přece a vídám také psáno předce; vyslovuju fousy a vídám psáno vousy; vyslovuju šel sem, byl sem a vídám obyčejně psáno šel jsem, byl jsem, — a takových námítek mám ještě více: tu bych tedy přece rád věděl, co jest lepšího a čím to jest, že mnohé slovo mohu psáti dvojím způsobem.

Odpověď k takovýmto otázkám jest obsažena stručně v následujících odděleních. Abychom však i těmto dobře porozuměli, přečtěme si napřed

X. o průzevu a jak se ho čeština zbavuje.

Co průzev jest, na to narazili jsme už v náuce o stupňování samohlásky *é* na str. 69. Když totiž slabika nějaká samohláskou se končí a slabika následující samohláskou se začíná, jako na př. když řeknu: modrooký, na-u-čím, nezavírají se ústa mezi vyslovením slabiky předchozí a slabiky následující, nebrž po vyslovení slabiky předchozí, po prvním dechu, zůstávají otevřena k novému dechu, a to nazýváme průzev. Rozdílny od něho jsou dvojhlásky, neboť ty vyslovujeme jedním otevřením úst, jedním dychnutím, jakž jsme už na patřičném místě byli poznali. Ve slově pouštěti na př. zajisté není průzev, neboť ou jest tu dvojhláska, vyráží se jedním dechem. Průzev tedy jest jen tu, kde se stýkají dvě samohlásky patřící **dvěma** rozličným slabikám. Podle toho může býti průzev také mezi dvěma slovy, když jedno samohláskou se končí a druhé samohláskou se začíná, jak na př.: dejte oheň, pojďte orat, já abych ještě u tebe ostal. V tomto posledním příkladě máme průzev třikrát za sebou a vždycky mezi dvěma stýkajícíma-se slovy. Čeština průzevu uprostřed slov ráda se zbavuje, ale průzev mezi slovy nyní jí není tak odporný. Za starodávna však i mezi slovy se ho sprošťovala, jakž víme na př. z toho, že ve slůvku *ne* často *e* odsouvala, když za slůvkem tímto **následovalo** slovo se samohláskou; na př. místo neudatný psávalo se také: n'udatný; začínalo-li se následní slovo samohláskou *o*, odsouvala se tato po **předcházejici** samohlásce; a 'nde m. a onde. Z té doby zachovalo se nám slůvko *an* m. a on, v ženském rodě ana m. a ona, v středním rodě ano m. a ono: Bouře divě zuřila, a on stál na nejvyšším kopci = an stál; viděl jsem ji na lučině, a ona

trhala kvítí = ana trhala; byl jsem před městem, a ono slunce vycházelo = ano vycházelo. Takovým způsobem, odsouváním předcházející anebo následující samohlásky, zbavovala se tedy čeština za starodávna průzevu mezi dvěma slovy. Uprostřed slov samých, t. j. ve slovostředí, nikoliv odsouváním, nebrž vsouváním a jinými ještě způsoby toho dosahovala. **Vsouvány** bývaly souhlásky j, v, h: místo bi-u, kry-u praveno bi*j*u, kry*j*u; místo dá-ati, krý-ati, chodí-ati praveno dá*v*ati, krý*v*ati, chodí*v*ati: m. španielský, israelský psáváno: špani*h*elský, isra*h*elský. Odtud můžeme si také vysvětliti, proč se někteří spisovatelé pokoušeli psáti: fijala, Marije, Asije místo fiala z latinského viola, Asie, Marie; dále, proč máme pi*v*oňka, pi*v*oně z lat. pæonia, proč říkáme pavouk a pavučina m. pa-uk a pa-učina, pře*v*or z lat. pri-or atd. Tak i „sláva," „slovo" m. sla-u-a, slo-u-o jen proto má *u* stupňované ve *v*, aby se odstranil průzev.

Vyhýbajíc průzevu, čeština málo kde trpí samohlásku na začátku slova čili v násloví. Nejvíce nenávidí v násloví samohlásky a, e, i, pravíc na př. *já* staročesky *ják* místo původního az, jehně či nepřehlaseně: *j*ahně z latinského agnus, *j*abl-ko proti něm. apfel, vejce, přehlaseně z *v*ajce proti latinskému ovum a něm. ei; obecný lid praví: *h*apatyka z řeckého apotheke atd. — Ještě více než náslovnému *a* vyhýbá se náslovnému *e*, tak že toto jen v částici: ej, ejhle se vyskytá, k čemuž si lid přidává: eště místo spisovného ještě. V cizích slovech (jako: episcopus, eleemosyne) zbavila se ho dvojím způsobem: buď je totiž docela odsula: biskup, anebo proměnila v snesitelnější *a*: almužna, Alžběta (ačkoliv zase: Eliška), a z něm. erz-(bischof): arci-(biskup) ... — Ještě méně trpí čeština teď náslovné *i*, kteréž toliko samo jediné co spojka: já *i* bratr můj, se zachovalo. Starší čeština měla náslovného *i* více než nynější jazyk spisovný, a také více než se ho posud v lidu zachovalo: ikra, iný, istý, izba; iskať; idu, imě; ihrati, iměti; ihla. Nová čeština takovéhoto náslovného *i*

trojím způsobem se zbavila: buď totiž 1. předsutím souhlásky *j*: Jihlava (ne tedy: Jíhlava), jiskra, jiný, jistý, jizba, m. Iglava, ikra, iný atd.; 2. méně správně předsouvá souhlásku *v*: víškati m. jiskati; 3. proměnou hlásky *i* v *j*: jdu, jmě (jméno), jhráti, jměti, v kterýchto posledních dvou slovech se pak *j* i ve spisovné řeči odsouvá: hráti, míti (ačkoliv zase v odvozeném odtud: jmění a byl jmín se drží). Konečně rozpouští se náslovné *i* v *je*: ihla jehla.

Nyní už také porozumíme, proč někteří spisovatelé i teď píšou: byl sem, psal sem, byl si, psal si, byli sme, psali sme atd., a proč ve starších spisech ve všech takto jest psáno. Původně totiž místo nynějšího jsem bylo asmi, což se seslabilo během času v asmь; náslovnému *a*, jak víme, předsouvá se *j*, máme tedy: jasmь; *a* co široká samohláska po měkké souhlásce *j* přehlasila se v *e*: jesmь, potom pak odsutím ь a vsutím *e* mezi *s* a *m*: jesem a vysutím první samohlásky: jsem. Není tedy *j* ve slově jsem, jsi, jsme, jste, jsou nikoliv kořenné, nenáleží ke kořeni slova, nebrž jest původnímu admi předsuto proto, že čeština nemiluje náslovného *a*. Proto tedy dle pravopisu českých bratří vynechávali starší spisovatelé a i nyní ještě mnozí vynechávají předsuté *j* ve slově jsem, jsi atd. všude, kde se nevyslovuje: byl sem, hledal sem, byli sme, hledali sme, nebyli sme, nehledali ste, atd. vždycky v minulém čase; v přítomném čase však ho nevynechávali píšíce: jsem, jsi, jsme, jste, jsou, neboť zde se *j* vyslovuje ve složení se zápornou částicí ne: ne*j*sem, ne*j*si, ne*j*sme, ne*j*ste, ne*j*sou. V 3. osobě jednotného čísla: jest m. est ovšem *j* zůstává podle toho, co jsme právě čtli o nenávisti k náslovnému *e*.

Nejméně nenávidí čeština v násloví samohlásky *o* a *u*; lid náslovnému *o* předsouvá vždycky souhlásku *v*: voko, vopice, voves; starší čeština předsouvala *h*: hoko, hopice, hoves, odkud podnes píšou také: Holomouc m. Olomouc; do nové spisovné češtiny vloudilo se *v* jenom ve slovech: (ta) voj a vos n. vosa. Jinak ani obecný lid

ve slovech nově zase uváděných nepředsouvá: země otáčí se o svou osu. Kde však *v* patří ke kořeni, rozumí se, že tam nesmí se vynechávati: voda (*ὕδωρ*, watter, wasser), voli (vůl), voj (ten) vojovati n. bojovati voják. — Náslovnému *u* jen nářečí domažlické předsouvá *h*: hulice, hu vás m. ulice, u vás. Stupňovanému (z uk učiti) yk ve tvaru yknouti předsouváme od nepaměti *v*: vyknouti, zvyknouti zvyk. Cizí: Uršula změnila čeština ve Voršula, Voršila.

XI. Jak se samohlásky jedna s druhou střídají.

A se nejčastěji střídá, t. j., zaměňuje, s hláskami **o, e, ě, u** a **y**; tak předložky po a pro znějí také pa a pra a mění potom také i význam: pa znamená už ve většině slov něco napodobeného, nepravého, zlišeného (zfalšovaného): pablesk, pačesy, padělati, paroh, patisk, patoky, pazdeří, paměť (ale: pomněti, počet, posynek i pasynek, t. j. za vlastního přijatý syn); — pra znamená prvotnost a stupně příbuznosti: praboh, praděd, pravnuk (ale: pronárod, prodělek ...); — v nerozlučné předložce roz mění se *o* v *a* nyní už jen u obecného lidu v zkaženém slově racochejl (rozcuchaný člověk) místo razsochejl od razsocha, rozsocha (větev na způsob vidle); Rusové a Srbové předložku roz jinak nepíšou než raz; — konečně pozorujme střídání *a* s *o* v mnoha slovech, společných slovanštině s jinými příbuznými jazyky, jako: wachs a vosk, macht moc, gast host, mare moře, nasus nos, acetum ocet, castellum (hrad) kostel, camera komora, caminata komnata.

Řídčeji střídá se *a* s **e**: pepřika paprika. S **ě** však v minulém čase a v odvozených odtud přídavných atd. velmi často: zvětralý m. zvětrělý, osiřalý m. osirělý, mlčal, slyšal, běžal, nyní přehlaseně: mlčel, slyšel, běžel.

S **u** a s **y** střídá se *a* na př. ve slovech: všudy a všude, osupil se a osapil se; nikdy a nikda, tedy a teda. Caballa kobyla, satt satur sytý známe už ze str. 40.

Hyd ze slova had znamená v češtině ohyzdu, ošklivost, ve slovenčině hmyz a drůbež: hyzdář = krosnář, drůbežník.

E se střídá se všemi ostatními samohláskami: 1. s *a*: pepřika paprika, (v rež [žito] a raž, v žal a žel atd. není střídání, nebrž přehlasení zpětné a postupné); — 2. s *ě*: vece = praví m. věce, větí od větiti, obec m. obvěc (ale m. obvěť jenom: oběť); podle: na dubě, na trávě, v slově bylo také: na stolě, na kosě, na dvoře, nyní však jen: na stole, na dvoře, na kose; — 3. s *i*: cibule a cebule po lat.: cepula; cihla (tihla) z lat. tegula (čím se kryje); — 4. s *o*: čtvero m. štvoro, stonati a stenati (zapomíná se obyčejně, že *e* ve slově stenati stojí místo *o* a čárkuje se, poněvadž i význam jeho jest jiný: sténati = vzdýchati, něm. stöhnen); — 5. s *u*: mest (nápoj z ovoce) z lat. mustum, spisovné ssáti m. sesati (saugen) vyslovuje lid: cicati cecati a cucati; 6. s *y*: dechnouti a dychnouti, nezbedný m. nezbydný, sekera m. sekyra atd.

I se střídá s **e**, s **ě** a s **y**: křesťan z lat. christianus, převor z lat. prior, žehnati z něm. segnen a oboje z lat. signare (znamenati); — m. spěme spěte má býti: spime, spite, m. mřeme mřete: mřime mřite (rozkazovací způsob); m. liju siju atd. praví se také: leju, seju atd.; — křídlo, kříž, tisíc jest m. krydlo od kryti kryju, rusky: kryž z lat. crux a starého tysíc (rusky: tysjača, kyrilsky: tysjašť).

O se střídá s **a**, s **e**, s **u**, s **y**: pranárod pronárod, posynek pasynek, rozsocha razsocha, osopiti osapiti ...; — stonati stenati, slovenské utorok zní po česku úterek ...; — chomáč chumáč, chorý a churavý, junák jonák, Jakob Jakub, Mikoláš Mikuláš, ostroha a ostruha, šuhaj a šohaj; koffer kufr, episcopus biskup (zde tedy dlužno dávati pozor: jest tu pouhé **střídání** hlásek *u* s *o*, nikoli však nevzniká tu hláska u z dlouhého o (ó), nesmí tedy býti *ů*; ale dlouhé už v latině Thomas znělo i v češtině dlouze: Tóma, nyní tedy: Tůma (Tomáš); — *o* s *y*: pokáti se a pykati, třepot a

třpytěti se, lat. vos a naše vy, lat. nos a staročeské ny, teď: my (a nás), nobrž nybrž, naše byl, domažlické bul a slovenské bol.

U se střídá s hláskami **a**, **e**, **o** a **y**: všude všade; dudek dedek; mest a mošt z lat. mustum, capitulum kapitola, regula řehola, syrup syrob; m. na tabuli říkají v Boleslavsku: na taboli, m. nula nola ...; nabydu, zbydu vedle obyčejnějších nabudu a zbudu, kruchta a řecké krypta, myš a lat. mus (v řečtině zrovna jako u nás: μυς=mys), nyní řecky νυνι lat. nunc něm. nun, sekyra lat. securis, syrový surový. (Str. 41.)

Y se střídá se všemi samohláskami: tedy teda: hebký a hybký, násyp násep, sekyra sekera ...; křídlo m. krydlo ...; třepot-ati třpytěti se ...; dech dych od duch, hynouti m. hybnouti od hubiti. chýliti od chouliti, mýliti omyl od mul (schlamm), vyknouti m. pouhého yknouti od uk v náuka učiti atd. (Str. 41.)

Nauka o střídání-se samohlásek uchrání nás velmi často přenáhleného úsudku a uvede nás na pravou cestu tam, kde bychom jinak buď nevěděli si rady anebo jiným činili křivdu. Ale také z ní víme, co jest lepšího, a čeho užívati podle obdoby jest jen dovoleno.

XII. Samohlásek přisouvání a vysouvání.

1. Samohlásky i, e, o, u se často k slovům přisouvají anebo se do nich vsouvají; samohlásky i, e, o, u, y se často v násloví sesouvají, v slovostředí vysouvají a v koncovce odsouvají. Proto máme ve slovech složených, jako čas*o*pis, děj*e*pis ve jméně určovacím či v první části složeniny po tvrdých souhláskách *o*, po měkkých *e*, *i*: lid*o*mil, červ*o*toč (holzwurm, borkenkäfer); píd*i*mužík, kon*i*pásek. Naše skládání slov jest tedy od německého docela rozdílné: myť neklademe jméno určovací ve složeninách do 2. pádu (čí, čeho), nebrž spojujeme je se jmenem základním pomocí vsuvky *o*, *e*, *i*

a i bez ní: zeměpis, zimomřivý, Lud-mila, med-jed. Toto vsouvání samohlásek *o*, *e*, *i* není nic jiného nežli sesilování bývalého ъ a ь, kteréž tudy takořka ožívá: časopis m. časъpis, dějepis m. dějьpis atd. Mámeť pak takovéto přisouvání a vsouvání samohlásky e, či jinými slovy: sesilování neboli ožívání ъ také v předložkách souhláskou zavřených: nad, pod, bez, od, přes, z, s a jiných, když by je s následujícími souhláskami bylo těžko vysloviti: nad*e* všecko (nadъ), pod*e*psati (podъpsati), bez*e* lsti (bezъ), od*e*hnati (odъhnati), přes*e* všecko (trotz alle dem, přesъ), z*e* zahrady (zъ), sebrati (sъbrati) atd. V předložce *k* ožívá ъ před p co u: k*u* Praze (kъ).

Vsuto jest *u* a *e*, t. j. ъ ožívá co *u* a *e* také na př. ve slovech: člun, hluboký, chlup, klubko, slunce, tluku m. dosavadního ve slovenčině člъn, hlъboký atd.; proto by mělo také býti: dl*u*bati, dl*u*hý, sl*u*p a nikoliv: dloubati, dlouhý, sloup, ale nesprávnosť ta jako mnoho jiných jest už zvykem zasvěcena. Co *e* ožívá ъ na př. ve slovech břevno, křeč, křest, krev, třesť, černý, červ m. brvno, krč, krst, krv, trsť, črný, črv.

Konečně pak ožívá ъ a ь co *e* ve všech slovech, ve kterých zase v dalším skloňování se vysouvá: lev lva m. lьv(ъ) lьva, otec otce m. otьc(ъ) otьca. I v odvozování se takovéto pohyblivé *e* zase vysouvá: vin*e*n povin*u*ný.

Samohláska *i* vsouvá se ve slově kalich, ač je-li toto z něm. k*e*lch a ne přímo z lat. calix; v středověkém slově tulich z něm. dolch, nyní dýka.

Samohlásky e, u vsouváme také pravíce na př. (několik) jablek od jablko, klubek od klubko atd.; ve slově jsem m. jesm (esm) jest e mezi *s* a *m* vsuto a mezi *j* a *s* zase vysuto. Obecná mluva vsouvá *u* do slov sedm, osm, pravíc plněji: sedum, osum; staří psávali též: tepruv, my nyní jen: teprv, teprva, teprve.

2. Jak jsme pravili a už také mimochodem doložili, samohlásky se také vysouvají. V násloví říkáme takovému činu: sesouvání, v slovostředí: vysouvání, v koncovce: odsouvání. Sesuto jest na př. e ve slově biskup

z řeckého *episkopos*; — vysuto ve skloňování a odvozování: otce, otcové, vinný, počkati (od *čekati*), řku m. řeku, žhu (pálím) m. žehu, zblo m. stblo a toto m. stéblo, sklo m. stklo a toto m. steklo; m. desky dsky atd.; — odsuto jest e ve slovech hráz, kratochvíl, stráň, věž atd. m. hráze, kratochvíle, stráně, věže; podle toho píšeme také zem vedle země, a někteří začínají už také psáti: říš m. říše; velmi často odsouvá se e také v příslovkách: blíž, dráž, víc m. blíže, dráže, více; potom v důrazném -že (kdo*že* ti to řekl?): dejž m. dejže, týž m. týže. Naše co znělo po staročesku: če, ve složení s předložkami tedy: na-če, pro-če, za-če a odsutím samohlásky *e*: nač, proč, zač; ale před důrazným ž zůstává plně: nače-ž, proče-ž, zače-ž. Tím také už si dovedeme vysvětliti, proč místo pijeme říkáme i píšeme také: pijem, m. chceme chcem, a proč staří si libovali v nepěkném: on můž m. on může.

Nejčastěji sesouvá, vysouvá a odsouvá se **i**, řídčeji závažnější samohlásky o, u, y. Sesuto jest *i* ve slově míti m. iměti (jměti), ale drží se v odvozeném odtud jmění (= to co mám či imám, jmám); hráti m. ihrati (rusky: igrať); v obecné mluvě praví se také: du m. idu (jdu), pudu m. po-idu (pójdu půjdu) atd. — Vysouvá se *i* často ve slově velký m. veliký (srovn. něm. heil'ger a heiliger), v děcko m. dětsko z dě*t*ísko, lnouti a lpnouti jest místo linouti a lipnouti, psáti m. pisati (písati píšu, jako: lízati lížu), a v nářečí jihozápadních Čech vyslovuje lid podle vzácný také: lacný m. laciný; m. Maximilian říká lid všude pouze: Maxmilian. — Odsuto jest *i* na př. ve slovech co-s, kam-s m. cosi, kamsi; ty-s byl m. ty si (jsi) byl; místo asi pravíme též as (v ať m. ati jest *i* bytně obsaženo v měkkém *t*); — obecná mluva odsouvá *i* v neurčitém způsobu: m. milovati praví milovat, m. hráti hrát, m. viděti vidět, m. moci (vlastně mohti) jest nejprve tvrdé *h* před měkkou slabikou změženo v *c*: mocti a potom teprva *i* odsuto: moct; m. péci (vlastně pekti) jest nejprve pecti a potom pect.

Samohláska **o** sesuta jest na př. ve slovech rádlo, rataj, role m. oradlo, orataj, orole od časoslova orati; — slovo ochotný jest odvozeno od slova chotěti zachovaného dosud v ruštině, kterého však my už ode dávna neznáme vysouvajíce v něm samohlásku *o* a píšíce tudy: chtíti (slovo toto jest nám také (jako iměti a ihrati, imě imeno a odtud jméno) důkazem, že slabika, jež povstala stažením ze slabik dvou, stává se dlouhou: cho-tě-ti chtí-ti); vysuto jest *o* také ve slově obědvati m. obě̆dovati (porovnej: noclehovati), a snad také ve slově křen m. kořen; odsuto konečně v příslovkách: sem, kam, tam m. semo, kamo, tamo; v kolik, tolik m. koliko, toliko, atd.

U jest vysuto v cihla m. tehla a toto m. tehula z lat. tegula od tegere krýti, ve slově kmín z lat. cuminum, v zejtra m. zajtra m. za jutra, ve mnich m. staroněm. munih z řeckého monachus (samožilec).

Y jest vysuto na př. ve slově dost m. dosť anebo dosti, staženého ze slov: do syti (do sytosti); lžíce a ptáti m. staročeského a i v druhých nářečích slovanských dosud zachovaného lyžice a pytati; z toho také si vyložíme, proč slovo násyp skloňuje se také bez *y*: násyp násypu a náspu, násypem a náspem . . .; — že ve slově opět m. opěty jest odsuto y tak jako ve slově opak m. opaky, uvádíme jen proto, abychom upozornili, že slovo to nemůže míti měkké t (ť), nebo za ním stálo tvrdé y.

Předešlé tři oddíly byly věnovány výhradně samohláskám, abychom věděli, kdy a kde která na místě anebo vedle druhé může míti průchod i pokud mluva obecná se srovnává s písmem anebo naopak pokud písmo jde za příkladem řeči obecné.

Ale tu nebyla ještě obsažena odpověď na všechny otázky položené na str. 100, zejmena posud nevíme, lépe-li psáti: anjel, předse, a třeba také: medjed, žebřík, džbán atd. anebo: anděl, přece, medvěd, řebřík, čbán a mn. j. v.

O tom tedy nyní v pojednání

o proměnách souhlásek.

Souhlásky jsou trojí: němé, vanuté a plynné.

Němé jsou: 1. temné: k, t, p, 2. jasné: g, d, b; vanuté jsou: 1. temné: ch, f, s, 2. jasné: h, v, j, z; plynné jsou: m, n, l, r, ň, ř.

Vanuté a plynné rozeznávají se dvojím způsobem od němých: předně, chceme-li je vysloviti, sblížíme pouze obapolné stroje jazykové a pustíme dech mezi ně; a podruhé tím, že je můžeme na způsob samohlásek vysloviti dlouze dle libosti. Němé však můžeme jen opakovati.

Souhlásky zároveň samohláskám buď jsou **zdvojené**: kk, dd, nn; anebo složené: ps, ts. Složené jsou dvojaké: buď **skupeniny**: ks, ps, když totiž obě souhlásky ve vyslovení dobře rozeznáváme (podobně dvojhláskám: au, ou...); anebo **změžděniny**: tj, ts, tš, když obě splývají v nový zvuk: tj = ť, ts = c, tš = č... Prvá hláska změžděných bývá němá, druhá některá z vanutých.

Podle strojův jazykových čili mluvidel dělíme souhlásky:

1. na hrdelné: k, g, ch, h, 2. podnebné: j
3. jazyčné: a) tvrdé: l, n, r, b) měkké: ň, ř
4. zubné: a) tvrdé: t, d, s, z, b) měkké: ť, ď, c, š, č, ž, dž
5. retné: p, b, v, m, f.

n, m slujou jinak nosovkami, c, č, s, š. z, ž, dž sykavkami.

Všecky tyto souhlásky podrobeny jsou jistým proměnám, a to buď samy o sobě, anebo ve skupeninách. Proměny pak tyto zase buď jen v mluvení se vyskytujou anebo jen v písmě anebo i v mluvení i v písmě.

XIII. Proměny souhlásek ve vyslovování.

V mluvě každého národa platí především zákon, že vyslovuje skupeniny mluvidlu jeho odporné způsobem

mluvidlu jeho přiměřeným. Hlavní, všem národům společné pravidlo jest:

před temnými souhláskami: **k, t, p, ch, f, s, š, ť, c, č** a na konci slov, kde tedy hlas už dopadá, mohou zníti jen temné;

před jasnými souhláskami: **g, d, b, h, v, z, ž, ď, dž** jen jasné.

Pravidlo to slove pravidlem **neúplného spodobování.** Podle něho slýcháme vyslovovati, ba lidi pravopisu neznalé vídáme i psáti: polífka m. polívka, fčera m. včera, opchod m. obchod, lechký m. lehký; procháska m. procházka; na konci slov vyslovujeme jasné temně: dup, kref, sních, nůš, vůs m. psaného: dub, krev, sníh, nůž, vůz. Jinak tedy vyslovujeme a jinak píšeme; jak vyslovujeme, nemůžeme vždycky psáti, neboť by tudy nastal takový zmatek, že bychom brzo ani nepoznali, co to neb ono slovo vlastně znamená: při slově procházka na př., kdybychom je psali podle vyslovení (procháska), nebude žádný rozumný člověk mysliti na procházení, nebrž na chásku (od chasa), procháska tedy haněcí slovo tak jako pronárod; odtud nejspíše máme tolik Procháskú a tak málo Procházků; tolik lidí, kteří se jmenujou Kafka, ale ne tolik pánů Kavků jako kavek.*) Něco zajisté jiného jest chlup a něco jiného chlub, ne-

*) O vlastních jmenech jest vůbec liché mínění, že každý své jméno může psáti jak chce. Pokud má své jméno tak zkažené, že ani sám neví co znamená, ať si píše třeba x y a b c a čte si Habakuk; ale jména, vyskytující se zároveň co jména obecná, aneb odvozená od známých kořenův, pište se vždycky poctivým pravopisem. Kdo se tedy jmenuje Kvas a píše se Quaas, zpotvořuje si jméno; kdo se jmenuje Důvěrný a píše se Duvernoy (Dyvernoa), jest zpozdilého rozumu člověk, a který pan Trouba slouti chce mermomocí Traube, utrží si více posměchu než ten Sauerthal, co nikterak nechtěl býti Zavrtalem, a ten Sochor, co se psal na německých listech Sacher. Odvolávati se tu k tomu neb onomu předku, jest ještě zpozdilejší; předkové psali také Goseř, Gerzabek atd., a přece teď nikomu už nenapadne, aby je v tom následoval.

chlubiti), něco jiného vrh (od vrhnouti; jeden vrh, dva vrhy, tři vrhy atd. počítají si děti ledvínky či po latinsku: fazole, berouce vždycky tři a tři) a něco jiného vrch; dále: vřez od vřezati a vřes nemilý na polích a na lukách (vřesovina, heidekraut); schoditi a shoditi (schodil mnoho krajin, shodil talíř), vypravoval mi své stesky (od stýskati) a kráčíme nejistě po úzkých stezkách (něm. steg). Píšeme tedy podle toho jak slova vznikla, a proto sotva komu napadne psáti jinak nežli: nocleh, pazneht (paznehet), shovívavý (od hověti), shromážditi (od hromada), shýbnouti od hýbnouti, rohožka od rohož rohože, drožka od dróga = dráha (to je nějakých drožek a nikoli: drošek!), kroužkem, kroužky, kroužků (kroužek); kůň rehtá, řehotá, řeht, řehot; — svatba jest odvozeno od světiti, ve svadba jest spodobováním temná před jasnou zaměněna jasnou, svadba tedy m. svatba; svarba jest svařenina (hrách a kroupy); rouno má ovce a rovno rovnost rovina, tužka tužek od tuha (grafit) a toto od tuhý tuhá tuhé. Anežka z cizího Agnes píšou někteří spodobováním také Aneška, ale říkáme: mnoho Anežek a má tedy také býti: Anežka. — Nyní ať ustanoví si čtenář ještě sám, proč píšeme: křehký, prosba, lež, Bůh, duch, dluh, lebka, co jest ta leb a ten lep, plod a plot, pod a pot, proč jest sáh a svah, mrzký a mrskati, skrz a přes.

Takovýto pravopis založen jest tedy na vyskoumání toho, jak slova vznikla, a proto nazýváme jej **slovozpytným** (etymologickým = kořenoslovným). Ale máme také několik případův, že nepíšeme slovozpytně, nebrž podle vyslovení, podle zvuku příslušné souhlásky, a takový pravopis nazýváme **zvukovým** (fonetickým; od foné = hlas, zvuk), a ten zakládá se tedy na neúplném spodobování: k temným temné, k jasným jasné. Také píšeme tchoř, ačkoliv kořen zní: dch; mast a máslo, ačkoliv pošla od mazati; mázdra a nozdry m. másdra a nosdry od maso a nos; dbáti, zboží, zde, vždy psávali staří: tbáti, sbožie, sdě, vesdy; — proč píšeme:

déšť m. déžď? (odpověď: na konci slov ...); — zvukovým pravopisem píšeme částečně také slova odvozená příponami ьskъ (ský), ьstvije (ství), ьstvo od kmenův zavřených souhláskami ch, k, c: od Čech m. češ-ský jen český, od katolík m. katolič-ský, -ství jen katolický, katolictví, od Němec m. němeč-ský jen německý; od lech radíme psáti aspoň ve spisech prostonárodních: lešský, aby čtenář nemyslil na les anebo kdo ví nač; od Vlach drží se také slovozpytné vlašský vedle zvukového vlaský; prazký, bozký, mnoztví, anebo jak stará čeština psala a jak dosud vyslovujeme: praský, boský, mnoství atd. už se nepíše: *ž* z *h* vzniklé se tu nedůsledně drží: pražský, božský, množství; — zvukovým pravopisem píšeme také: jedenáct, dvanáct atd. až dvacet, dále: třicet, čtyřicet m. jedenádst, dvanádst, dvadset, třidset, čtyřidset z jeden na deset, dva na deset, dva deset, tři deset, čtyři deset; níže uvidíme, že podle toho není správné psáti: předce m. přece z před se.

XIV. Jak se písemná čeština odporných skupenin souhlásek zbavuje.

Stejné dvě souhlásky vedle sebe písemná čeština trpí jen uprostřed složenin, když druhá část složeniny té má v násloví takovou souhlásku, jakou se první část končí: zákon-ný, bez-zákonný, roz-zlobiti, branný lid (který může vládnouti zbraní), oddaný, (od vina) vinný povinný, povinnost, nevinnost, (od pán) panna, (od tich-ý) tišší, (od vys-oký) vyšší, (z měkek) měkký (měk-čiti). Ale na konci slov anebo silab se těchto skupenin zbavuje, dávajíc hláskám ъ a ь ožívati co e: m. pann jest tedy panen, m. pann-ský jest panenský, m. on jest vinn, nevinn, povinn jest vinen, nevinen, povinen, ale hned zase: ona jest vinna, nevinna, povinna, my jsme vinni, povinni, vinny, povinny, nevinny; povinnost, nevinnost, ale: povinovati přímo od vina; nejjistější, nej-

jizlivější (srovn. nejistěji, nejistější). Krom přípon jest dvoje *ž* ve slově žžal, rozžžal m. žehl, rozžehl od žíci žehu n. žhu; žžavý m. žhavý; žžený (pálený). Zpozdile někteří nejen sami píšou, ale i jiným opravujou slovo **odolati** s dvěma dd; proč to činí, to my ti milý čtenáři pověděti nemůžeme neznajíce jejich „tajné plány“; ale to víme, že tu o předložce *od* není ani pomyšlení, nebrž jest tu předložka *o*, *ob* (o-bádati, o-děv, o-při se utiskovatelům), jak už druhá složenina: *u*dolati sama k tomu ukazuje. Staročesky bylo odoléti, odoleti, a soudíme, že v nejstarších dobách bylo: někoho, něco odolati (přemoci, übermannen), jako v ruštině dosud, a teprva později že se psalo: odoleti někomu, když význam časoslova toho zmaten jest významem časoslova odpírati, odporovati atd. — Stejné dvě souhlásky vedle sebe nazýváme **zdvojením**.

Jiných odporných skupenin souhlásek zbavuje se čeština těmito hlavně způsoby:

1. **přesmykuje**: **l** a **r**: *Lab*e lat. *Alb*is, pluk lat. vu*lg*us něm. vo*lk* (srbsky: puk = lid), chladný něm. ka*lt*, mléko něm. mi*lch*, vládati něm. wa*lt*en, pletu něm. fa*lt*en; rakev lat. a*rc*a, robota rámě rod něm. a*rb*eit a*rm* a*rt*, rod lat. o*rd*o (z orior), dřímati lat. do*rm*ire, kapr lat. ca*rp*io, krátký lat. cu*rt*us, mramor lat. ma*rm*or, třetí lat. te*rt*ius, brada něm. ba*rt*, brod něm. fu*rt* atd.;

ks přesmykla ve slově vosk m. něm. wachs; **v** ve slovech kvas, kvapiti, chvatiti atd. jest přesmyknuto m. kavs, kavpiti, chavtiti.

L a *r* i mimo skupení ráda se přesmykujou: staročeské malžen a (ta) lětorosl' zní teď: manžel a ratolest; naše habr a provaz psalo se v staré češtině hrab a povraz, ze slova **povolný** máme přesmyknutím nesprávné povlovný, m. knoflík, klobouk, mhla (jako jehla, berla, perla) slýchati i: klofník, koblouk, mlha i hmla. — Chybným přesmykováním matou někteří slova: výnimka a výmínka anebo vynímka a vymínka, nejsouce si vědomi, že vymínka anebo **výmínka** jest odvozeno od

vymíniti, vynímka, výnimka m. **výjimka** od **vyjmouti**; jiní, uznávajíce svou chybu, hledí ji napraviti píšíce: výjminka (co jest vyjmuto, vyňato) a výmínka (od vymíniti, bedingung), ale my se držme jen toho co už bylo dobrého: **výmínka** tedy **bedingung, výjimka ausnahme; —**

2. **vsouvá: s** mezi bt a pt: zábsti m. zábti a v staré češtině bylo také: hriebsti m. hriebti, tépsti m. tepti nyní tepati . . .;

t do skupeniny *sr*: stříbro m. sriebro, střebati m. srebati lat. sorbere, středa m. sreda;

m. všeslovanského **čr** píšeme ode dávna *stř* a *tř*: střída a třída, střemcha (z čeledi slívovitých, prunus laurocerasus, elsebaum), střenka (u nože, messerschale), (s)třenovník (třenovní zub, stolička, stokkzahn), střep, tříslo, střevíc a třešně (m. čerešně) z lat. cerasus atd.;

d do skupeniny *zr*: mázdra, nozdry; do *nr*: He*nr*icus Jindřich;

n do skupeniny se souhláskou *j*: m. o*d j*eho, *k j*emu, *s j*ím pravíme od *n*jeho, k *n*jemu, s *n*jím, staženě: od něho, k němu, s ním; m. s-jem, s-jatek, s-jísti, s-jídati, vy-jímati, po-jetí pravíme: snjem, snjatek, snjísti, snjídati, vynjímati, staženě: sněm*), sňatek, sníst, sníd ati. vynímati; tak i z ne-je: ne-nje nenie není; naše vnitř znělo utr (utr Vyšegradu), s předložkou *v*: v-utr, se vsutým n: v-nutr, seslabeně: vnitř; i ňádra vzniklo tímto způsobem z jádra;

r (a po starodávnu i *ko*) jest předsuto ve slově rmoutiti a ko-*r*-moutiti m. staršího, ne tak snadno vyslovitelného moutiti; ve r-dousiti z dusiti krom toho ještě i *h* se předsouvá: hrdousiti; — i v rozhřešiti m. rozřešiti jest h vsuto, ač-li nepomýšleno tu na tvar hřešiti, ale původně jest jenom řešiti, rozřešiti, což se dobře srovnává i s uhodnutím, rozluštěním něčeho za-

*) Těmito příklady omlouváme způsob psání: oběd m. objed. Ještě níže hodí se k tomu: medvěd m. med-jed.

uzleného (hádánky, rebusu), i s odpuštěním hříchů = rozdělením od nich; skupeninu žř nová čeština vůbec odstranila pravíc jen: hřebec, hříbě atd. m. staročesk. žřebec atd.; *)

3. **vysouvá: d,** jako šel m. šedl, dám jím vím m. dadm jídm vídm, proto vídati zhusta i prázný m. prázdný, prázen m. prázden...;

t, jako: sloup zblo sklo m. stlp stblo stklo ze stéblo steklo;

h ve slově míza m. mízha, miezga; sem tam slýchati též: pod lavou m. pod hlavou; bodejť bodejž snad všude m. správného spisovného: bohdejť, bohdejž; vrdlouhati vrdlouháš vrdlouhej atd. m. správného v hrdlo lháti, v hrdlo lháš nyní lžeš, v hrdlo lhej nyní lži atd.; rozinka m. hrozinka od hrozen;

k ve slovech osa, šest, lat. axis, sex;

retnice **b, p, v** před **n** a **r**: hnouti a hynouti m. hbnouti a hybnouti od hubiti, tonouti m. topnouti od topiti, oslnouti, trnouti od slepnouti, trpnouti (trpěti), perný m. peprný ...; před *t*: klec m. klept a klenutí i klepnutí od klepnouti, žito n. žíto m. živto od živ-ti, dláto m. dlábto od starého dláb-sti, nyní dlabati;

ve složeninách **v** z *bv*: obaliti m. obvaliti, obec m. obvěc,obět m. obvět od větiti = mluviti (odtud i: přívětivý), oblek m. obvlek, oblak m. obvlak, obinadlo m. obvinadlo, obojek obvojek, obrátiti obvrátiti..;

4. **rozlišuje: dt** a **tt** v *st*: m. kládti (kladu), pletti (pletu) máme klásti, plésti, ze slad a strádati (trpěti) slasť a strasť, m. vladť z vlád-ti vlásti vlasť, z vrtěti vrstva, z metti městi město most, z pitati (chovati a živiti, lat. alere) píce (m. pitja) a pěstoun..;

dl a **cht**: housle od hud (hud-ti housti), jesle od jad přehlaseně jed (jed-ti jísti), přeslice od před-přísti, číslo a česť od čьt- čísti, plsť m. plchť od plchnouti,

*) Slováci mají také: žreb, žreby = los, losy.

ta prsť (humus) od prchnouti, srsť od srch- sršeti (ježiti se), odkud i: srach a srašiti nyní se vsutým t: strach a strašiti; tesť m. techti z тьch (tchán).

Stran skupeniny **kl** a **kr, gl** a **gr** srovnejme jen slova člen sloniti cloniti se slovem kloniti, červený červec s krev, slzký s kluzký, žlutý zlato s gelb m. gelt (lat. helvus) a gold, zrno s lat. granum a něm. korn;

staří rozlišovali **zš** a **žž** v jš a v jž: m. mlazší (od mlad) psávali mlajší, m. slazší od slad slajší, m. sežžeš, prožži od žhu: sejžeš, projži; **nr** rozlišujeme ode dávna v mr: mrav m. staročesk. nrav; (ve stupňovaném nořiti drží se *n* proti mořiti, mříti za příčinou nynějšího rozdílu ve významě obou těch slov; také se udrželo dále v únor proti úmor; do jiného odtud odvozeného slova: ponrava vsouvá se také d: pondrava, jako v místním jméně Kundratice m. Kunratice); —

5. **změžďuje: dj** a **tj** v **z** a v **c**: z hrádja, svítja jest hráze, svíce, m. hovadjí, telatjí zpětným přehlasením: hovězí, telecí; souzen, chycen m. soudjen, chytjen;

kt a **ht** v **c**: m. nokť jest noc, m. mohť od mohu: moc, m. pekti, mohti: péci, moci, m. dьhtera (něm. tochter, angl. daughter): dcera;

ds v **c**: jedenáct, dvanáct, dvacet, třicet, **přece** m. před se (velmi nesprávně: předce);

dž v **č**: džbán a čbán, naše čkáti čekati vyslovujou na Moravě: džkáti a poněvadž zní i u nás jako: poněváč;

ts a **čs** v **c**: bohactví, knížectví m. bohatství, knížetství; ctíti m. čstíti staženě z čestiti od česť a toto m. čet-ť od čьt- čísti..; jako čs netrpí čeština ani skupeninu cs: Vácslav jest tedy chybně; dobře jest buď: Váceslav m. Viaceslav anebo Václav;

št před souhláskou nejprv se přesmykuje v tš, a toto změžďuje se v **č**: m. slovenština také slovenčina, m. franština francina...;

před hláskami j, i, í, ě, e, ь přechází hrdelnice **k** v **c** a v **č**, hrdelnice **h** v **z** a v **ž**, **ch** nyní jenom v **s**: od péci peku se (starám se): pekja péča péče,

strahja (od střehu) stráža stráže, duchja duša duše, Bůh sboží (co s Bohem jest) nyní spodobením: zboží; Praha Prahjan Pražan, táhnouti táhjati tázati; z míchati, rouchati: odměšovati a rušiti; noze, mouše, ruce m. nohě, mouchě, rukě; mnozí podruzi (kdo?) z jednotného: mnohý podruh, hluší hoši (kdo?) z jednotného: hluchý hoch, velicí vojáci z jednotného: veliký voják; macošin, matčin; mnoho množiti, strach strašiti, křik křičeti; — v příponách -ba, -da, -ka, -ný, -ský, -ství, -stvo atd. zaniklo ь: ьba, ьda, ьka, ьný, ьský, ьství, ьstvo atd., a to jest příčinou, že hrdelnice před těmito příponami se změžďujou: družba a družka od druh, vražda od vrah, Sněžka od sníh, strašný od strach, božský a pražský od Bůh a Praha, množství od mnoho.

XV. Samohlásek a souhlásek společné střídání.

Hrdelnici g zaměnila čeština ve slovech původních a dávno vypůjčených s hrdelnicí **h**, někdy také s **k** a **j**: m. Bog máme Bůh, m. gora hora, z lat. paganus (vesničan) pohan, z lat. regula řehole, z řecko-lat. organum (ústroj, nástroj) varhany; s *k* a *j*: mezek m. stč. mezeg, mozek m. mozeg, markrabě m. markkrabě z markgraf, Jiří z Georgius, anjel (obyčejně: anděl) z angelus; — **h** se střídá s **ch**: m. hřbet psávali staří chřbet a chrbát; hrtan, hřtán píšeme dosud: chrtan, chřtán; — se **z**: hrdlo zřídlo; — **k** s **ch**: korouhev m. stč. chorúhev, opláknu opláchnu, křástal a chřástal, kůr a chór (sbor) z řeck. choros, Kristus z řeck. Christos, křesťan z christianus: naopak srovnejme: lat. capere a naše chopiti, něm. krumm a naše chromý; **k** s **č**: kbel a čber (Kbel, vesnice mezi Prahou a St. Boleslaví).

Z **jazyčnic** střídá se **l** a **r** jedno s druhým: m. hřib pravíme též hlíva, m. močál slýchati též: močár; obecný lid říká též: falář m. farář, delektor m. direktor (ředitel), říkával také lichtář m. richtář n. rychtář atd. Dále pozorujme střídání-se jazyčnic *l* a *r* v našem ro-

biti a v lat. laborare, v našich příponách -dlo a -tel a v lat. -trum a -tor: ara-trum ora-dlo, ara-tor ora-tel; — Slováci m. *n* kladou také *l*: naše anebo, než, zasnoubiti zní u nich: alebo, lež, zaslúbiti; a naopak naše talíř vyslovujou tanier; v češtině známe toliko jeden příklad, kde *l* zaměněno jest s *n*: kouzla m. stč. kuzeň od ku-. kouti jako bázeň od báti se.

Zubnice d a **t** střídají se vespolek, jak jsme už viděli ve tchoř m. dchoř, a naopak v dbáti m. tbáti atd.; odtud také: nutiti stč. nuditi a odtud nudja núza nouze; my nyní činíme rozdíl mezi nutiti: nenuť mě do toho, a mezi nuditi: nebavil jsem se, nebrž celý večer jsem se nudil; nynější trnouti (m. trpnouti) a třísky čteme v starých spisech: drbnúti a driezhy; drkati trkati, droliti troliti, drtiny trtiny; ve slově dolar, dolský, od důl, něm. thal (nejprve začaly se raziti v Jáchymově, něm. Joachimsthal, Jáchymovy doly) a v jeho obměně tolar činíme nyní rozdíl: dolar rozumíme vždycky: americký (v mn. č.: doléry), tolar pak jakýkoli jiný. Místo staršího kto píšeme nyní nevyslovitelné a tudíž neústrojné: kdo; starou předložku ot zachovali jsme v jedinému ote-vříti, ale i tu pokoušeli se už mnozí psáti podle obyčejného vyslovení: odevříti, ba i odvor m. otvor.

Sykavky jak se zaměňujou, viděli jsme v příkladech: mast, máslo m. mazť, mázlo od mazati, zboží m. sbožie atd.; dle toho píšou také: chýše m. chýže; ve zlota (zlá povaha, bösheit) zaměněním *z* v *s* měníme i význam: slota = nehoda, nečas, bída, darebáctvo; sykavku **s** ve slovech cizích zaměňujeme často měkkými **š** a **ž**: apoštol, šavle, almužna, činže (z lat. census, cenění), Ježíš, kříž, růže, žehnati (segnen, signare, znamenati). V českých slovech se jen říká, ale málokdy píše: škvrna, poškvrniti m. skvrna poskvrniti, škraloup m. skraloup, škořápka m. skořápka, šmejkám m. smejkám.

Z **retnic** měnila slovanština nejvíce hlásku **f**: naše bob jest lat. faba, beru fero, běh- běžím fugio, bodu fodio, bratr frater, píšťala fistula, plamen flamma;

brod něm. furt, koupiti kaufen, křepký kräftig, pata pfote, jablko apfel (i Němci říkají též jen: appl), pěst faust, píla feile, plsť filz, pluk vulgus volk a mn. j. Ani v půjčených slovech *f* nezachovala, zaměnivši je retnicemi jinými: barva z farbe, biřmování z firmung (lat. firmare síliti), hrabě z graf, půst z fasten, Štěpán z řeck. Stephanos (ověnčený) ... Ale vloudilo se f do úfati m. upvati, do frmol m. chrmol (vítr bouřlivý) a toto m. chomol; vedle vousy psali mnozí už také fousy, m. pikle říká se též figle, vrčeti a vrkati konečně a frčeti frkati zaměněním retnic mění i význam. — Dále klademe m. **v** též **b** a **m**: m. príuzný staří, vsouvajíce *v* k odstranění průzevu, pravili: prívuzný, my nyní jen: příbuzný, m. červák máme čermák, lat. pri*m*us jest naše pr*v*ý, z lat. vesper jsou staré mešpory, nyní nešpory tak jako zase nedvěd m. medvěd od med a jed- jísti; jiné zaměňování retnic máme v příkladech: skýva n. skyva m. staršího skyba, hed**báv** m. st. a u lidu oblíbeného: hed**báb**; oprať jest m. obrať a toto m. obvrať, komoň poznáš býti m. ko*b*oň srovnaje s tím slovo ko*b*yla; naše máry jsou m. stč. páry z něm. bahre, m. paškrtný (mlsný) říkají též: maškrtný atd.; — z toho si také vyložíme, proč lid říká písebný, darebný, m. písem**n**ý, dare**mn**ý a proč i písmo se drží tvaru dareba atd.

XVI. Souhlásek přestrojování.

Přestrojováním nazýváme takové zaměňování souhlásek, kde tyto přeskakujou z jedné třídy do druhé: hrdelnice m. zubnic, retnice m. hrdelnic atd. Jest to pravé zaměňování, kdežto všecko druhé zaměňování souhlásek jedné a téže třídy jest vlastně jen spodobování anebo seslabování a sesilování. Tak jest ve staročeských paprať a prepelica retnice nyní přestrojena v hrdelnici: kapraď a křepelice, m. spisovného uštknouti (o hadu) říká lid uštípnouti; tímtéž způsobem srovnává se kluzký s plzký, lat. leo*p*ardus a naše lev*h*art, klábositi a blá-

boliti, kaluže paluže, kalamuta balamuta balamuťa, kruchta a gruft, bečka bečva (tak se jmenujou zvláště řeky) bečvář bitka bitva, tipec pipec, ťuvík a ťuhýk, a v. j. — Řídčeji přeskakujou zubnice v hrdelnice a hrdelnice v zubnice: krůta a trůta; podnebné *j* přeskakuje v jazyčné *n* a v zubné *d*: anjel anděl, jetel dětel, Jetřich Dětřich, jáhen diakonus, stč. drážniti a nynější drážditi ...; **l** m. **v** máme v postolka m. postovka; Slováci též ve sloboda. Dále střídá se *l* a *v* ve slovech vavřín m. lavřín, Vavřinec z Laurentius, sladký a svavis n. suavis ...; **ž** m. **ř** jest v žebro žebřík m. řebro řebřík a také prý v bažina m. bařina (snad spíše od bahno: bažina?), naopak zase **ř** m. **ž**: řeřáb m. žeráv, řeřavý m. žeřavý, řeřicha m. žeřucha; z nevědomosti říká se též: mládeř, drůbeř m. mládež, drůbež; **h** m. **j**: m. správného pijavka říká lid v některých krajinách: pihavka.

XVII. Některé důležité pravopisné připomínky.

1. Chybné a správné vkládání souhlásek a celých slabik.

a) V přídavných jmenech odvozených, jako vinen vinný od vina, a ve jmenech podstatných, jako na př. kamenník, bývá mnohdy pochybno, dlužno-li psáti **nn** anebo jen **n**. Máme totiž v této stránce dvojí přípony podstatných i přídavných: ý a ný, ík a ník, a když potom jméno podstatné souhláskou *n* se končí, neví se mnohdy, má-li se k němu připnouti ný, ník, kdež by se potom dvě *nn* sběhla, anebo jen ý, ík, kde zdvojené n psáti bylo by chyba. Koncovka ík podstatných jmen jest nejvíce jenom zdrobňovací: malý malík, král králík, osel oslík; kde tedy nezdrobňujeme, připínáme příponu ník: kožišník, železník, dělník, bezbožník atd., a končí-li se podstatné jméno souhláskou *n*, sbíhají se dvě n: kominník, kamenník, stranník, od učeň učenník, ale budeš-li psáti jen: kominík, kameník, straník, učeník, nebudeš ani první ani poslední; kominický kominictví kominice, stranický stranice stranictví atd., odvozené

příponou icky, ictví atd., nikdy nemělo *nn*, protože icky, ictví jest koncovka samostatná a nikoliv není odvozena teprva snad z -ník. Podobně u jmen přídavných: kde se tato souhláskou n končí a přípona ný se připíná, sběhnou se dvě nn: vina vinný, braň branný, kámen kamenný, strana stranný; ale kde se připíná pouhé ý, jako: dvouhlavý, tříhohý, čtyrkolý, tam bude také toliko jedno *n*, když se jím kmen podstatného jména končí: dvoustraný. čtverhraný; proto též jen: stejnorodý, blahorodý. Pravidla zde ustanoviti nelze: nejlépe nás poučí obdoba a srovnávání: braný jest ten koho brali a vzali (vybraný ...), branný, kdo jest schopen zbraně. V jiných případech pomůže tvoření bez ý, t. j. skracování, jako: vinný vinn; takové-li skrácené přídavné neobstojí, nebrž dlužno-li vsouti samohlásku e (vinen), ať i přídavné koncovkou ý opatřené má zdvojené n, neboť to vystoupí na jevo, ono-li e zase vysujeme: vin n-ý. Proto by kamenný mohlo obstáti i s jedním n, neboť kamenen nikdy se neříká, aby po odsutí samohlásky e zbyla dvě n. Zde jest vhodná příležitost, hověti pravopisu zvukovému, a srozumitelnosti tudy ničeho nezadáme. Z toho také poznáme, jak zbytečno jest psáti summa m. suma (soujem, sujma, soujma) a ještě hůře radda, které chtějí mnozí udržeti, aby prý zůstal rozdíl mezi rada rodu ženského a rada rodu mužského (radní). Ale jakož neříkáme: sumem, raded (summ a radd nemůže obstáti, neboť mm a dd jest v jedné slabice nevyslovitelné), takž nemůže ani v suma, rada sbíhati se dvé m a dvé d.

b) *n* vsouváme a před časy ještě častěji vsouvali před příponu -livý, pro lepší prý vyslovení, ale v skutku se tudy vyslovení obyčejně ztěžuje: učelivý zajisté snáze vyslovím než učenlivý, mlčelivý snáze než mlčenlivý, snášelivý snáze než snášenlivý atd. Naproti tomu skutečně pro snadnější vyslovení vsouváme n ve slovech: pomíjenlivý m. pomíjivý, úpěnlivý, zapoměnlivý, trvanlivý, zdánlivý.

c) Mě a mně oboje něco jiného jest: **mě na otázku koho, mně na otázku komu, v kom:** viděl jsi mě včera v divadle? Kdy mně přineseš tu knihu? To nezáleží na mně. — Místo **mně** na otázku komu jest bez důrazu **mi:** podej **mi** to sem! Místo **mě:** s důrazem také **mne.**

d) Od včera máme včer-ejší, od někdy někd-ejší, od onehdy onehd-ejší, od tehdy tehd-ejší, vedle vedlejší, zde zdejší, zejtra zejtřejší, proti protější, dole dolejší, jest tedy také od **tam tamější** a nikoli tamnější, jakž mnozí psáti si oblíbili hrubě se domnívajíce, že slovo to pochází od tamní. Jako však takoví písaři vsouvají *n* kam nepatří, vypouštějí je zase tam kam patří —: **vzpomněl, domněnka domnění** od vzpomenouti, domnívati se musí míti **n**, protože toto n patří už ke kořeni, a nesmí se tedy vynechávati v odvozenině. Jaký tu zavládl zmatek, toho důkaz jest netoliko vzpomněl, domněnka, kdež mnozí, jinak i dosti vážení spisovatelé, n vynechávají, nebrž i slovo rozuměti, kamž zase n chybně vsouvají, matouce si to s přídavným rozum*ný*; rozuměti zajisté není odvozeno teprv od rozumný, nebrž přímo od um ve slově rozum: um uměti, rozum rozu**měti**; ale ovšem rozu*mn*ější od rozumný. Jediné slovo paměť od pomníti nemá kořenového n, jsouc utvořeno zrušením této nosovky m. pamę̑t.

e) Před příponu -ný a -ník vsouvali spisovatelé zlatého věku *l*, zase pro snadnější prý vyslovení; ale nám se nyní -lný, -lník tam kam *l* nepatří, hůře vyslovuje než bez l: učedlník, vražedlný obtížnější jest k vyslovení než učedník, vražedný, a proto přestaňme u slova prvního na pouhé vsuvce d: učedník m. učeník z učeň, v druhém pak pišme d ne co vsuvku, nebrž co souhlásku obsaženou už ve slově kmenném: vraž*d*a vražedník vražedný, a na té přestaňme. I ve spravedlný a spravedlivý jest d kmenné: prav*d*a, a nemůžeme ho tedy vynechávati, třeba bychom co se týče tvaru spravedlivý ani nehleděli k tomu, že bez *d* by bylo těžko

jej vysloviti. Pišme tedy: spasitelný, pochopitelný, viditelný od spasitel, pochopitel, viditel bez d, poněvadž tohoto d ve kmeni není; ale vražda: vražedný s *d*, poněvadž jest už v kmeni, a pravidlo pravidelný s *d* i s *l*, poněvadž oboje už jest ve slově kmenném: pravi*dl*o. Bázlivý, drážlivý nemá *l* vsuto, nebrž jest m. *n* a *d*: báznivý od bázeň a drážnivý od drážniti nyní dráždíti. Někde zase někteří *l* všelijakými nepěknostmi zaměňujou, jako na př. v obezřetný m. **obezřelý**, **obezřelost**.

f) Lidé nedostatečného vychování matou si slova: věčný od věk a vděčný od vděk. Jiní zase píšou svěčiti m. svědčiti od svědek, což by ostatně podle svačiti m. svatčiti od svátek a stačiti m. statčiti od statek bylo jenom důsledné, kdybychom i v tom slově chtěli zatemniti jeho původ. Staří *j* vynechávali ze skupeniny jď: přid, pod.

g) Skupeniny sykavek jinak odporných zachovávejme tam, kde by z odvozeného slova nebylo poznati slovo kmenné: z Chotecký, Ledecký, Skutecký nevím, jmenuje-li se slovo kmenné: Chotek, Ledek, Skutek anebo Choteč, Ledeč, Skuteč. Platí-li toto poslední, držme obě sykavky: Chotečský, Ledečský, Skutečský. Ale zbytečné jest držeti hrdelnice; protož píšeme: Ledek Ledecký, Schwarzenberk Schwarzenberský, Habsburk Habsburský.

h) Ve slově míti odsuto jest i, ale ve jmění a ve složeninách dosud se drží: pojměti, přijměti, ačkoli se též píše: sotva jsem toho kanárka trochu poměl, uletěl mi; já sám jsem ho k tomu přiměl atd. m. pojměl, přijměl. — O jsem a sem viz na str. 103.

i) Zbytečně a nepěkně píšou mnozí: lecco, lecčeho, ačkoli zdvojování tomuto se mohou vyhnouti zaměníce slůvko lec jeho duplikátem leda: ledaco, ledačeho, ledačemu ...; ještě nepěknější jest slovo obzvláště m. pouhého **zvláště** (někteří chtějí zaváděti zláště a jiní zase píšou: vzláště; následovníci však jejich jen dotud se jich drží, dokud nedojdou poznání, že tu jest kmenným slovem: **vlastní**); m. zvláště můžeme pro změnu

a libozvučnosť psáti také osobitně od osobiti, které původně též znamenalo odděliti, a k naznačení tedy pojmu: zvlášť, zvláštní dobře se hodí; — dozvíte, poznenáhlu a nyní dokonce také pozřídku každý rozumný člověk bez toho už dávno zatratil co zbytečně přimnožené sykanice m. jednoduchých dovím, dověděti, ponenáhlu, nenáhle anebo znenáhla, pořídku, řídko anebo zřídka atd. Prachybné nazvíce povstalo nerozumným opsáním z najvíce nyní nejvíce a budiž tedy naprosto vymítěno. — Ale nejen souhlásky bývají chybně vsouvány: i celé slabiky octnou se někdy uprostřed slova jako osoby v pohádce: bylo nebylo, — byl jednou jeden král a ten měl hezkou dceru. K takovým pohádkovým vsuvkám náleží na př. ej ve slově evropejský m. evropský, *av* ve slově požadavek m. požadek. Něco jiného jest asijský a něco jiného asiatský, něco jiného americký a něco jiného amerikánský ...: asijský=co se vztahuje k Asii, co se týká Asie; asiatský=co jest od Asiata, co se vztahuje k Asiatu, co se týká Asiata; též tak americký a amerikánský ...; zbytečně položeny jsou předložky jedna nebo dvě v nedostačil, používal a v mnoha jiných m. pouhého nestačil, požíval atd.

k) Podle soukromí (tou soukromí od: ta soukrom) jest také podkradí a **podtají** vedle obyčejného v mluvě: pokradmu a potajmu.

l) K odstranění průzevu psávalo se: špani*h*elský a říká se dosud: špani*h*elka m. špani-elský, špani-elka anebo staženě: španělský, španělka; ale ne špaňhelský!

m) **Větší, věčí** anebo **věčší**? Nejprv mějme na paměti, že staří tvořili druhý stupeň pomocí ějí (staženě í), ější a ší. Podle bledý bledší, mladý mladší, drahý dražší, tuhý tužší atd. máme od věk: věk-ší; ale tvrdé k před měkkým š změžděno: **věč-ší**: změžděním skupeniny sykavek čš v č (podle ctíti m. čstíti, str. 117): věčí. My odvozujeme za příkladem jiných, i u Štítného ještě, tedy ve spisech ze 14. století nalezených slov: věk věkějí, věčejí staženě **věčí**, rozpuštěně: **větší**. Ale

velmi zhusta vyskytá se také tvar věčší, ovšem jen v době kdy skupeniny čs, čš atd. neustoupily ještě změžděninám. Jiní odvozujou také: věk, věčší, (č=tš): větš-ší, zjednodušeně: větší. Nejvíce oprávněn byl tedy tvar: věčí, po něm nynější větší a pak teprva věčší.

n) Máme také připomínati, že píšeme předložky s časoslovy dohromady co jedno slovo, na př. vkusný a nikoli v kusný, sebrati sbírati a nikoli se brati, s bírati? Nikoliv, to každý ví, a viděli-li jsme opravdu i takovéto chyby, nepřičítáme je nevědomosti, nebrž omylu. Ale v řadění k jiným slovům píšeme předložky odděleně: se sestrou, s králem, se mnou, přede vším atd. Jen kde předložka s následujícím slovem v jeden pomysl splývá, píšeme ji s příslušným slovem dohromady: podtají, pojednou, najednou, podruhé, naschval n. naschvál atd.

o) Dobře-li říkáme: oni nevědí a oni mluví, oni scházejí a oni chodí, oni střílejí a oni letí...? V Domažlicku, okolo Vodňan a zde onde na Moravě říkají vesměs jen **í**, v jiných krajinách zase vesměs -ejí: obojí v jedněch případech dobře, v druhých špatně.

Nejsnadnější pravidlo o tom, máme-li v třetí osobě množného čísla přítomného času říkati ějí ejí anebo jen í, jest toto: K rozkazovacímu způsobu jednotného čísla přidejme í, a třetí osoba množného čísla jest hotova: leť — oni letí, hoď — oni hodí, střel — oni střelí, házej — oni házejí, střílej — oni střílejí, vrať — oni vrátí, vracej — oni vracejí, kroč — oni kročí, kráčej — oni kráčejí, val — oni valí, válej — oni válejí, **viz — oni vidí, věz — oni vědí** (prašpatně: oni ví!!!), rozuměti rozuměj rozumějí, běleti bělej bělejí, šedivěti šedivěj šedivějí, červivěti červivěj červivějí a vůbec všechna, která oznamujou, že se stala změna v stavu: bujněti bujněj bujnějí. Která mají pouhé í, jsou v nesloženém rozkazovacím způsobu obyčejně jednoslabičná: drž — oni drží, styď se — oni se stydí, seď — oni sedí, stoj — oni stojí; která mají ejí, mají už rozkazovací způsob víceslabičný a krom toho obyčejně i kme-

novou samohlásku dlouhou: střílej střílejí, anebo širší samohlásky než jejich tvar přijímající pouhé í: kulatěti kulatějí, kulatíti kulatí. Také pomůže, tvořiti rozkazovací způsob i ve množném čísle: hoďme, házejme: tu už se ej třetí osoby mn. č. objeví, a neobjeví-li se, nepatří do ní.

Některá však, jež mají míti toliko í, přijímají také ejí: boleti bolí i bolejí, veleti velí i velejí, vězeti vězí a vězejí, mrzeti mrzí a mrzejí, zněti zní a znějí, museti musí a musejí, slušeti sluší a slušejí, příslušeti přísluší a příslušejí, náležeti náleží a náležejí; podle toho jest také dvojí rozkazovací způsob: vel a velej, zni a zněj ... Chtíti má chtěj, chtějme, chtějte, ale v třetí osobě mn. č.: chtí m. chcou, nepravidelné: chtějí.

Kdybychom nebyli tak četně přehlasovali, bylo by toto pravidlo jako mnoho jiných zbytečné; kdybychom totiž podle volati říkali i nyní ještě vracati, hádzati atd., bylo by dle volaj volají beze všeho pamatování: vracaj vracají, hádzaj hádzají, nyní přehlaseně: vracejí, házejí.

p) Nyní povězme také, co jest: bychom bysme, byste a jakým právem začínají někteří (ovšem málo který vědomky) psáti: by jsi n. by si, by jsme n. by sme, by jste n. by ste.

(Já) bych, (ty) bys a bysi, (on) by m. byst, (my) bychom, (vy) byste, (oni) by m. bychu jest prostý minulý čas, v tomto jediném časoslově z dávna ještě zachovaný. U jiných časoslov říkáme nyní na př. místo volach volal jsem, m. volachom(y) volali jsme, m. volaste volali jste, m. volachu volali jsou. Jakož pak m. volach jest volal jsem n. volal sem, může prý také v bych m. ch býti jsem n. sem: by jsem by sem, a jako jest m. volachomy volali jsme, může prý také m. bysom, bychom býti: by jsme a by sme. Rozdíl jest ten, že volal jsem, volali sme, volali jste atd. jsou složeniny **minulého** činného **příčestí** (volal) a přítomného času časoslova býti (jsem, jsi, jsme, jste); ale: volach m. volas, volachom m. staršího volasom, volaste, bych m. bys, bychom m. bysom, byste atd. jsou složeniny **kmene** vola, by atd. s pří-

tomným časem téhož časoslova býti (jsem, jsi n. sem, si, sme, ste). Jako však v opsaném minulém čase (volal jsem ...) píšeme pomocné jsem, jsi, jsme, jste atd. zvlášť, tak prý bysme mohli i ve složenině kmene (by) s týmž slovesem jsem, jsi atd. toto jsem jsi ... psáti zvlášť: by jsi n. by si, by jsme n. by sme, by jste n. by ste.

Takto by tedy omluveni byli ti, kteří píšou: by jsi n. by si, by jsme n. by sme, by jste n. by ste.

Avšak: máme-li jich následovati, t. j. máme-li psáti vědomky, jak oni píšou z větší části nevědomky? My k tomu neradíme, a to proto, abychom zachovali aspoň tento jediný zbytek starého minulého času: bych, bysi n. bys, (bysom) bychom bysme, byste.

g) Lépe-li psáti: **ctnosť** anebo **cnosť**? Slovo ctnosť je tak staženo ze slova čestnosť (zachovaného v: počestnosť) jako slovo ctíti ze: čestiti. Souhlásky *c*, *t* jsou zde tedy kořennými, a kořenné hlásky jest vždycky lépe zachovávati a udržovati nežli je rušiti a vynechávati. Naskytuje-li se tedy několik už ustálených příkladův s vynechanými souhláskami, přestaňme na těch a nepřimnožujme porušených slov porušeninami novými; t. j. pišme: **ctnosť**.

2. Opatrnost při měkčení samohlásek a souhlásek.

a) Kdo nebyl na sebe hned s počátku učení dost přísný, dělává i v mužném věku ještě chyby proti vyslovování měkkých souhlásek a samohlásek. Tak vídáme velmi často hrubě psáno: Pozňan, stupňi, městan anebo měštan m. Poznaň, stupni, měšťan. Poznaň jest utvořeno od poznati tak jako daň od dáti, a musí tedy míti druhé n měkké. „Stupni“ nemohu psáti s *ň*, neboť už *i* samo jest moci obměkčovací, tak že předcházející *d* a *n* před ním zní měkce a nesmí tedy ještě zvlášť označováno býti znaménkem obměkčovacím. Městan zní jenom mě-s-t-an, měštan jenom měš-tan; ale měšťan zní jak náleží.

Na znaménko obměkčovací zapomínají mnozí před širokými samohláskami; tak na př. vídáme: stupnů, věznů, a má býti stupňů, vězňů. Místo stežeň stežně píše se však dobře také stěžen stěžnu. I slovo nyní činí začátečníkům obtíže; píšouť je všelijak, ale obyčejně jinak než se psáti má; my víme, že se srovnává s německým nun, s latinským nunc, a že *í* jest tu staženo ze starého ie, a budeme si tedy snadno pamatovati: nyní. — Špíže jest z německého speise, a staří i špíže i slova odtud odvozená: špižírna, špižírník, špižnice, špižovati psávali s *š*; nám jest podle lužicko-saské výslovnosti: s-peise milejší spíže, spižírna, spižnice ... Snadno jest si též pamatovati, že ve slově dosud, dokud, dokavad, dosavad, dotud atd. jest poslední d tvrdé. V dost naopak může a má t vlastně býti měkké, chceme-li pamatovati, že povstalo vysutím *y* z do-syti (do sytosti), a chceme-li, aby ono *i* z koncovky aspoň co znaménko měkkosti zůstalo; píšeme-li však: dost, vysouváme *y* a odsouváme *i*; mluvíme-li s důrazem, poslední *i* se neodsouvá: dosti.

b) Čten, kvete, staven stavěn, nesen, zapověděn anebo, jak obyčejně vídáme: čtěn, květe, nešen, zapovězen atd.?

Hnísti hnětu, hnětен (uhnětен), másti matu matен (pomatен), tedy také: čísti čtu **čten čtený čtení** ...

Podle čísti čtu m. čьtu, mésti metu, plésti pletu jest kvísti a kvésti **kvetu** (m. kvьtu z kyr. cvьt); ь ožilo tu co plná samohláska *e*; kdybychom řekli květu, bylo by ь už stupňované, ale v třídě slov, s kterými jsme kvísti n. kvésti kvetu uvedli, žádného stupňování není, a jediné slovo hnísti hnětu, které by někdo na podporu nesprávného květu mohl uvésti, nepovstalo obdobou slova kvetu, nebrž z hnět-ti hnies-ti hnětu. Stupňování samohlásek v časoslovech nastává teprv když je přenášíme z jedné třídy do druhé, na př. pad*nou*ti pad*a*ti, křič*e*ti pokřik*ova*ti atd. A tu potom stupňuje se *e* slova kvetu m. kvьtu v *ě* anebo v *í*: rozkvětati od-

květati anebo rozkvítati odkvítati, a odtud podstatné jméno: květ.

Staviti, t. j. učiniti, aby se něco zastavilo (aby „zůstalo státi"), co bylo v běhu, v chodu, anebo co mělo průchod, co šlo před se, a ovšem pak i jeho složeniny: zastaviti, postaviti atd., nemohou se časovati jinak než jako mluviti: mluvím stavím, mluvil stavil (na př. nepořádky, t. j. učinil jim přítrž), mluven staven. — Stavěti, t. j. učiniti aby se něco postavilo (stavěti vojáky ..) anebo učiniti aby něco stálo co prve nebylo (stavěti domy), časuje se podle časoslov na -ěti, na př. uměti: umím uměl (uměn) umění, tedy také: stavěti stavím stavěl stavěn, stavění. Jest pak odtud rozdíl mezi **stavení** a **stavění**. Stavení jest 1. tolik co zastavení, 2. tolik co budova; — stavění jest děj, kterým se něco postaví co nestálo jak bylo třeba anebo co nestálo vůbec: Přihodí-li se mezi stavěním nehoda, může stavení přijíti k porušení.

Abychom i k poslední otázce (nesen, zapověděn atd.) odpověděli způsobem co možná nejsnadnějším, považme:

1. Časoslova vésti vedu vedl veden vedení, másti matu mátl maten matení, třásti třasu n. třesu třásl třasen n. třesen a třesení, hrýzti hryzu hryzl hryzen hryzení a i všecka taková ostatní neobměkčujou a nezměžďujou své kořenové souhlásky; nenít: veděn, matěn, třašen, hryžen, a nebude tedy také: nešen, vežen, nebrž jenom: **nesen nesení**, **vezen vezení**. Souhlásky *h* a *k* se však změžďujou před *e* už v přítomném čase, a změžděnina ta zůstává potom také v trpném příčestí minulého času: mohu můžeš — přemožen, peku pečeš — napečen.

2. Jakmile však časoslova tato přestoupí pod vzor **činiti**, jako nositi, voziti atd., tedy nastává podle činiti činěn změžďování; m. nošen, vožen tedy: nošen, vožen. Souhláska *d* se v této příčině změžďuje v z, souhláska *t* v *c*: hoditi hozen hození, souditi souzen souzení, roditi rozen rození; chytiti chycen chycení, platiti placen

placení, tratiti tracen tracení, a tedy také jen: **hraditi hrazen hrazení ohrazení** a dále i **nahrazovati, ohrazovati** .. Souhlásky *z* a *s* obměkčujou se v tomto případě v *ž* a *š*: kaziti kažen zkažení pokaženo .., nositi nošen, voziti vožen vožení (ale podle plaziti plazen plazení také i jen: vozen vození). Ve všech těchto příkladech před souhláskou, která má býti změžděna anebo obměkčena, předchází samohláska. Skupeniny st a sl obměkčujou se v št a v šl: pustiti puštěn propuštění, mysliti myšlen myšlení pomyšlení přemýšlení atd. — Po retnicech se neměkčí: mluviti mluven mluvení, staviti staven stavení (budova), uloupiti uloupen uloupení, hubiti hubeň hubení, ochromiti ochromen ochromení.

3. Časoslova věděti a seděti (podle hleděti, letěti) nemají míti jinak než: vědění, povědění, zapověděno ... a sedění, neboť od hleděti a letěti nebylo nikdy jinak než: hleděn, letění, ale bude asi těžko vedle **zapověděn** .. zavésti také jenom **sedění,** protože tu neústrojným sezení zvykli jsme rozuměti něco jiného než správným sedění: To bylo nějakého sedění v tom dnešním sezení.

4. Podle pobídnouti pobízeti, buditi pobouzeti, choditi vycházeti, kliditi uklízeti, studiti ostouzeti atd. má býti také: dohlídnouti **dohlízeti** přihlízeti .., hraditi **hrazen hrazení, ohrazení.** Změžďujouť a změkčujouť se tu souhlásky ve své **nejbližší** příbuzné, t. j. prvním stupněm, a nikoli druhým, jak chybně slýchati a vídati: dohlížení ohražení atd. I když se mění časoslova na -iti v tvar na -eti a -ovati, změžďuje se *d* pouze v *z*: vylouditi vyluzovati, naříditi nařizovati, a tedy také svrchu spomenuté: nahraditi nahrazovati. Jiné souhlásky nemohou se ani jinak změžďovati a změkčovati než prvním stupněm, protože více stupňů nemají: hasiti uhášeti uhašovati, nositi vynášeti, věsiti věšeti vyvěšovati, pustiti pouštěti, ujistiti ujišťovati ujišťuju, mysliti přemýšleti, ohlásiti ohlašovati, mísiti směšovati, hroziti pohrožovati, ohyzditi zohyžďovati atd.

c) Mnozí nechtějí psáti shromažďovati, ujišťovati, shromažďuju ujišťuju, nechávajíce d a t tvrdým; jiní zase píšou přespříliš: zahrnovati, vyvinovati atd. s ň. Pomoc tu snadná: mělo-li časoslovo souhlásku měkkou už ve tvaru prvotním (shromážditi, ujistiti ..), bude měkkou také v odvozeném tvaru na -ovati (shromažďovati ujišťovati, shromažďuju ujišťuju); byla-li ve tvaru prvotnějším tvrdá, zůstane tvrdou i v odvozeném tvaru na -ovati: zahrnouti zahrnovati, vyvinouti vyvinovati.

3. Kdy píšeme z, s a vz.

Předložka z znamená vždycky buď: 1. látku, z které co děláme: prsten ze zlata, zeď z kamene, salát z trávy; anebo 2. směr z nitra ven: vyšel jsem z domu, z komory, z továrny, z Prahy; — anebo 3. zkažení, zničení, změnu: zmrhati, zlomiti, ztráviti ztrava.

Předložka s znamená vždycky buď: 1. spolubytí, společnost: byl s otcem ve městě, chodím s bratrem do školy, dcera bývá všude s matkou, která hmota loučí se s železem? anebo 2. směr s hůry dolu: spadl s koně, smekl se se stolu, sklouzl se se skály, padávají železné kameny s oblak; — 3. pohybování na ploše, na povrchu a odtud pryč: uchýlil se s pravé cesty, přendej to s první strany na druhou.

Jest tedy dobře psáno: shora, zdola? (ano; a proč?) a co jest: ze stolu a se stolu, ze skály a se skály, z oblak a s oblak atd.

Ne tak snadno rozeznati jest předložky tyto ve složení s časoslovy, protože my nyní často jinak si myslíme původ mnohého časoslova, a staří, skládajíce je s předložkou, také o tom jiné měli ponětí; tak nyní na př. spracovati, stloukati píšou raději s předložkou *s* za příkladem prý latinského cum v conficere, concuti, staří však měli: zpracovati, ztloukati; my bychom nyní raději psali: sděliti a staří měli zděliti m. vzděliti. Přibývá nám tedy k předložkám *s* a *z* ještě třetí: *vz*, která znamená tolik co na, proti a směr z důli nahoru,

vzhůru (ve smyslu hmotném i mimosmyslném): plavati vz vodu, udeřiti vz Tatary, slunce vzešlo. Nyní se jí užívá toliko ve složení s časoslovy, ale větším dílem otřeně: z, tak že tudy bývá matena s původní předložkou z, jako: zmoci se m. vzmoci se, zpírati se m. vzpírati, vzepříti se atd. Slovo zpodní zpodky atd. píšou někteří starší spisovatelé dosud s předložkou *z* majíce za to, že tu jest směr z důli vzhůru; jiní zase jen *s*: spodní, spodky, kdež by potom bylo pomýšleti na směr po straně, podél strany, plochy. Způsob píšou nyní jen zvukoslovně také: spůsob; my na příště nikoli zvukoslovně, nebrž podle latinského con(ficere) (sou ..) též se přidržíme *s*. Zpráva zprávce zpraviti atd. psávali staří podle původu v každém významu s předl. z, my nyní činíme rozdíl: zpráva jest tolik co vzkázání, novinka, zvěst (nachricht); odtud tedy: on mě o tom zpravil, zprávodaj nebyl dobře zpraven atd. S *s* píšeme nyní všecko ostatní spravení a spravování: správce (verwalter), správa (statku, továrny, ústavu .., verwaltung), spravovati statek, zboží, továrnu, ústav atd., i: správa kabátu, spravovati oděv, spraviti co nebylo v pořádku: však on to tam sám spraví!

Nejlépe pocítíme rozdíl v předložkách s, z a vz, když si na místo záhadné předložky položíme zatím její opak; na př. slomiti, vzlomiti a zlomiti, svésti, vzvésti a zvésti. Slomiti znamená dohromady, jednu věc s druhou, anebo s hůry dolů lomiti; vzlomiti z důli nahoru anebo nazpět; zlomiti: dočista, důkladně, z kořene to učiniti. Rovněž tak: svésti dva dohromady anebo k sobě, anebo s hůry dolů, anebo s nějaké strany (s dobré cesty svésti); vzvésti: vzhůru pomoci něčemu; zvésti: ven z něčeho n. vyvésti. Opak předložky *s* jest *roz*, *od* a *vz*: svésti rozvésti odvésti vzvésti; předložka *vz* srovnává se s předložkou na, proti a znamená tudy také směr z důli nahoru; předložka *z* srovnává se s předložkou *vy*, a opak její jest *ve*: zvésti = vyvésti, opak: vevésti.

Nyní se rozdíl v předložkách těchto v přemnohých

složeninách už nepociťuje, a velmi často bývá jedna kladena místo druhé, ba někteří spisovatelé píšou zvukoslovně všude jenom předložku *s*: spívati m. zpívati vzepěti, skameněti sdřevěněti m. zkameněti zdřevěněti, a i strava m. ztrava.

4. Jaký rozdíl působí vsouvání samohlásky e ve tvarech časoslovných.

Přípona ený, když ji připínáme k tvarům časoslovným, má význam trpného rodu minulého času právě tak jako přípona aný: koupený, vystavěný, vyháněný, hledaný, žadaný atd. Přípona ný ve tvarech časoslovných jest rodu činného: vydatný, výslovný, a je-li rodu trpného, znamená tolik co přípona -telný, lat. -dus da dum a -bilis, něm. -bar a -lich: ohebný, obratný, neohebný, neoblomný. a tedy také: neunavný, místo čehož vídati způsobem latinským obyčejně: neunavený. Neunavený jest ten, kdo se neunavil anebo koho neunavili; neunavný ten, kterého není možno unaviti, tedy tolik co neunavitelný. Pracuje neunaveně, pracuje s pilností neunavenou jest tedy tolik jako: že **není** unaven, že jeho pilnost **není** unavena; ale: pracuje neuna*vně*, s pilností neuna*vnou* jest tolik jako: on jest v práci neunavi*tel*ný, není ho **možná** unaviti, pilnosť jeho jest neunavi*tel*ná. — Ve slově žádný m. žádaný i sponové *a* jest vysuto; staří psávali raději nižádný, později ižádný, pouštějíce s mysli původní význam; žádný m. žádaný bez všelikého (ni=ne) má zápornost už samo v sobě: vždyť čeho žádám, to tu ještě **není**. Ale spíše se chraňme, abychom nemátli žádný s nikdo: Kdo tu byl? Nikdo. Byl tu už některý ten posluha? Žádný.

5. Dodatek o krácení dlouhé kmenové samohlásky.

Čech pronáší s důrazem první slabiku, ať je dlouhá nebo krátká. Za příčinou tohoto zákona některá slova s dlouhou kmenovou samohláskou pozbývají ve složení své délky, jako na př.: chvála pochvala, krása okrasa,

síla posila, váha převaha, tráva otrava, víra nevěra, a podle toho také: smích posměch, bůh praboh, a tudy i: **rád nerad.** — Chvála se krátí ve rčení: **chvala Bohu**; avšak dle našeho mínění toto „chvala“ není už číslo jednotné, ale číslo množné středního rodu právě tak jako říkáme: tam jsou samá hora, chodí na hora, do zámku vedou schoda, šla na zelená borka, za hájka, jsou tu jatka atd. m. hory, schody, borky, hájky, jatky atd. Takovýto střední rod množného čísla utvořený z jednotného rodu mužského n. ženského nazuačuje **hromadnosť.**

XVIII. Dělidla, dělení a skracování.

Znamení otázky (?) klademe, když se přímo tážeme: Kde jsi byl? Napsal jsi už úlohu? Bude-li pak zejtra otec doma? — Když se však netážeme přímo, nesmíme klásti znak otázkový; na př.: Však vím, kde jsi byl. Řekni, zdali jsi tu úlohu už napsal anebo ne. Ptám se tě, bude-li otec zejtra doma. — Chybně vídati také: Dům na prodej. Kde? poví písař XY. Zde má býti pouhá čárka, a nikoli otázka: Dům jest na prodej. Kde, poví písař XY.

Znamení podivení anebo výkřičník (!) klademe za citoslovce a jiná slova i věty, vyslovující nějaké pohnutí mysli, a také když k někomu živěji promlouváme: Ach! Fui! Kýž by to Bůh dal! Ó člověče nešťastný! Ó, že jsem to nevěděl! Ó, jaká to radosť!

Je-li slovo anebo věta, kterým anebo kterou voláme anebo se divíme, v jinou větu anebo mezi jiná slova vstavena, odděluje se také pouze čárkami anebo se klade s výkřičníkem do závorek: Símě nesvornosti, bohužel, dlouho bylo mezi námi rozséváno. Anebo i: Símě nesvornosti, bohužel! dlouho bylo mezi námi rozséváno. Anebo: Símě nesvornosti (bohužel!) dlouho bylo mezi námi rozséváno! Ale ne: Símě nesvornosti, bohužel! dlouho bylo mezi námi rozséváno! — Kdybyste věděl,

pane, jak je mi zle! anebo: Kdybyste věděl, pane, jak je mi zle. Konečně jsi dosáhl svého cíle a stal jsi se (kéž bys na to nikdy nezapomněl!) učitelem a vychovavatelem budoucího národa.

Jinak klademe otázku i výkřičník (do závorek) také ke slovům po jiném opakovaným když jim nevěříme, když o nich pochybujeme, když se jim divíme anebo pro jich známou nepravdivost posmíváme; na př.: Dali jim svobodu (?), svobodu slova (!), svobodu spolčování (!!), samosprávu (!!!), a země zkvítá moudrou (?) a obezřelou (?) správou. On jest výborný řečník (!), dobrý společník (!) a oblíbený zpěvák (!!).

Tečku (.) klademe na konci každé úplné věty, není-li složena s větou následující: Člověk jest živočich nadaný rozumem a svobodnou vůlí. — Je-li věta hlavní složena s větou vedlejší, klademe tečku teprv až za ukončením obou těch vět: Kdybych věděl, že se budeš dobře chovati, zaručil bych se za tebe.

Tečku klademe též ke zkráceným slovům: z. výbor znamená: zemský výbor, kr. z. divadlo = královské zemské divadlo. — Dále k řadovým číslovkám: 1., 2., 3., 4., 5. atd., t. j.: první, druhý, třetí, čtvrtý, pátý atd. Dějepisci však i u řadových číslovek tečku vynechávají: „Karel IV byl co král český toho jména Karel I a umřel r. 1378," místo: Karel IV. byl ... toho jména Karel I. a umřel r. 1378. — Za léty se tečka vůbec vynechává, ale za dněmi se klade: Léta 1278 26. srpna zabit jest v bitvě Otakar II., král český. — Tečkou oddělujeme též tisíce: 128.456, 12.450. Mají-li však tisíce ty jen jedno číslo, neklade se tečka: 1642, 5897. Léta čteme na př.: osmnáct set šedesát šest (1866), což se lépe pamatuje než: tisíc osm set šedesát šest. — Tečka na horu k číslu napsaná (v tisku: obrácená) znamená desítiny: 18·6 jest tedy osmnáct celých a šest desítin. Některým se obrácená tečka nelíbí a oni pro větší zmatek dělají čárku; my však nechme čárku k naznačení milionů, tečku k naznačení tisíců a obrácenou

tečku k naznačení desítinných zlomků: 3,456.842, 146·83. —Zpozdile někteří písaři a některé tiskárny po nich kladou tečku za čísla, když se čte -ti; na př.: Počkám na tebe do devíti hodin — do 9. hodin (má býti do 9 hod., bez tečky, neboť se nečte: do devátého).

Čárku (,) klademe mezi věty vložené anebo mezi věty, když v každé z nich o něčem jiném něco vypovídáme, když v každé něčemu jinému něco přisuzujeme: Všecko, co s nepředloženou rychlostí se děje, v počátku mocné jest, ale časem ochabuje. — Zvláště upozorňujeme na to, aby ve větách rozdílných (s jiným podmětem a s jiným přísudkem) čárky se nevynechávaly: Čtenářskými jednotami šíří se vědomosti, a kdo posud nečetl, jednotou spíše k tomu bude povzbuzen. — Vynechává pak se čárka, když podmět s vedlejší větou můžeme vysloviti anebo si pomysliti jako jednu věc: Povinni jsme milovati vlast. (Hojnost jiných příkladův skoro na každé stránce této knihy.) — Mají-li přídavná jména od sebe oddělena býti čárkou, poznáme nejlépe podle toho, můžeme-li mezi ně vložiti spojky *a*, *i*: možno-li je vložiti, klademe na jich místě čárku: Život náš jest veliké *a* široké kolo — Život náš jest veliké, široké kolo; ale: Hledá světské ješitné chvály. Bydlí v pěkném letním domě. V těchto a v jiných takovýchto příkladech nemohu říci: světské a ješitné chvály, neboť každá světská chvála ješitná jest; a v druhém příkladě též nemožno říci: v pěkném *a* letním, nebrž slovo letní náleží ke slovu dům splývajíc s ním jako v jeden pojem: letní dům=sommerhaus. — Před spojkami **a, i, anebo, buď, než, nežli** vynecháváme čárku, když ony samy čárku zastupujou; však začíná-li jimi věta se svým vlastním podmětem a přísudkem, s jiným nežli jest ve větě předcházející, už podle pravidla svrchu řečeného čárka stoj. Příklady ke všemu dohromady: Lidé ti, zovouce se přátelé svobody, jsou největší její nepřátelé. Ti, kteří před nedávnem se radovali, že jim byl život darován, chtí nám nyní ustlati v krvavém hrobě. Nezaručíte-li čer-

nochům právo, do sněmu voliti a volenu býti (anebo lépe jen: právo do sněmu voliti a volenu býti), bude svoboda jejich beze vší ceny, toliko pouhým úšklebkem. Běloch na jihu má míti u volebního osudí totéž právo jako běloch na severu, a jediné obmezení jihu zde jest, že nemají běloši atd. Ve své mstivosti se vyslovil, čtyrem milionům že dá moc, by osm milionů spravedlivých mužů utlačili a přivedli na mizinu. Posud není ve zprávách těch nic určitého, nic jasného. Oněm přiznali vlastní, domácí správu, a sněm jejich bude co nejdříve svolán. Syn slíbil umírajícímu otci, že vyplní odkaz jeho, to jest, že se bude tužiti k obraně vlasti. On prý nechce uvalovati vinu svou na bedra cizí, byť to i byla bedra nepřátelská. Staří mocnářové nazývali se jen: králové Peršanů, Skythů, Macedonů atd., a tak se zdá, že se považovali za vladaře lidu. Jest též možno, že se lidé začnou dříve spolčovati než co mají, a že, dobudou-li pak nějakého území, stejným dílem se rozdělí.

Na str. 7. v posledním odstavci vynechali jsme čárky mezi přistávkami, a to proto, aby spíše padlo do oka, ke kterému jménu přistávka náleží. Kdybychom byli napsali: Pánové František Palacký, dějepisec království Českého, Václav Vladivoj Tomek, profesor na vysokých školách Pražských, (tato čárka schází tam jen přehlednutím) a Jan Erazim Vocel, profesor atd., mátlo by to v čtení; mohlo by se totiž také čísti: dějepisec království Českého, Vladivoj Tomek. — Klásti čárku do vět, jako jest na př.: „Jakkoli mnoho dobrého napsal, přece co nejvzácnější a nejnárodnější plod muzy jeho, největšího povšimnutí zasluhuje báseň..“ bývá někdy k napomožení srozumitelnosti dobře, ale v tomto příkladě jest to jenom neobratnost, neboť srozumitelnosti pomůžeme zde pouhým přestavením slov jak mají býti: „Jakkoli mnoho dobrého napsal, přece jakožto nejvzácnější a nejnárodnější plod muzy jeho zasluhuje největšího povšimnutí báseň...“

Středník (;) klademe k naznačení přestávky takové, která jest větší než následuje po čárce a menší nežli jest po tečce. Jest tedy středník skutečným středem mezi tečkou a čárkou, a odtud i jeho jméno. Příklady: Doufám, že se mne v tom zastane; kdyby to však neučinil, jsem ochoten ustoupiti jinému. Než něco takového, raději nic; polovičatost se mi od jakživa příčí. Podle všeho chce se státi neobmezeným pánem pomocí šlechty; jisto jest, že strana bývalých otrokářů se s ním spřátelila. Dostane-li se ti pochvaly, měj z toho radosť; pakli ne, také se příliš nermuť. Však my si to nahradíme; až se zpamatujeme a zotavíme, pak ať žádný tyran už se na nás neodváží! Proto ho k tobě posílám, že jest člověk dobrý a přece nouzi trpí; ty pak jsi bohatý a rád uděluješ těm, kteří nemají.

Dvoutečka (:) dokládá, vykládá, uvádí obsah, vypočítává a stojí nejvíce tam, kde se něčí řeč uvádí tak, jak ji byl sám učinil. Příklady: Člověk mnoho věcí potřebuje k vyživení svému: pokrmu, nápoje, oděvu, obuvi, obydlí atd. A slyš na zápsí kroků zvuk, a na okénko: tuk, tuk, tuk. Tu se prvý boj v hromadu srazí: střely dštily jako příval s mraků. Po bažině, po sluji modrá světélka laškují: dvě řady, devět za sebou, jako když s tělem k hrobu jdou. I řekl mu: Jdi a učiň totéž.

Uvozovku, znak dokladací čili husí nožky („“) klademe, když uvádíme řeč nebo slova něčí přímo, t. j. právě tak jak on je řekl. Také jednotlivá slova a příklady dáváme do uvozovek, když jich potřebujeme k vysvětlení a k objasnění. Ale nikdy není dovoleno aby dával spisovatel do uvozovek slova svá vlastní, když jich neřekl už napřed. Ostatně to žádný spisovatel nečiní, ale byla a jest tiskárna v Praze, která má za to, že místo značnějšího písma může užiti uvozovek, a tak míváme potěšení, že se často divíme, čí to asi slova se tu uvádějí, až smysl celého článku nás přivede na to, že mají býti vlastně proloženým písmem. Příklady: — Ráčila prý jste u přítomnosti stojících užiti o mně slov,

že „zle dělám, že dary boží v sobě udušuju.“ — Žvástavý člověk přišel kdysi k Aristotelovi. Nažvástav se k omrzení, pravil: „Snad jsem ti se svými řečmi obtížný?“ „Ani dost málo,“ odpověděl Aristoteles; „vždyť ani nevím co mluvíš.“ — Diogenes poručil přátelům, aby ho až umře vynesli na pole a nechali nepohřbeného. Plni strachu tázali se ho přátelé: „Chceš snad, aby tě dravci a zvěř roztrhali?“ „Nikoli,“ odpověděl Diogenes; „položte jen hůl vedle mne, abych je mohl zahnati.“ „Ale jakž je budeš moci zahnati: vždyť nebudeš cítiti.“ „Jaký bude tedy rozdíl, budu-li pochován anebo od dravých zvířat roztrhán?“ —

Zhasla hvězda česká. „Otce není!“
z chýže k chýži šlo to v oudolí;
„bolest naše není k vyléčení —
otce jenom nic již nebolí.“

(Všecky ty příklady si také napišme, abychom se naučili rozdělovací znaménka nevynechávati; zvlášť si dejme pozor tam, kde jsou dvě vedle sebe.)

Uvozovky se zhusta také vynechávají; na př.: Hříšník bil se v prsa řka: Pane, odpusť mi!

Když má ve vypočítávání každá věc svůj řádek a v následujícím řádku se opakuje slovo, které stojí na témž místě v řádku hořejším, klade se místo opakování toho slova také uvozovka:

Mouka chlebová
„ krupičná
„ „ jemná
„ „ obyčejná atd.

Pomlčku (—) klademe před slova a před věty takové, místo kterých by čtenář podle smyslu předcházejících slov očekával něco docela jiného: Rozběhl se, namířil a — dal se do smíchu. Budeš-li dále tak nedbalý a ve všem liknavý, — ale k čemu tolik slov?

Žel Bohu! kde můj tatíček?
Již na něm roste trávníček!
Žel Bohu! kde má matička?
Tam leží — vedle tatíčka!

Místo pomlčky zastupuje někdy také několik teček .... Také se klade pomlčka tam, kde začíná řeč zase o něčem jiném, ale kde nechceme začínati psáti novým odstavcem, jako jest na příklad několikrát na těchto stránkách. Mnozí kladou pomlčku také často tam, kde by měla státi

závorka ( ) a [ ]; na př.: Se svolením jeho a všech druhých — a oni všickni zajisté jsou hodní muži — přicházím řečnit k jeho obraně. Zde mělo by vlastně býti: Se svolením jeho a všech druhých (a oni všickni zajisté jsou hodní muži) přicházím řečnit k jeho obraně. — Do závorek dáváme tedy slova a věty, vstavené mezi slova a věty, kam vlastně nepatří. Viz poslední příklad uvedený už u čárky, a k tomu i příklad též tam hned před závorkou položený, v kterém též můžeme citoslovce „bohužel“ položiti do závorek: Símě nesvornosti (bohužel!) dlouho bylo mezi námi rozséváno. — Do závorky klademe také vysvětlivky a všecko co slouží k objasnění toho co vykládáme. Příklady toho jsou skoro na každé stránce této knihy. — Je-li ve větě vstavené ještě nějaká jiná vstavená anebo vysvětlivka nějakého slova, dělá se tato druhá závorka hranatá: [ ]; příklad na str. 25., 9. řádek zdola; někdy se jí můžeme vyhnouti

znaménkem rovnosti = (čte se: tolik co), jako jsme učinili my mezi jiným také na str. 18., 4. řádek shora.

Spojovník (v tiskárnách říkají: divis=rozdělovník) (-) děláme na konci řádků, když celé slovo na řádek se nevejde a musíme ostatek napsati na druhý řádek. Také ve složeninách, když druhá část náleží k několika předním: 2- až 3letý.

Čísla vícečlenná nemůžeme nikdy rozdělovati a dělidla (krom znaménka spojovacího) také nikdy přenášeti; buď se musí všecko vejíti na konec řádku anebo se celé číslo přenese na řádek následující, a s dělidlem přenášej se aspoň také slabika přilehlého slova.

Krom toho jsou ještě znaménka poznámková: *), **), ***), †), ††), †††), [1]), [2]), [3]), [4]) a), b), atd. Zna-

ménka tato klademe ke slovům anebo k větám, k nimž dole pod čárou anebo na konec knihy ještě něco dodáváme, buďsi to vysvětlení, anebo doklady, anebo příslušné citáty, anebo jiné podobné věci. Kdo umí na venku v bibli podle těchto znamének vyhledávati si pod čárou anebo na konci před rejstříkem příslušné doklady, bývá od dobromyslných babiček jmín za vzácného čtenáře.

Před rokem a dnem znamená hvězdička * bez obloučku) narození, křížek bez obloučku úmrtí: Jan Amos Komenský byl slavný vychovavatel a nejpřednější učitel (* okolo 1592, † 1671 v Amsterodámě).

Nevejde-li se celé slovo na týž řádek, musíme je rozděliti, t. j., přenésti zbývající slabiku anebo slabiky na řádek následující. A v tom se děje více chyb nežli by si kdo pomyslil, ve čtení-li si rozdělování nevšímá.

Hlavní věc ovšem jest, vystříhati se rozdělování co možná nejvíce, tak aby každý řádek se končil celým slovem. Není-li to možná, dělme podle těchto pravidel:

1. Složená slova děl tak, jak složena jsou. Slova rozličný, bezbožný, nocleh, vytknu, dotkl, zardělý, zemřelý, zemdlený, přijdu, přijmi, příjmy, vymknouti, zamkni, povstal, přečkám, vyžďatý, pomsta, nadchnu, nadšen, určený, urputný atd. jsou složena a dělí se tedy takto: roz-ličný, bez-božný, noc-leh, vy-tknu, do-tkl, za-rdělý od rdíti se, ze-mřelý, u-mrlý, při-jdu, při-jmi, pří-jmy, vy-mknouti, za-mkni, po-vstal, pře-čkám, vyžďatý, po-msta, na-dchnu, na-dšen, u-rčený, u-rputný atd. Je-li však vůbec radno, dělení se vystříhati, jest toho tím větší potřeba tam, kde by rozdělená slabika na předcházejícím řádku byla nepěkná anebo kde by byla jedinou samohláskou; proto nedělme nikdy: u-mrlý, u-rčený, u-rputný, nebrž přenesme i tu první samohláskovou slabiku na druhý řádek.

Slova poduška a podlaha dělme zatím: po-duška (srovnej: duchna) a pod-laha, ačkoliv pro rozdělení podlaha jest také důvod ze slova dlaha, dlažka. Kdo odvozuje poduška od: pod-uško, ať si dělí: pod-uška;

my se s tím nesrovnáváme. Jediné slovo půjčiti propustili jsme i my v této knize rozdělené: půj-čiti. Slovo to podle známého složení (str. 97: pů) má se děliti: pů-jčiti, a možno-li, vyhněme se i tomuto dělení přenesením celého slova na druhý řádek.

Druhé hlavní pravidlo o dělení slov jest: nevíme-li, patří-li skupení souhlásek ke slabice předcházející anebo k slabice následující, zkoušejme, může-li od skupeniny té začínati slovo; může-li od ní začíti slovo, patří skupenina ta k slabice následující. Nevěděl bych na př., jak mám rozděliti slovo dobrý. Skoumám tedy, může-li od skupeniny br začíti slovo, a tu se mi naskytuje: *bráti*. Začíná tedy od skupeniny *br* slovo, a z té příčiny táhnu skupeninu tu k slabice následující, t. j. rozdělím: do-brý. Budu tedy také děliti: te-plý (plyn), sr-dce (dcera), celi-stvý, čer-stvý (stvořiti), sro-stlý ro-stlina (stláti), sli-čný (čníti), bá-sník (sníti), če-tný (tnouti, tnutí m. títi, tětí) atd.

Jen jazyčnic (l, n, r; ň, ř) se toto pravidlo netýká; tyť táhnou se vždycky k samohlásce předcházející: sil-ný, kon-vice, bar-va, hoř-ký, ačkoliv je: lnouti, rváti, řku.

Skupeniny sk a ck, šk a čk nikdy se nedělí. Dělíme tedy: če-ský, ča-cký, němec-cký, my-ška, ko-čka.

V novější době vloudilo se i do přesných jinak spisův nesprávné skracování. Takť píšou skoro všickni skráceně: čes. a chtějí, aby obecenstvo čtlo: český, kdežto skrácenina čes. nemůže znamenati jiného nic nežli: česati, česaný. Hlavní pravidlo jest, aby do skráceniny pojata byla ještě souhláska anebo skupenina souhlásek slabiky následující, která by v dělení táhla se k druhé slabice. Skracujeme tedy: česk. a čteme: českého, českému, českém, českých, českým. Skrácenina pís. nemůže znamenati než leda: píseň, písati, písek, ale nikoli: písně; Jung. nemůže býti skrácenina, a má-li to znamenati: Jungmann, dlužno skrátiti: Jungm. anebo Jngm.; Lom. neznamená Lomnický, nebrž mohlo by

znamenati toliko: Lomoz, Lomený atd., a má-li se skrátiti jméno Lomnický, dlužno vzíti do skratky také ještě souhlásku následující slabiky: Lomn.; špatně bylo by také skráceno: Lob. místo Lobk., ač má-li to znamenati: Lobkovic, Roz. špatně m. Rozk., má-li to znamenati: Rozkochaný, Rozkošný (Roz. by znamenalo: Rozina, Rozum), let. prahrubě skráceno m. letop. anebo ltp. anebo lp., má-li to znamenati: letopis, letopisy atd.

Začátečními písmeny anebo skupeninami skracujeme na př.: JKM. = Jeho Královská Milost, VKM. = Vaše Královská Milosti, sv. = svatý, sl. b. kazatel = slova božího kazatel, l. P. = léta Páně, b. r. = běžícího roku, m. r. = minulého roku, b. m. = běžícího měsíce, t. m. = tohoto měsíce, m. m. = minulého měsíce, t. j. = to jest, atd. = a tak dále, a t. p. v. = a tomu podobné věci, na př. = na příklad, a sl. = a sledující.

XIX. Kdy píšeme veliká písmena.

Veliká začáteční písmena píšeme 1. na počátku a po tečce, a potom po otázníku, výkřičníku a dvoutečce, když následuje po nich věta úplně samostatná. Příkladů jsme měli dost už ve cvičeních napřed položených.

2. Píšeme velikými začátečními písmenami jména vlastní, názvy čili tituly kněh, časopisů, jednot a spolků: Tóma Štítný, Čechy, Praha, Boleslav, Říp, Sněžka. Šumava, První čítánka, Národní Listy, Hlas, Sokol, Hlahol, Včelka, Průmyslová jednota atd.

Přídavná jména od jmen osob odvozená velikou začáteční literu zachovávají: Harachovy statky, Schwarzenberští úřadníci, Strossmajerovy odkazy. Starší spisovatelé píšou také přídavná jména od jmen měst, vesnic, vrchů a řek odvozená velikou literou: Pražský, Sadovský, pohoří Ještědské, pohoří Jizerské. Novější však píšou malou literou: pražský, sadovský, když se to vztahuje ke jménu obecnému, ale v pojmenováních i oni zacho-

vávají literu velkou: pohoří Ještědské, pohoří Jizerské. Přídavná jména odvozená od jmen zemí píšou všickni malou literou: evropský, asijský, český, slovanský. Avšak jest také rozdíl: král Český může býti také Němec, ale král český jest rodem Čech. Dějepisci psávají také: království České, národ Slovanský atd.

Slova Bůh, Hospodin, (léta) Páně píšeme velkým začátečním písmenem; avšak také: bůh, když myslíme na některého jiného boha nežli na křesťanského. Mnoho spisovatelů však nikdy ani Bůh ani Hospodin a (léta) Páně nepíše velkou literou. Ve školních knihách však jest to nařízeno.

Ve starších knihách také každý verš začínal velikým začátečním písmenem; to však nyní pominulo, tak že ve veršich platí táž pravidla jako v řeči nevázané, leda že každý verš začínává novým řádkem; pro uspoření místa psávají se však i verše bez přestávek za sebou.

V psaních a žádostech k jednotlivým osobám píšeme velkou literou také titulatury a slova, kterými k osobám těm promlouváme: Vaše Blahorodí! Velevážený pane! (anebo také s velkou: Pane!). Ráčil jste mi psáti, abych k Vám přišel, že mi ukážete Svou knihovnu.

XX. Jak píšeme slova cizí.

Slova cizí, která u nás už dávno zdomácněla, píšeme domácím pravopisem: román, inženýr. Cizí slova na ik mají *i* krátké: technik, medik, akademik, Brunšvik, Šlesvik (ne tedy, jak i ve vědeckých knihách tištěno: Brunšvík, Šlesvík...). Cizí jména vlastní a jména obecná, která u nás nezdomácněla, píšeme pravopisem tím, jakým se píšou v řeči, z níž jsou vzata; ale do závorky k tomu přidávejme vyslovení pravopisem českým, aby lid nečítal po celé roky na př. Cáva Ignác, jak jsme slyšeli na vlastní uši vyslovovati jméno italského generála Cavaignaca. Při této příležitosti nemůžeme se zdržeti, abychom neuvedli nejdůležitější věci z pra-

vopisu maďarského, poněvadž dosud ani ti, kteří by měli učiti lid, jak to neb ono slovo se čte, maďarsky čísti neumějí, vyslovujíce slova maďarská — po polsku! Znít pak v maďarštině naše s jako *š*, s pak píše se v maďarštině *sz*, což zní v polštině š; č píšou Maďaři cs (a také ch), Poláci cz, ž Maďaři zs, čárkované maďarské é zní skoro jako ej, *a* bez čárky jest zvuk nejasný, střed mezi *a* a mezi *o*, gy jest naše ď, ny před samohláskou jest ň, ty před samohláskou jest ť. Székács zní tedy: sejkáč; juhás zní: juháš, Nagy Szombot = Naď Sombot, Zsedény = Žedejň, Gács = Gáč atd. Cz místo pouhého c píšou Maďaři už jenom v novinách.

V jazyku polském zní cz jako č, sz jako š, rz jako ř: czas = čas, szkoła = škola, rzepa = řepa, ą = on, ę = en: ręką = renkon (rukou), Węgier = Vengier (Uher), węzeł = wenzel (uzel). ó zní jako naše ů: góra = gůra (hora).

V italských slovech zní ci a ce jako či a če: Cialdini, centesimi čte se tedy: Čaldini, čentezimi; gn zní jako ň: campagna tedy jako campaňa, ge a gi jako dže a dži: doge = dodže, Girgenti = Džirdženti; ca, co, cu = ka, ko, ku; ga, go, gu = ga, go, gu; chi = ki: Schiavo = Skjavo.

Ve francině *e* na konci víceslabičných slov se nevyslovuje: porte, pomme zní port, pomm; u zní jako naše y: tu, murmure = ty, myrmyr; ai zní jako široké *é* nebo německé ä: aime = ém (äm); au a eau = ó: faute = fót, beau = bó; ei = ä: peine = pän; eu a oeu = ö: feau = fö, coeur = kör; ou = u: amour = amur; in, ain a ein = än (nosem): lin = län(g), pain = pän(g), peindre = pän(g)dr; un = ön(g): un = öng; ien = iän(g): bien = biäng; oi = oa: moi = moa; ca, co, = ka, ko; car = kar, coeur = kör, curé = küré; ce a ci = se a si: ceci = sesi, facile = fasil; ç = s; ch = š; ge a gi = že a ži: genie = žený, giron = žiron; gu před samohláskou = g: langue = lang, guide = gid; gn = ň: regné = reňé; h se obyčejně nevyslovuje; j = ž: jour = žúr: qu = k: que, qui, quel = kö, ki, kel; ti před samohláskou = si: partial = parsial, action = aksion.

XXI. V jakém pořádku slova za sebou následujou.

Na závěrek tohoto dílu ukážeme ještě několika příklady, jak může a má spisovatel dost nepatrným obratem slova jedno k druhému řaditi, aby mu lidé rozuměli. Napíše-li kdos na př.:

Aspoň ví kam na otroctvím děravou ústavu Severních států patří záplata,

jest to chybný slovosled a tudíž nesrozumitelný; srozumitelným bude, napíšeme-li takto:

Aspoň ví, kam na děravou otroctvím ústavu Severních států patří záplata, anebo:

Aspoň ví, kam na ústavu Severních států otroctvím děravou patří záplata.

Když tě vinili lidé, mluvíce o tobě, z přílišné hrdosti má býti:

Když lidé, mluvíce o tobě, vinili tě z přílišné hrdosti.

Taktéž na sjezdu nezastoupeným záložnám má býti posláno po výtisku zdarma má býti:

Také záložnám na sjezdu nezastoupeným má býti posláno po jednom výtisku zdarma, anebo:

Také nezastoupeným na sjezdu záložnám má býti posláno po jednom výtisku zdarma.

Poněvadž stejný úmysl měl bohužel příliš záhy zemřelý prof. X. má býti:

Poněvadž stejný úmysl měl zemřelý bohužel příliš záhy prof. X.

Mysle, že, jestliže sám města se nezmocní, o slávu této války přijde má býti:

Mysle, kdyby sám města se nezmocnil, že o slávu této války přijde.

Domáhali se nanejvýš tenkráte potřebné opravy církve má býti:

Domáhali se potřebné tehdá nanejvýš opravy církve.

Třebas prý by se objevoval trest, jenž zločince potká, někdy co krutá moc, nicméně jest prý i tato moc zločinu vlastní má býti:

Třeba prý by trest, jenž zločince potká, jevil se někdy co krutá moc, nicméně i tato moc je zločinu vlastní.

Avšak tento a jiné příběhy ze starých dějin uváděti, kdykoliv věc anebo místo příkladů ctnosti anebo útěchy v neštěstí žádati bude, nebude počínáním pošetilým má býti:

Avšak tento i jiné příběhy ze starých dějin uváděti, kdykoli věc anebo místo žádati bude příkladů ctnosti anebo útěchy v neštěstí, nebude pošetilým.

Nastanou-li práce od soukromých podnikatelův zjednané, buďtež zastaveny ve vlastní správě podniknuté má býti:

Nastanou-li práce od soukromých podnikatelův zamluvené, buďtež zastaveny práce podniknuté ve správě vlastní.

Svaly zdály se za pokračujícího ochrnutí objemu svého pozbývati má býti:

Svaly zdály se, jako by za pokračujícího ochrnutí pozbývaly svého objemu.

Vývin osvěty, byť i časem zpátečným během zdá se postupovati, nedá se zastaviti má býti:

Vývin osvěty, byť i zdálo se časem, že postupuje během zpátečným, nelze (ho) zastaviti.

Díl druhý:

Mluvnice.

I. Jméno podstatné.

§. 1. Jména podstatná dělíme dle rodu na tři veliké třídy: rozeznáváme: rod mužský (ten), rod ženský (ta) a rod střední (to) a podle toho, jakého rodu které podstatné jméno jest, klademe je do té neb oné z těchto tříd. Slova: had, sluha, sud; muž, meč, host; správce, soudce, tvůrce jsou všecka rodu mužského a náleží tedy do třídy mužských; slova: žena, ryba, země, kost, daň atd. jsou rodu ženského a náleží tedy do třídy ženských; slova: kolo, pole, hříbě, psaní jsou rodu středního a náleží tedy do třídy podstatných jmen středních.

§. 2. Podle tohoto roztřídění rozeznáváme také troje rozdílné skloňování podstatných jmen, t. j., trojí rozdílný způsob, kterým podstatná jména proměňujeme, dle sedmi rozdílných pádů a dvou čísel (jednotného a množného) na konci jim nové slabiky připínajíce (had-a, had-ům, had-y..) anebo koncovku názvu jejich odsouvajíce (hlav, slov, mil, Budějovic..).

§. 3. V starší češtině skloňovala se všecka slova podle svého tvrdého, měkkého anebo samohláskového zakončení, ať byla rodu jakéhokoliv. Sluha na př., ač jest rodu mužského, skloňovalo se úplně tak jako ryba, poněvadž má totéž zakončení *a*; host skloňoval se úplně jako kost, správce, soudce, strážce podle země. Také se skloňoval na př. sud, buk, dub, stůl atd. právě tak

jako had, poněvadž mají rovněž jako toto na konci tvrdou souhlásku; meč, plášť, háj, nůž atd. skloňovalo se jako muž, poněvadž jest tu v koncovce také měkká souhláska. Během času však takovéto skloňování dle pouhého zakončení mízelo a přihlízeno čím dále tím více též k rodu, tak že mužská jména dostala skloňování zvláštní, ženská také zvláštní, a střední též. Ale podnes není ani toto skloňování ustálené, tak že u mnohých jmen tvoříme některé pády také podle zakončení, k rodu nehledíce. Zevrubněji to poznáme na příslušných místech ve skloňování samém.

Ještě dříve než skloňování podle rodu nastal u statných jmen mužských rozdíl mezi bytostmi životnými a neživotnými, tak že místo duba, suda, stroma, stola praveno i psáno: dubu, sudu, stromu, stolu; m. dubi, sudi, stromi, stoli, vlasi (podle hadi) mluveno a psáno s koncovkou ženských na *a* (žena ženy): duby, sudy, stromy, stoly, vlasy atd. (Str. 45.)

Máme tedy nyní troje hlavní skloňování: mužských, ženských a středních, a u mužských činíme rozdíl mezi bytostmi životnými a neživotnými.

§. 4. Mužská jména podstatná dělíme dle zakončení zase na dvě třídy:

1. s koncovkou tvrdou: h, ch, k, r, n, d, t; b, l, m, p, s, v, z. Souhlásky b, l, m, p, s, v, z poznáme tu býti tvrdými podle toho, že slova jimi opatřená přijímají široké přípony: a, u; ve slově holub na př. jest nyní *b* tvrdé, neboť slovo to přijímá široké přípony a, u: holuba holubu. Ale slovo hloub má měkké b, neboť přijímá příponu *i*: té hloubi. Ostatně si pamatujme také, že v mužských jmenech souhlásky obojetné jsou tvrdé, v ženských měkké. Jediné *l* náleží také mužským **měkkým** (podle muž), a to tehdá, když příslušné jméno jest utvořeno z časoslova, jako: král m. káral z kárati, učitel z učiti, kazatel z kázati, hlasatel z hlásati atd. Jména takto odvozená mají l měkké a dlužno tedy připínati jim přípony měkké podle muž: muže učitele,

(komu?) muži učiteli. Poznáme je snadno podle toho, že se končí skoro všecka na -tel. Proti tomu tedy také snadno usoudíme, že na př. slova: anděl, účel, vrchol, manžel mají tvrdé l a přibírají tedy přípony široké: anděla, andělu, účelu, vrcholu, manžela manželu, (koho?) anděly, účely, manžely atd. Že pak od 16. století u mužských podstatných jmen činíme rozdíl mezi bytostmi životnými a neživotnými, ustanovujeme za **vzory** tohoto prvního skloňování jména **had** a **sud**. (Viz tabulku na str. 154).

§. 5. Druhá třída obsahuje podstatná jména mužská s koncovkou měkkou: c, j, č, ď, ľ, ň, ř, š, ť, ž. V kterých slovech jest l měkké, vyloženo jest v předešlém §. I zde dlužno ustanoviti dva vzory, jeden pro mužské bytosti životné, a jeden pro mužské bytosti neživotné: **muž** a **meč**. Původně obě tyto třídy měly stejné skloňování, a toto druhé skloňování mužských s měkkým zakončením povstalo jen částečným přehlasováním širokých samohlásek po ouzkých souhláskách; podle hada bylo také muža, nyní jest přehlaseně: muže.

Máme tedy ke skloňování jmen mužských čtyry vzory: had sud; muž meč.

§. 6. Ve skloňování jmen středního a ženského rodu přestává už rozdíl mezi životnými a neživotnými, leda že jména stejného s nimi zakončení ale jiného rodu přibírají některé přípony buď výhradně anebo zároveň od jmen svého rodu, na př. sluha sluhy podle ryba ryby, ale sluhovi podle hadovi. V §. 14, 2 jest skloňování takovýchto jmen osobitně vytčeno.

§. 7. *Skloňování jmen rodu středního.*

Podle vzoru slovo sklánějí se podstatná jména středního rodu zakončená samohláskou o.

Podle vzoru pole sklánějí se podstatná jména středního rodu zakončená samohláskou e anebo ě.

Podle vzoru znamení sklánějí se podstatná jména rodu středního, zakončená samohláskou í (str. 53: zelí, svědomí...). Vzor pole a znamení byl původně jeden

se vzorem slovo; bylo totiž také: poljo, znamenjo. Během času však učiněna tu z jednoho skloňování přehlasováním skloňování tři.

Podle vzoru símě (viz pod tabulkou) skloňujou se jména rodu středního na -mě; v těch ožívá před příponami bývalé kmenové *n*: seme-n-e.

Podle vzoru kuře skloňujou se jména rodu středního na e neb ě, ve kterých původní (kmenové) nt (kurente) jen zkaženě ožívá co t: kuřete; — hrabě, kníže, mládě, holoubě.

§. 8. *Skloňování jmen rodu ženského.*

Jako skloňování podstatných jmen mužských, která na otázku čí měla -a (hada, muža), rozpadlo se na skloňování dvoje podle tvrdé anebo měkké souhlásky na konci: tak i původní první třída jmen ženských podle tvrdé anebo měkké koncovkové souhlásky rozdělila se na třídy dvě: žena, ryba, duše (m. duša), země (m. zemja). Druhá třída jmen ženských byla zakončena samohláskou i, která však nyní už jen co měkkosť poslední souhlásky patrna jest: mámeť místo ta kosti jenom ta kosť, m. ta hrsti ta hrsť, m. ta lani ta laň, m. ta choti ta choť atd. Krom toho patří sem také mnoho slov s odsutým ě n. e: hráz m. hráze, stráž m. stráže, věž m. věže, tvrz m. tvrze atd. Ta zachovávají své původní sklánění. Vzory buďtež tu: **ryba země**; **kosť** a **daň**.

§. 9. *Pády a číslo.*

Jazyk náš jest i pády tak hojný a bohatý, že žádný jiný jazyk tolik pádův nemá. Náš jich má dosud sedm, latinský šest, řecký pět, německý čtyry, a jiné jazyky ani ne tolik. Pády ty nazýváme obyčejně názvy latinskými, ale poněvadž bývají uváděny obyčejně v stejném pořádku, můžeme vzíti i číslice na pomoc a říkati: první pád n. nominativ (jmenovatel), 2. pád n. genitiv (roditel), 3. pád n. dativ (davatel), 4. pád n. akkusativ (vinitel), 5. pád n. vokativ (volatel), 6. pád n. lokál (místník), 7. pád n. instrumentál a sociativ (nástrojník a společník). Tyto

pády týkají se netoliko jmen podstatných, ale i jmen přídavných, zájmen (já, ty, on, my, vy, oni, ...) a číslovek.

1. pád, nominativ, jmenovatel, stojí na otázku kdo, co? *Každý národ* má svá přirozená práva. Jestiť on *muž dokonalý*, a *každý*, ať *boháč* anebo *chuďas*, u něho jest *rovný*. *Stromy* kvetou, *listí* a *loubí* jejich nás občerstvuje, a *ovoce* čistí krev. *Bratrova louka* jest posekána. *Bratr* se jmenuje *Václav* a *sestra Ludmila*. *Oni* a *přátelé* jejich přišli jak byli slíbili, ale *vy* a *přátelé vaši* jste nepřišli. *Tři* a *pět* jest *osm*.

2. pád, genitiv, roditel, stojí na otázku čeho, koho, čí; nejlépe ho poznáme v množném čísle, mohouce si tu přimysliti: těch. Hloubka *vody* není všude stejná. Český národ slaví dosud památku *svatého Václava*. *Nejzatvrzelejšího srdce* jsou ti, kteří mají nejvíce. Mnohý má třeba dvanáct *domů*, a jiný nemá ani kam by *hlavy* položil. Neplatí každá země stejně mnoho *daní*. Varuj se *lidí sobeckých*. Mnozí lidé tak jsou choulostivi, že se štítí i *pavouka*. Od *koho* nám více přichází, *toho* si více vážíváme. Od *otce* a od *matky* i od *příbuzných* dostávají dítky *vázaného*. U *sousedův* prolomil se v noci strop. Vedle *divadla* složili mnoho *for cihel*. Snad se dožijeme ještě *blaženějších časův*. Deset od *devíti* nemohu vzíti. Pršelo až do *tří hodin* z *rána*. Sedm *dní* trvala poslední válka.

3. pád, dativ, davatel, stojí na otázku komu, čemu: *Dětem* sluší skromnosť. Co nechceš aby *ti* jiní činili, nečiň i ty *jim*. Obrok dáváme *koním*. V cizině *každému* zasteskne se po vlasti. Věřím *člověku tomu*, protože nikdy ještě mě nezklamal. Stroje užitečny jsou netoliko *jednotlivci*, nebrž i *celku*. Proti *osvětě* bojovati marné jest počínání. Děti bývají podobny *rodičům*. Divíme se *pokroku* lidstva, ale i *zpátečnictví* těch, kteří by měli nejvíce přáti *všelikým dobrým novotám*.

4. pád, akkusativ, vinitel, stojí na otázku koho, co: *Nepořádek* haníme, *pořádek* chválíme. *Bratra* jsem potkal a *sestru* jsem viděl u tety. Včera jsem napsal

§. 10. Skloňování

	I. mužská				II.
					Číslo
	životná	neživotná	životná	neživotná	U žen
1. nom.	had	sud	muž	meč	žena
2. gen.	hada	sudu	muže	meče	ženy
3. dat.	hadu, ovi	sudu	muži, ovi	meči	ženě
4. akk.	hada	sud	muže	meč	ženu
5. vok.	hade! (u!)	sude! (u!)	muži! (e!)	meči!	ženo!
6. lokál	hadu, ovi	sudě, u	muži, ovi	meči	ženě
7. instr.	hadem	sudem	mužem	mečem	ženou
					Číslo
1. nom.	hadi, ové	sudy, ové	muži, ové	meče, ové	ženy
2. gen.	hadův, ů	sudův, ů	mužův, ů	mečův, ů	žen
3. dat.	hadům	sudům	mužům	mečům	ženám
4. akk.	hady	sudy	muže	meče	ženy
5. vok.	hadi, ové!	sudy, ové	muži, ové!	meče, ové!	ženy!
6. lokál	-ech, ích	-ech, ích	mužích	mečích	ženách
7. instr.	hady	sudy	muži, (mi)	meči, (mi)	ženami

Jako vzor kuře skloňujou se také slova s ožívajícím *n*: símě, břímě, písmě, výmě, týmě, jmě, dýmě (boule), plémě, rámě. Za vzor služ jméno símě: *Jedn. č.*: 1. símě, 2. semene, 3. semeni, 4. símě, 5. símě, 6. semeni, 7. semenem. *Množné č.*: 1. Semena, 2. semen, 3. semenům, 4. semena, 5. semena, 6. semenech, 7. se-

jmen podstatných.

ženská			III. střední			
j e d n o t n é						
ských a středních rozdílu mezi živ. a než. není.						
země	kosť	daň	slovo	pole	znamení	kuře
země	kosti	daně	slova	pole	znamení	kuřete
zemi	kosti	dani	slovu	poli	znamení	kuřeti
zemi	kosť	daň	slovo	pole	znamení	kuře
země!	kosti!	dani!	slovo!	pole!	znamení!	kuře!
zemi	kosti	dani	slově	poli	znamení	kuřeti
zemí	kostí	daní	slovem	polem	znamením	kuřetem
m n o ž n é						
země	kosti	daně	slova	pole	znamení	kuřata
zemí	kostí	daní	slov	polí	znamení	kuřat
zemím	kostem	daním	slovům	polím	znamením	kuřatům
země	kosti	daně	slova	pole	znamení	kuřata
země!	kosti!	daně!	slova!	pole!	znamení!	kuřata!
zemích	kostech	daních	ech,ích	polích	znameních	kuřatech
zeměmi	kostmi	daněmi	slovy	-i, emi	znameními	kuřaty.

meny. Ve slově nebe ožívá v množném čísle kmenové *s*: nebesa, nebes, nebesům, nebesa, nebesa, nebesích, nebesy. Slova s kmenovým *n* znějí také jinak podle vzoru slovo: semeno, břemeno, temeno, jméno, písmeno, plemeno, vemeno, rameno.

čtyry *archy*, dnes *pět* archů. Právo měj *svůj průchod*. *Ptáka* poznáme po peří, *člověka* po jeho skutcích. Slyšel jsem *radostnou zprávu*. Cítil jsem *převelikou bolesť*. Zabil *hada neškodného*. Na *dvacet* zlatých dodáš mi *třicet pět* krejcarů. Pes vlezl pod *stůl*. Mluvili o plotě přes *plot*. Říkal jsem o *tu knihu*. Veverka vlezla na *strom*.

5. pád, vokativ, volatel, když někoho voláme anebo k němu promlouváme: Ó Bože! Milý *pane*! *Sestro*, prosím, půjč mi šátek. *Žáci*, učte se! *Hoši*, dejte pokoj.

6. pád, lokál, místník, na otázku v kom v čem, při kom, při čem, po kom, po čem, na kom, na čem, o kom, o čem; nyní není nikdy bez předložky: *V lesích* a *v zahradách* rostou rozmanité stromy. *V netopených pokojích* bývá zima. *Ve spokojenosti* záleží blaženosť. Hodinky nosím vždycky *při sobě*. *V novinách* četli jsme mnoho *o vojně*. *O té věci* velmi pochybuju. *Po obědě* se mnoho nepohybujme a *po večeři* si promluvme s přáteli. Ptáka *po peří*, *po zpěvu*, člověka *po skutcích*. *Na kom* nejvíce záleží, ten se má nejlépe zachovati.

7. pád, instrumentál, na otázky kým, čím, jak, kudy, a sociativ, společník na otázku *s* kým, *s* čím: Řízl se *nožem*, uhodil se *kamenem*, píše *měkkým perem*, stříhá *nůžkama*, utírá si oči *šátkem*, šije *jehlou* a *šidlem*. Prošelo *proudem*. Uhry oplývají *vínem*. Spíše toho dosáhneme *zmužilostí* a *odhodlaností* než *ústupností* a *povolností*. Šel jsem *lesem*, *polem*, *lukami*, *Prahou*, *Plzní*, *Táborem*, *Budějovicemi*. Na severu jsou negrové svobodni ale v oškivosti, a svobodný Američan *jimi* pohrdá. *S rozvahou* jednati stojí za více než moudře mysliti. Natěradla spojí se *řetězem kovovým s podlahou* anebo *s jiným dobrým vodičem* velkého povrchu. Setrvejte každý na svém místě *se zmužilou odhodlaností*.

Abychom ve všech případech poznali, ve kterém pádě jméno podstatné, přídavné, zajmeno anebo číslovka stojí, ptejme se vždycky přísně podle časoslova, předložky anebo číslovky, na které příslušný pád záleží. Probereme to v několika příkladech:

Pravá svoboda těla záleží v opanování žádostí. Kdož neumí panovati nad sebou, jest otrok, byť i vládl širým světem.

Otázka: (Kdo nebo) co záleží v opanování žádostí? Odpověď: svoboda, pravá svoboda; jest tedy *svoboda*, *pravá svoboda* první pád čili nominativ.

Čeho svoboda záleží v opanování žádostí? Odpověď: těla; jest tedy těla 2. pád čili genitiv. V čem záleží pravá svoboda? Odpověď: V opanování; jest tedy opanování 6. pád čili lokál.

V opanování čeho záleží pravá svoboda? Odpověď: (v opanování) žádostí; jest tedy žádostí 2. pád čili genitiv.

„Kdo“ na počátku druhé věty jest 1. pád čili nominativ.

Kdo neumí panovati nad sebou; nad kým? Odp.: nad sebou; jest tedy sebou 7. pád č. instrumentál. — jest otrok; co jest, kdo jest ten kdo neumí panovati nad sebou? Odp.: otrok; jest tedy otrok 1. p. čili nom.

byť i vládl nad širým světem; byť i vládl nad čím? Odp.: nad širým světem; jest tedy širým světem 7. p. čili instrum.

Krom pádů rozeznáváme při jmenech také ještě číslo, a to jest nyní dvojí: jednotné a množné. Dvojného čísla ve slovinském nářečí v Korutanech a v Krajině a v lužické srbštině (v Sasku) dosud běžného zachovaly se v češtině toliko zbytky u jmen věcí, které v přírodě náleží k sobě vždycky po dvou: oči, uši, ruce atd., jichž množné číslo jest: oka, ucha, ruky. U takových slov užíváme množného čísla jen tehdá, mluvíme-li o nich způsobem nevlastním, jako na př. ucha u hrnků, ruky na silnicích k ukazování cesty, oka nalíčená na dravá zvířata, oka na polívce atd.

V následujících nyní větách ustanovíme i pád i číslo, ale čtenář ať se přísně přesvědčí, proč právě tak jest ustanoveno:

Na zemi (6. p. č. lokál jedn. č.) záleží naše blaženosť (1. p. č. nom. jedn. č.) v naději (6. p. č. lokál

jedn. č.). — Národ (1. p. č. nom. jedn. č.) odříkaje se jazyka (2. p. č. genitiv jedn. č.) odříká se hlasu svého (2. p. č. gen. jedn. č.) v člověčenstvu (6. p. č. lokál jedn. č.) a odsouzen (1. p. j. č.) jest, býti němou osobou (7. p. č. instr. jedn. č.) na divadle národním (6. p. č. lok. jedn. č.). — Štěstí (1. p. č. nom. jedn. č.) i neštěstí (1. p. č. nom. jedn. č.) směřuje k našemu blahu (3. p. č. dativ jedn. č.), a jedině v tom (6. j.) se (4. p. č. akk. j. č.) od sebe (2. p. č. gen. j. č.) liší, že ono (1. p. č. nom. j. č.) hned v přítomnosti (6. p. č. lok. j. č.), toto (1. p. č. nom. j. č.) teprva v budoucnosti (6. p. č. lok. j. č.) sladké jest a příjemné (1. p. j.). — Nemůže býti větší ztráty (2. p. č. gen. j. č.) pro národ (akkus. j. č.) jako když oloupen bývá o svou národní povahu (akkus. j. č.) a o svůj jazyk (akk. j. č.), tuto nejdražší majetnosť (akk. j. č.) svého ducha (gen. j. č.) — Rašelina vodní (1. p. jedn. č.) povstává zarůstáním (7. p. jedn. č.) jezer, rybníků a jiných takových vodojemů (všecko 2. p. mn. č.) vodními rostlinami (7. p. mn.), což dle hloubky a šířky (oboje 2. p. j.) vody (2. p. j.) trvá delší neb kratší čas (4. p. j.), vždy ale začíná z mělčích míst (2. p. mn.) a pokračuje po vyplnění (6 .p. jedn.) těchto (2. p. mn.) do hlubších míst (2. p. mn.), při čemž (6. p. j.) rozličné druhy (1. p. mn.) rostlin (2. p. mn.) se (4. p. mn.) súčastňujou.

Zvláštní, ze starších dob zachované sklonění mají tato slova: hosť, choť, kmeť, tesť (tchán) a zeť; dále den; loket, krapet, kopet, klápet (špalek, podpatek) a drobet. Jiné skloňování těchto slov dovolili si spisovatelé jen proto, že zapomněli, jak se vlastně skloňovati mají. Skloňujemeť pak (v jedn. podle muž, meč):

Jedn. č. 1.	hosť	(lid)	kůň	den	loket
2.	hostě	(lidu)	koně	dne	lokte
3.	hosti	(lidu)	koni	dni	lokti
4.	hostě	(lid)	koně	den	loket
5.	hosti	(lide)	koni	dni	lokti
6.	hosti	(lidu)	koni	dni ve dne	lokti
7.	hostěm	(lidem)	koněm	dnem	loktem

Mn. č. 1.	hosté	lidé	koně	dni, ové,	lokte
2.	hostí	lidí	koní, ňů	dní, nů	loket, ktův
3.	hostem	lidem	koním ňům	dnům	loktům
4.	hosti	lidi	koně	dni	lokte
5.	hosté	lidé	koně	dni, ové	lokte
6.	hostech	lidech	koních	dnech	loktech
7.	hostmi	lidmi	koňmi	dněmi, i	loktmi, y.

§. 11. *Zbytky dvojného čísla neb duálu.*

1.	prsa	ruce	(nohy)	oči	uši
2.	prsou	rukou	nohou	očí	uší
3.	(prsům	rukám	nohám)	očím	uším
4.	prsa	ruce	(nohy)	oči	uši
5.	prsa	ruce	(nohy)	oči	uši
6.	prsou	rukou	nohou	očích	uších
7.	prsma	rukama	nohama	očima	ušima

Ozávorkované pády jsou čísla množného. Stejný byl 2. pád se 6. a 3. se 7. Špatně tedy jest: prsoum, rukoum, nohoum ... Nohy jest č. mn.; dvojně bylo: noze.

§. 12. *Poznámky ke vzoru had sud.*

1. Skloňujme pro cvičení některá slova se str. 26 c) (krom slova král) a potom se str. 25 b); dejme pozor na rozdíl mezi životnými a neživotnými. Městys, t. j. městec, jest nesklonné.

2. Z doby, kdy ještě nebylo rozdílu mezi životnými a neživotnými, zachovala i některá neživotná v gen. jedn. č. *a*: chléb, oves, sýr, popel, svět, oběd, ocet, večer, zákon, život, klášter, kostel, hřbitov . .; pravíme tedy: tu jest na prodej chléb, ale: dost chleba, kousek chleba; u oběda, do světa, do kouta, výjimka ze zákona, šel do kláštera, do kostela, pole blíže hřbitova atd. Jsme-li v pochybnosti, máme-li podstatné jméno neživotné bytosti opatřiti v gen. jedn. čísla příponou *a* anebo *u*, dejme mu raději příponu *a*. — Tuto příponu zachovala také jména měsíců na *en*: leden, březen, duben, květen, červen, srpen —: ledna, března, dubna atd., dále slovo únor: 28. února. — Také jména dnů na *ek*: pondělek, úterek, čtvrtek, zejtřek. Pátek má *a* jen ve rčení: do

pátka. — Jména měst, vesnic, vrchů, nejsou-li vypůjčena od jmen obecných, mají v gen. jedn. č. také dosud příponu *a*: do Brandejsa, u Mnichova, blíže Londýna, od Krakova, sláva města Říma atd. Jsou-li však vypůjčena od jmen druhových, obecných, mají jako tato jenom *u*: do Písku, do Brodu, blíže města Dubu, u Habru, od města Břehu, nedaleko Mostu (Brüx) atd. Jen tato čtyry: Tábor, Náchod, Kámen, Újezd, ačkoliv jsou vypůjčena od jmen obecných, mají přece *a*: do Tábora, u Náchoda, do Kamena, nedaleko Újezda atd.

3. Vysouvání pohyblivého *e* na př. ve slově lev lva jest obecně známo. Kde se nevysouvá, každý Čech ví už z domova.

4. Rovněž známo jest Čechovi, kdy *ů* jednoslabičných ve skloňování se krátí v *o* a kdy ne: Bůh Boha, jakož i kdy krátíme *á* a *é*: práh prahu, pán pane, chléb chleba; *í*: vítr větru, sníh sněhu.

5. V dativu toliko životná mají také příponu -ovi: píšu bratrovi; toto -ovi jména vlastní přijímají vždycky, a když s nimi jsou spojena také jména obecná a křestná, mají tato *u* a jména vlastní -ovi: urozenému pánu panu Janu Žižkovi z Kalicha.

6. Akkusativ jedn. čísla býval roven nominativu, jako dosud u jmen neživotných: z té doby zachovalo se rčení: byli za jeden člověk a pro Bůh m. obdobného: za jednoho člověka a pro Boha. Něco jiného však jest rčení: přisámbůh. Zdeť nemůže bůh býti akkusativ proto, že předložka při se váže s lokálem: při k o m, při č e m; muselo by tedy býti: při samém Bohu. Není tedy bůh ve rčení přisámbůh akkusativ, a lokál zní docela jinak, nebrž bůh jest nom., při jest akk. od slova pře, (rozepře) a v celém rčení rozumí se slovo: suď, jako říkáme dosud: suď to sám Bůh milý. Jest tedy přisámbůh tolik co: při (tu suď) sám Bůh.

7. Přípona vokativu jest e, avšak po h, ch, k také *u*: vrahu, hochu, draku. Toto *e* jest ouzké, a proto před ním široké souhlásky se změžďujou: Bože, přijď

svatý duše, člověče; z toho patrno, že liché jest pravidlo, aby *r* měkčilo se jen tehdá, předchází-li před ním souhláska: bratře, kmotře, a že tedy rovněž dobře jest: pane profesoře, Čestmíře, Vojmíře. Zachováváme-li tu *r* před *e* přece, děje se to jen způsobem tím, jako to činíme na př. i u časoslova brátí: beru, bereš, bere v. beřes, beře, t. j., přestáváme na tom, že tu *r* už následujícím *e* jest měkké bez všeliké bříškavé změny; vždyť n, d, t se tu také ještě zvlášť neobměkčuje, a v lok. mn. č. zůstává též: darech, větrech, nikoli: dařech, větřech. Syn má vždycky jen: synu, a Jan přehlaseně: Jene.

8. V lokále jest ě starší a tedy lepší nežli *u* a *ovi*. Patří pak toto ě k životným rovnou měrou jako k neživotným. **ov** ve druhé lokálové příponě -ovi jest zosobující. Po l, s, z, jak známo (str. 105, 2), jest místo ě jenom e: v kostele, v lese, na voze. Mělo-li by předcházeti r, přechází měkkosť lokálového *ě* v toto r: v klášteře m. v klášterě. Proměny souhlásek h, ch, k jsou zde tytéž jako před vokativním e: stoh: ve stoze (anebo ve stohu), kožich: v kožiše (anebo: v kožichu), rok: v roce (něco jiného jest gen.: toho a toho roku).

9. V množném čísle v nom. a vok. (srovn. str. 31, *c*, a str. 52) u životných předepsáno jest i, é a ové. Před *i* měkčí a změžďujou se předcházející tvrdé souhlásky: podruh podruzi, hoch hoši, rak raci, komár komáři. Kde by však toto *i* nebylo snesitelné, tvořme nom. mn. č. příponou ové: duch duchové (nikoliv: duši), tvor tvorové; zůstává pak toto ové i u neživotných, zvláště když je zosobujeme (sr. svrchu 8.), což jest záhodno činiti tu vždycky u jmen znamenajících pojmem svým něco životného: sbor sborové (lépe než sbory), národové, zástupové, stavové. Příponu é mají jména národů a občanů na (krátké) -an: Slované, Římané, Číňané, Pražané, měšťané; křesťané, pohané; u starých bylo též: Tataré. Ze slov na l mají v nom. mn. č. é: anděl, apoštol, konšel, manžel; ze slov na d: soused a žid: andělé, apoštolé, konšelé, manželé; sousedé, židé. Man-

želé jsou muž a žena, manželové ženatí muži. Duplikáty ěnín m. an, jako měšťěnín, Slověnín a obdobná tomuto přípona ín ve jmenech národův, jako: Srbín, Rusín, Turčín mění se v nom. mn. č. takto: Měšťěnín, Slověnín, Říměnín atd. zní v nom. mn. č.: Slověné anebo Slované, Říměné anebo Římané, měšťěné anebo měšťané; Srbín, Rusín, Turčín atd. zní v mn. čísle: Srbové, Rusové, Turci jako od nezdlouženého jednotného Srb, Rus, Turek. Jest tedy zcela chybně: dvořeníné m. dvořané, ačkoliv jednotné číslo vedle dvořan zní také: dvořenín. Zamítati tady starobylosť jest rovněž tak směšné jako když titéž lidé píšou také: slovinecký m. slovinský a slovácký m. slovenský. — Rozdíl mezi životnými a neživotnými zachovává se i u slov, kterých užíváme o životných i neživotných: beran berani, ale: dřevěné berany; lenoch lenoši, ale: lenochy u židlic a lavic...

10. Genitiv mn. č. má příponu ův, odsutě ů; poněvadž pak ů jest samohláska široká, nesmějí se před ní tvrdé souhlásky změžďovati; jest tedy: podruhův, hochův, vojákův atd. Tato přípona ův žije u pražských řezníkův zkaženě co úch: koupil jsem deset volúch m. volův anebo odsutě: volů. — Starý gen. mn. č. býval roven nomin. jedn. č.: Vyřítilo se na ně tisíc Pražan, pohubil všechny voje Tatar, nyní: Pražanův, Tatarův. Z té doby zachováno dosud rčení: do těch čas kde já budu, od těch čas jsem tam nebyl. (Srovn. str. 165, 8.)

11. Čtvrtý pád mn. č. nebude žádný náš čtenář míchati s pádem prvním, poněvadž už měl v tom dostatečné cvičení na str. 18 ve větách opatřených ozávorkovanými otázkami a na str. 19, 7. a 8. řádek shora. K tomu patří též 1. řádek strany 38. a první řádky str. 46. Ode všech těch slov utvořme si také nom. a vok. mn. č., aby nám rozdílnosť akkusativu od pádů těch ještě více vynikla.

12. O lokále mn. č. připomenouti sluší jen tolik, že přípona ech nemůže státi po souhláskách h, ch, k; ne tedy: na rohech, v hochech, v krokech, nebrž s druhou

příponou: na rozích, v hoších, v krocích. Vedle ech a ích dovoleno užiti také ženské (a všeslovanské) přípony ách tam, kde by ech a ích bylo titěrné a nepěkné: m. holečcích tedy raději: v holečkách, m. v ráčcích raději: v ráčkách.

13. Také v instr. mn. č. dovoleno jest užiti přípony jmen ženských, když by příponou -y mohl vzniknouti dvojsmysl, jako na př. kdybych řekl: mlátil snopy cepy, trhal zuby nehty, cvočky přibíjejí podešve; tuť lépe vzíti na pomoc koncovku ženskou (a zase všeslovanskou): mlátil snopy cepami, trhal zuby nehtami, podešve přibíjejí cvočkami.

14. Skloňujme slova anděl, manžel, účel, vrchol, a ukažme, v kterých pádech obecná mluva a po ní spisovatelé či vlastně spisovatelé a po nich obecná mluva slovy těmi chybujou.

15. Povězme, proč jest chybně v nom. mn. čísla psáti: červy, a v kterém pádě jest červy dobře. Udělejme si na to příklady.

16. Jakým právem zavedla i vědecká terminologie mn. č. hmyzi, a jakým právem začali někteří podle červ*y* (!) psáti i v nom. mn. č.: hmyzy?

17. Možno-li psáti v nom. mn. č. také: potoci, rybníci? (Ano; viz str. 45, první odstavec.)

§. 13. *Poznámky ke vzoru muž, meč.*

1. Pro cvik skloňujme: plavec, pekař, uhlíř, mlynář, nosič, zajíc, dlažič, olej, koláč, pokoj, čaj, pytel.

2. Ze slov na l patří sem z pochybných ta, která jsou odvozena od časoslov příponou tel: učitel, kazatel, hlasatel, cvičitel atd. Skloňujme některá podle vzoru a napišme si v příkladech pády, ve kterých obecná mluva často chybuje.

3. Časoslovná slova na ce, jako: soudce, správce, obhájce, strážce, vůdce atd. bývala a buďtež i nyní dvojího rodu: mužského a ženského; v rodě mužském skloňujtež se podle muž, ale mějte vždycky ve vokativu *e* a v instr. mn. č. také emi: soudcemi, správcemi, obhájcemi, stráž-

cemi vedle: soudci, správci, obhájci, strážci atd., v ženském pak rodě skloňujte se docela podle vzoru země. Také dativ a lokál takových slov přibírá raději příponu *i* (podle země) nežli příponu -ovi. Sem náleží i slovo rukojmě, které též, když jest rodu ženského, skloňuje se podle země, když jest rodu mužského, obyčejně podle muž, leda že instr. mn. č. vždycky zůstává rukojměmi podle země. Ale i ostatní pády jsou lepší od země.

4. Slova: kotel, popel, kořen, hřeben a všecka na -men, jako: plamen, kámen, ječmen, pramen, kmen jdou v jednotném čísle podle vzoru meč, přijímajíce však v gen. také *a*, v množném pak čísle skloňujou se podle vzoru sud. Skloňujme si na papíře aspoň kotel a kámen.

5. Jako u tvrdého sklonění zachovala se i zde u sklonění měkkého památka, že starý akkusativ jedn. čísla roven byl u obou těchto sklonění nominativu; jako u sklonění prvního říkáme dosud: pro Bůh, tak i zde je: vsedl na kůň, buďme za jeden muž, a u Slovákův: jíti za muž, t. j. vdáti se. Nynější akkusativ jedn. č. prvních dvou sklonění (jmen mužských) jest vlastně genitiv; jakou příponu akkusativ původně měl, toho se nám nezachovala památka. — V počtech a ve fysice jest několik jmen utvořených příkladem životných, jako: jmenovatel, čitatel, a několik jiných, která, ač jinak se skloňujou podle meč, přijímají v akkus. jedn. a v nom. i vok. mn. č. též příponu životných: jmenovatele, činitele; jmenovatelé, činitelé.

6. Ve vok. jedn. č. jména na ec mají če: ujec ujče; tak i strýče, biřiče, paniče, dědiče od strýc, biřic, panic, dědic; ale od dědič ovšem: dědiči. Podstatná jména na -ce mají vokativ podle svého původního vzoru země, totiž jako nominativ: pane správce!

7. Množné číslo. V nominativě mn. č. podstatná jména rodič a kůň, a král ve rčení: tři krále, přijímají příponu neživotných: rodiče a koně. Ale rodič má také: rodiči a rodičové, jen že s pozměněným významem. Slova na tel: é (ale akk.: **e**! V. str. 60 dole).

8. Starý gen. mn. č. jako u prvního sklonění bylo i zde jméno samo; z těch dob zachovaly se dosud genitivy: do kořán n. do kořen, z kořen, (mnoho) loket- (několik) tisíc, přátel, peněz. (Srovn. str. 162, 10. —)

9. Slova: kněz, kůň, peníz, přítel, týden skloňujou se v jedn. č. podle svých vzorů; v mn. se částečně odchylujou; — celé jejich sklonění jest toto:

Jedn. č. 1. kněz, 2. kněze, 3. knězi, knězovi, 4. kněze, 5. knězi, kněže, 6. knězi, knězovi, 7. knězem.

Mn. č. 1. kněží, knězi, knězové, 2. kněží, lépe knězův, 3. kněžím lépe knězům, 4. kněží a kněze, 5. kněží a knězi, knězové, 6. kněžích, lépe knězích, 7. kněžími, lépe knězi.

Jedn. č. 1. kůň, 2. koně, 3. koni, koňovi, 4. koně, 5. koni, 6. koni, koňovi, 7. koněm.

Mn. č. 1. koně, koni, koňové, 2. koní, koňův, 3. koním, koňům, 4. koně, 5. koně, koni, koňové, 6 koních, 7. koňmi a koni.

Jedn. č. 1. peníz, 2. peníze, 3. penízi, 4. peníz, 5. penízi! 6. penízi, 7. penízem.

Mn. č. 1. peníze, 2. penízů (mincí), peněz (geldes), 3. penízům (mincím), penězům, 4. peníze, 5. peníze, 6. penízích (m.), penězích, 7. penízi (m.), penězi.

Jedn. č. 1. přítel, 2. přítele, 3. příteli, 4. přítele, 5. příteli, 6. příteli, 7. přítelem.

Mn. č. 1. přátelé, 2. přátel, přátelův, přátelů, 3. přátelům, 4. přátele, 5. přátelé, 6. přátelích, 7. přáteli. (Proč 1. a 5.: é, a 4.: e?)

Jedn. č. 1. týden, 2. téhodne, týdne, 3. témudni, týdni, 4. týden, 5. týdni, 6. témdni, týdni, 7. týmdnem, týdnem.

Mn. č. 1. tédni týdny, 2. týchdní týdnů, 3. týmdnům týdnům, 4. tédni týdny, 5. tédni týdny, 6. týchdnech týdnech, 7. týmidni týdny.

Přítel psávali staří a někteří novější si po nich libujou psáti v akk. a instr. mn. č.: přátely. — Místo týdny atd. píšeme také neděle: dvě neděle, čtyři neděle, šest neděl. Jednotné číslo si spletli někteří, jinak i v pravopise velmi soudní lidé, ku podivu tak, že píšou: to témdní (podle znamení)! Takové barbarství budiž pokaždé zase co nejrychleji vymítěno.

§. 14. *Poznámky ke vzoru žena.*

1. Skloňujme pro cvik některá slova se str. 25 a).

2. Podle tohoto vzoru sklánějí se také jména mužská zakončená samohláskou *a*; ale v dativu a v lokále

přijímají příponu ovi podle had; v množném čísle jdou nyní až na dva poslední pády podle had. Slova taková jsou na př.: vévoda, družba, sluha, pastucha, vladyka. Na ukázku budiž tu skloněno jméno sluha: Jedn. č.: sluha, sluhy, sluhovi, sluhu, sluho, sluhovi, sluhou. — Mn. č.: sluhové, sluhů(v) sluhům (řídčeji: sluh sluhám), sluhy, sluhové, sluhách, sluhami.

3. Před ě 3. a 6. pádu změžďuje se *h*, *ch*, *k* v *z*, *š*, *c*; r měkčí se v ř, a po l, s, z zaměňuje se ě samohláskou e: noze, mouše, kočce, můře*); stodole, rose, koze.

4. Vokativ bývá někdy roven nominativu: pane Hněvsa, milá holka, paní kmotra m. Hněvso, holko, kmotro atd.

5. V gen. mn. č. vsouvá se *e* do skupenin těžko vyslovitelných: panen m. pann od panna, Anen m. Ann od Anna, jiker m. jikr od jikra atd. (srovn. 122 před b).

6. O krácení dlouhých kmenových slabik viz str. 76 a 77.

7. Slova slza a perla zůstaňte pod vzorem ryba: slzy perly, slz perel, slzám perlám, slzách perlách, slzami perlami

§. 15. *Poznámky ke vzoru země.*

1. Skloňujme pro cvik: krmě, káně, koupě, role, příze, jeskyně, louže, naděje, pře (rozepře), vůle, koule.

2. Jména zakončená slabikou -ice a -yně mají v gen. množn. č. dosti na ic a yň, upomínajíce takto na svůj starší vzor žena: lavic, ulic, hromnic, letnic, jeskyň, bohyň, kuchyň, hospodyň. Dvouslabičná krátí zároveň dlouhou slabiku: svíce svic, míle mil. Košile má košil, neděle neděl i nedělí s tím rozdílem, že neděl znamená tolik co týdnů, nedělí pak více svátečních dní toho jména.

---

*) Mnozí říkají také motýlům můra; chybě té jest snadno se vyhnouti, pamatujeme-li si, že můra říkáme jenom motýlům nočním.

3. V dat. mn. č. jména svátků mají -ům: hromnice hromnicům, letnice letnicům, vánoce vánocům, velkonoce velkonocům. Také dvéře přijímá často příponu ům m. ím: dveřům anebo dveřím; hranice též: hranicím i hranicům.

4. V dat. a lok. mn. č. jest po sykavkách a po *l* zbytečně přípona em a ech: železnicem, silnicech, dušech, houslech.

5. V instr. má dvéře jen dveřmi, neděle častěji nedělmi než nedělemi (ale nikoliv neděli, jak často slýchati v řeči obecné: před 6. neděli m. před 6. nedělmi).

6. Slova z latiny vypůjčená a místo lat. koncovky io a ia staženě koncovkou í opatřená, jako resolucí, kvitancí, biblí atd. říkáme i píšeme raději se zakončením podle vzoru země: resoluce, kvitance, bible, administrace, redakce. Addicí, subtrakcí, multiplikací, divisí, ustoupilo i krom toho názvům českým: sčítání, odčítání, násobení, dělení.

§. 16. *Poznámky ke vzorům kost a daň.*

1. Vzory tyto liší se od sebe:

v gen. jedn. č.: kosti daně;

v nom., akk. a vok. mn. č.: kosti daně;

v dat. a lok. mn. č.: kostem daním, kostech daních; v instr.: kostmi daněmi.

Ačkoli ani v písmě rozdílu toho se nešetří a podstatná jména ženská s měkkou souhláskou na konci opatřována bývají nejraději příponami vzoru daň, zůstane přece povinností mluvnice, postaviti se tomu na odpor a vytknouti, která jména se sklánějí podle kost a která podle daň.

Podle kost sklánějí se:

a) všecka jména rodu ženského zakončená souhláskami b, p, s: (ta) hloub, loub, leb (lebka), otep, step, slup (sklopec na ryby a přístroj na chytání dříví), **směs**, ves, náves; jest tedy: hloubi loubi otepi stepi slupi, **směsi** vsi návsi, loubem loubech, otepem otepech,

stepem stepech, vsem vsech, loubmi, otepmi, směsmi, vesmi přesmyknutě vsemi. Staří skloňovali tak i slovo hus, pročež dosud slýchati: husejm, husejch (t. j., husem, husech); nyní píšeme raději s širším tvarem: husa (podle žena);

b) všecka na c, ď, ť, sť a m: noc, věc, čeleď, mládě (u starých také tolik co naše: mládí), píď, měď, odpověď, čtvrť, chuť, česť, smeť (mn. č.: ty smeti; v některých krajinách jen: to smetí), **ozim** (pozor, jako na směs, neboť i tu se chybuje!), Chrudim, Vlašim, Kouřim, Příbram. (Vyjmuta jsou: klec, obec, káď, labuť);

c) ze slov vycházejících na č: louč, řeč, seč, tluč, žluč; na š: myš, veš; na ž: lež, rež (žito); na z: haluz, kolomaz, mosaz (lépe než: ten mosaz), rez; na ň: pláň, zeleň (zelená barva); na l: hůl, mysl, sůl, běl, ocel (lépe než: ten ocel), koudel, petržel, mysl, svízel (také: ten svízel); na ř: sběř, tvář, zvěř; na v: obuv, Boleslav, Čáslav, Vratislav a všecka jména místní na slav: do Boleslavi, do Čáslavi, do Vratislavi (u historiků však právě naopak: do Boleslavě, do Čáslavě . . ., ale ne: do Boleslavy, do Čáslavy! sice by musel nom. býti: Boleslava, Čáslava . . .).

Ostatní jména (na *j, š, ž, el, eň, ev*), skloňujou se podle daň; zvláště mnoho jich jest zkaženo odsutím ě (e): stráž, hráz, tvrz m. stráže, hráze, tvrze. Dále, jak praveno, jména vycházející na j a šť: kolej, krůpěj, šlepěj, poušť, Pešť, a jména zakončená slabikou ev: kotev, pánev, větev, k nimž náleží také obrv.

(Skloňujme aspoň některá ze jmen uvedených pod a), b), c).

2. Jako slova, která se skloňujou podle símě a kuře, mají tytéž přípony v rozličných pádech jako vzor pole, jen že před těmito příponami ožívá stará kmenová souhláska n, nt a s: tak má i vzor daň ještě několik slov, ve kterých ožívá kmenové r: máti, neti a dci, od kteréhožto posledního však toliko dativ a lokál v tomto starém tvaru se zachoval: dceři, v ostatních pádech přestoupilo jméno to pod vzor žena: dcera, dcery atd.

Máti a neti skloňuje se tedy takto: 1. máti a neti anebo máť a neť, 2. mateře neteře, 3. mateři neteři, 4. máteř neteř (tu bývá chybně kladen nom.), 5. máti a neti, 6. mateři neteři, 7. mateří neteří. Mateře ...

3. V instr. mn. č. (kosť), kdyby se sběhly souhlásky těžko vyslovitelné, béře se přípona: emi, ěmi: zděmi, lžemi.

4. Že instr. jedn. a gen. mn. č. má í, bylo osobitně vytčeno v pravopise na str. 56, 8. Jest to staženina z ej.

5. Podle vzoru kosť ve množném čísle skloňuje se jméno děti (v jednotném podle kuře); dále slovo lidé, krom nom. a vok., hosté též tak. Hosť a choť, když jsou rodu ženského, skloňujte se docela pravidelně podle svého ženského vzoru : kosť: má milá hosť, mé milé hosti, s mou milou hostí atd.

§. 17. *Poznámky ke vzoru slovo.*

1. Skloňujme slova: zlato, vojsko, jezero, mýto, kolo. Slovo dítko jest v mn. č. rodu ženského: dítky a skloňuje se tu podle ženy.

2. Lokál po retnicech (b, m, p, v) a zubnicech (n, d, t) má ě: na dřevě, v písmě, ve hnízdě, v sukně, v blátě. Po l, s, z jenom e: v sedle, v mase, v železe. Ch a r mění se tu v š a ř: v rouše, na jaře (ne *v* jaře!), v stříbře. Také u slov na cko a sko chtí mnozí změžďovati: v Hradečtě, ve vojště, kteréžto poslední pád si spletli mnozí tak, že ho pokládají za nominativ a píšou k vojšti, do vojště!!

3. V genitivě mn. č., kdyby se tu vyskytlo skupení souhlásek těžko vyslovitelné, vsouvá se *e*: jablko jablek, jídlo jídel, sukno suken. Dlouhá kmenová samohláska se krátí v: jádro jader, péro per, jméno jmen.

4. Lokál mn. č. má po hrdelnicech příponu ách m. ích a ech: klubkách, městečkách, rouchách; i po r bývá raději ách: na bedrách, v jezerách; tak i po n a l: v kamnách, v kolách.

5. V instr. mn. bývá m. y také všeslovanské ami.

§. 18. *Poznámky ke vzoru pole.*

1. Skloňujme: slunce, srdce, moře, dřevce, lože, ovoce, plece, líce (toto slovo kladou někteří z nevědomosti pod vzor země, jako by bylo rodu ženského!). Nebe jenom jednotným číslem patří sem. Vejce má v gen. mn. č. vajec.

2. Proč nemohou slova tohoto sklonění v žádném pádě míti y? (Viz str. 151—152.)

3. V známém případě (163, 13) má instr. také mi anebo emi.

4. Poledne má v lokále mn. čísla s předložkou *o* příponu ách: o polednách.

5. Neživotná slova na -ště, rovněž jako vejce, slýchati v obecné mluvě podle vzoru kuře: spáleniště, vejcete. V písmě není to dovoleno. Ale mají taková jména gen. mn. č. skrácený: spálenišť.

§. 19. *Poznámky ke vzoru znamení.*

1. Skloňujme: vítězství, zboží, náměstí; v jedn. č.: listí, kamení (můžeme-liž říci: kamení padají, listí padají? Proč ne?).

2. Podle tohoto vzoru jde také ženské slovo paní (pradlí, švadlí), jen že v jedn. č. zůstává nezměněno; dále mužské jméno září. O množném bratří platí co o „kněží“ (165); jedno i druhé jde totiž raději podle svého vzoru.

§. 20. *Vzor kuře.*

1. Skloňujme: ptáče, děvče, kníže. Z neživých patří sem také: doupě, poupě, vole, koště, krátče (=tramlík, stichbalken) a zemče; skloňujme aspoň jedno z nich.

2. Slovo dítě jen v jednotném čísle jde podle kuře; v množném jest rodu ženského a skloňuje se podle kosti: děti, dětí, dětem, děti, děti, dětech, dětmi.

Zvláštní skloňování jmen vlastních a jmen cizích.

§. 21. Domácí jména vlastní a zdomácnělá cizí jména vlastní i obecná skloňujeme podle jejich rodu a zakončení jako každé jiné jméno domácí. Skloňujeme však zase jinak jména latinská a řecká, a jinak jména z jazyků novějších.

Pro stručnost pomineme tu skloňování jmen, jichž koncovka už sama ukazuje, kterak se skloňovati mají.

Nová mužská jména vlastní zakončená tvrdou souhláskou jdou podle had: Francouz Francouza na Francouzy; Kraus Krausa, Max Maxa. Že tu souhlásky s, z, x (ks) jsou tvrdé, má svou příčinu v tom, že jsou původní nevznikše teprv změžděním souhlásek jiných (117, 5). Mají-li takováto jména v nominativě *e* (Krause, Gœthe, Bonaparte), skloňujou se podle tvůrce, t. j. z části podle země, z části podle muž: pan Krause, u pana Krause, panu Krausi n. Krausovi, pozdravuju pana Krause, ó pane Krause. Do slova Noe vkládá se m anebo l: Noema, Noele. Předcházejí-li před e ještě jiné samohlásky, zachovávají se, a česká koncovka dělítkem se odděluje: Merimée Merimée-ovi. — Mužská jména latinská a řecká s koncovkou us a os odvrhujou tuto koncovku v skloňování, a skloňuje se jenom kmen podle had a sud: Cerberus Cerbera, tartarus (neživotné) tartaru, bůh Bakchus Bakcha, ale zdomácnělé bak(ch)us bak(ch)usa. — Totéž platí o mužských řeckých jmenech na es: Apelles Apella, Mithridates Mithridata. Že Phoenix má Phoenika, Pelops Pelopa atd., není možno pochopiti leč tomu, kdo zná dobře skloňování řecké.

§. 22. Mužská jména na -a, domácí i cizí (sluha, Jiskra, Seneka), dále cizí jména s koncovkou as, když před ní předchází souhláska (Cosmas), skloňujou se v jedn. čísle až na 3. a 6. pád podle žena: družba družby družbovi družbu družbo družbovi družbou, Jiskra Jiskry Jiskrovi Jiskru Jiskro Jiskrou, Cosmas Cosmy Cosmovi Cosmu Cosmo Cosmovi Cosmou, — v množném čísle podle had s nom. a vok. na ové: Jiskrové Jiskrův Jiskrům Jiskry Jiskrové Jiskrech Jiskry. Obecná mají dat., lok. a instr. také podle žena: sluhám sluhách sluhami. — Jména s koncovkou -ta a sta dopouštějí trojí koncovku v nom. a vok. mn.: Husita Husité Husiti a Husitové.

§. 23. Domácí a zdomácnělá mužská jména s koncovkou o (Srdínko, Otto) přestupujou od svého vzoru slovo s 2., 4. a 7. pádem nejraději pod vzor ryba: 1. Otto, 2. Otta

a Otty, 3. Ottovi, 4. Otto a Ottu, 5. Otto, 6. Ottovi, 7. s Ottou (ale od nominativu Ott: s Ottem podle had). V mn. čísle jdou jména taková podle had. — Latinská a řecká slova na *o* a *on* (Cicero, Nero) skloňujou se s kmenovým n podle had: Cicerona, Nerona ...

§. 24. Mužská jména s koncovkou **a**, předchází-li před ní měkká souhláska (Hodža, Váňa), skloňujou se dílem podle žena, dílem přehlaseně podle země, dílem s osobními příponami v dat. a lok. podle had: Hodža Váňa, (Hodže Váně, obyčejněji): Hodži Váni, Hodžovi Váňovi, Hodžu Váňu, Hodžo Váňo, Hodžovi Váňovi, Hodžou Váňou.

§. 25. Latinská a řecká na um a on podle slovo: substantivum, substantiva, substantivu, substantivum, substantivum, substantivě, substantivem. Ale předchází-li před um samohláska, (eum, ium), jest oblíbenější dat. a lok. jedn. podle pole: musei gymnasii; v mn. č. jest nom., akk. a vok. podle slovo, ostatní pády podle pole: musea gymnasia, museí gymnasií, museím gymnasiím, musea gymnasia, musea gymnasia, museích gymnasiích, (s těmi) musei gymnasii.

§. 26. Řecká střední na a m. at (drama, dogma) skloňujou se (podle slovo) takto: drama, dramatu i dramata, dramatu, drama, drama, v dramatě, dramatem; dramata, dramat, dramatům, dramata, dramata, dramatech, dramaty. — Rovněž tak střední na men, jen že i gen. jest jen podle slovo: nomen, nomina, nominu, nomen, nomen, nomině, nominem; nomina, nomin, nominům, nomina, nomina, nominech, nominy. — I střední řecká na os podle slovo se skloňujou, koncovku os zachovávajíce: epos, eposa, eposu, v epose, eposem; eposa, epos, eposům, v eposech, eposy.

§. 27. Ženská jména řecká na as, is, ys m. ads, ins, yds skloňujou se podle žena s ožívající kmenovou souhláskou: Ilias Iliady, Pallas Pallady, Salamis Salaminy. Též tak ženská jména latinská na s, když se toto mění v r: Ceres Cerery, Venus Venery. Ženská na lis, sis a ys jdou podle země: Neapolis Neapole.

Pozn. K jmenům zemí, měst, vrchů, řek atd., ne-

chceme-li anebo nemůžeme-li je skloňovati, přidáváme jména obecná: na hoře Ararat, za potokem Kána.

§. 28. Jména z románských jazyků skloňujeme buď dle jejich staršího tvaru, jako Masilie (francouzsky: Marseille), anebo zůstává jejich nynější zakončení a skloňuje se dle příslušného vzoru: Bordeaux do Bordeaux-a (vysloví se: do Bordóa). Německá jména zemí na en pozbývají tohoto en a přijímají českou příponu mn. č.: Hessen Hessy, Franken Franky, do Frank; jména měst a míst pozbývajíce en skloňujou se dále buď v č. jedn.: Ellwangen do Ellwangu, podle sud, anebo mohou už v nom. přijímati koncovku ženských jmen širokých (y) a skloňovati se pak pravidelně podle ženy: Tubinky do Tubink (anebo i: město Tubink, do města Tubinku).

§. 29. Slovanská anebo českými koncovkami opatřená jména místní skloňujou se takto:

1. Patří-li ke vzoru sud, mají v gen. a: Egypt do Egypta. Vyjmuta jsou, jak známo (160, 2), vypůjčená od jmen obecných. — 2. Jména zemí, krajin a měst jen v mn. čísle užívaná jsou rodu ženského a jdou podle ženy: Čechy, Čech, Čechám, Čechy, Čechy, Čechám, Čechami; v 3., v 6. a v 7. pádě však mají mnohá z příčiny zvukoslovné příponu vzoru sud: k Dolanům, v Dolanech, šel-jsem Dolany. Tak i: Vlachy a Rakousy vždycky ve Vlaších, v Rakousích m. Vlachách, Rakousách, a (kudy?): Vlachy, Rakousy m. Vlachami, Rakousami. Od Uhry jest Uhrám, ale (instr.) Uhry a lok. v Uhřích zase oblíbenější než Uhrami a v Uhrách. — 3. Jako ženská místní jména mn. č. na -y od svého vzoru žena přestupujou s některými pády pod vzor sud: tak zase místní ženská jména mn. č. na -ice přestupujou od svého vzoru země v dat. vždycky a v instr. mnohdy pod vzor meč: Budějovice, do Budějovic (162, 10; 165, 8), Budějovicům, Budějovice, Budějovice, v Budějovicích, Budějovicemi anebo také jen: Budějovici (podle meč). Dlužno při takovýchto jmenech místních míti se na pozoru, abychom je nemátli s jmény osob, od kterých tato jména místní odvozena jsou: Netolic jest syn Netoly a skloňuje se v jedn. i mn. č. úplně

podle svého vzoru muž; v mn. č. tedy: Netolici (synové Netoly), Netoliců atd., ale město Netolice, Netolic, Netolicům atd. podle tohoto §. Vycházejí-li však takováto jména rodová na ovic, mohou míti jako odvozená od nich jména místní gen. mn. č. starodávný (162, 10; 165, 8): Petrovic Karel, krejčovic holka.

II. Jméno přídavné.

§. 30. Přídavná jména jsou trojí: buď 1. se shodujou koncovkou nominat. se jmény podstatnými a to s třemi hlavními vzory jejich: had sud, žena, slovo, jako na př. bratrův (had), bratrova (sestra), bratrovo (slovo); sestřin sestřina sestřino (str. 45), a ta slovou přídavnými jmény **přivlastňovacími**; — anebo 2. mají koncovku ý pro mužský rod, koncovku á pro ženský a koncovku é pro střední rod: hodný, hodná, hodné, a ta slovou přídavná jména určitá s tvrdým zakončením; — anebo 3. mají koncovku í pro všecky tři rody: dnešní, tamější, hořící, vykladací atd. (str. 54, 5), a ta slovou přídavná jména určitá s měkkým zakončením.

§. 31. Přídavná jména přivlastňovací (na ův, ova, ovo, když jsou odvozena od jmen **osob** mužských, a in, ina, ino, když jsou odvozena od jmen **osob** ženských) mají tedy zakončení podstatných jmen had sud, žena, slovo. A majíce takovéto zakončení, měla i takové skloňování, t. j. měla skloňování jmenné. A s takovými příponami jmennými (ale jen s těmi kratšími, na tabulce prvními) skloňujeme dosud v čísle jednotném až na 7. p. m. a stř., v čísle mn. však nastoupilo mimo 1., 4. a 5. p. skloňování zájmenné, jak níže uvidíme. Strýcův syn tedy skloňujeme dosud zcela podle had, neboť oboje má koncovku tvrdou, jest rodu mužského a znamená bytosť životnou; skloňujeme tedy:

I. Tvrdé mužské životné: *Jedn. č.* 1. strýcův syn, 2. strýcova syna, 3. strýcovu synu n. synovi, 4. strýcova syna, 5. strýcův (m. strýcove) synu, 6. v strýcově synu n. synovi, 7. strýcovým (m. strýcovem) synem.

Mn. č. 1. Strýcovi synové (m. syni), 2. strýcových synův, 3. strýcovým synům, 4. strýcovy syny, 5. strýcovi synové (m. syni), 6. v strýcových synech, 7. strýcovými syny.

II. Tvrdé mužské neživ.: *Jedn. č.* 1. bratrův dům, 2. bratrova (tedy jako u živ.) domu, 3. bratrovu domu, 4. bratrův dům, 5. bratrův dome, 6. bratrově domě, 7. bratrovým domem.

Mn. č. 1. bratrovy domy (ale: bratrovi domové, viz 37), 2. bratrových domův, 3. bratrovým domům, 5. bratrovy domy (ale: bratrovi domové!), 6. v bratrových domech, 7. bratrovými domy.

Rozumí se, že i při mužských jmenech měkkých přivlastňovací jméno přídavné zachovává tytéž přípony jako při statném mužském tvrdém, nebo takové přídavné jméno samo zůstává tvrdým: neříkámeť při háj jinak nežli rolníkův, tedy právě tak jako kdybych řekl rybník, les . . . Ale pro cvičení klademe sem přece i skloňování přivlastňovacího přídavného s mužskými jmény měkkými:

1. Měkké mužské životné: *Jedn. č.* 1. hrdinův oř, 2. hrdinova oře, 3. hrdinovu oři, 4. hrdinova oře, 5. hrdinův oři, 6. v hrdinově oři, 7. hrdinovým ořem.

Mn. č. 1. hrdinovi oři, ořové, 2. hrdinových ořův, ořů, 3. hrdinovým ořům, 4. hrdinovy oře, 5. hrdinovi oři, ořové, 6. v hrdinových ořích, 7. hrdinovými oři.

2. Měkké mužské neživ.: *Jedn. č.* 1. kupcův plášť, 2. kupcova pláště, 3. kupcovu plášti, 4. kupcův plášť, 5. kupcův plášti, 6. v kupcově plášti, 7. kupcovým pláštěm.

Mn. č. 1. kupcovy pláště (ale: kupcovi pláštové), 2. kupcových pláštův, 3. kupcovým pláštům, 4. kupcovy pláště, 5. kupcovy pláště (ale: kupcovi pláštové), 6. v kupcových pláštích, 7. kupcovými plášti.

Totéž platí o jmenech ženských: ať jest jméno ženské zakončeno podle žena, země anebo kost, daň: přídavné jméno přivlastňovací bude míti vždycky v příslušných pádech přípony hlavního vzoru ženského: žena, protože samo v ženském rodě takovéto zakončení má: bratrova, sestřina. Pro cvik však provedeme sklonění podle všech třech ženských rodů, když nám také padnou do očí odchylky.

I. Podle ryba: *Jedn. č.* 1. otcova zahrada, 2. otcovy zahrady, 3. otcově zahradě, 4. otcovu zahradu, 5. otcova zahrado! 6. v otcově zahradě, 7. otcovou zahradou.

Mn. č. 1. otcovy zahrady, 2. otcových zahrad, 3. otcovým zahradám, 4. otcovy zahrady, 5. otcovy zahrady! 6. v otcových zahradách, 7. otcovými zahradami.

II. Podle země: *Jedn. č.* 1. králova země, 2. královy země, 3. králově zemi, 4. královu zemi, 5. králova země, 6. v králově zemi, 7. kralovou zemí.

Mn. č. 1. královy země, 2. králových zemí, 3. královým zemím, 4. královy země, 5. královy země! 6. v králových zemích, 7. královými zeměmi.

III. Podle kost: *Jedn. č.* 1. otcova starost, 2. otcovy starosti, 3. otcově starosti, 4. otcovu starost, 5. otcova starosti! 6. v otcově starosti, 7. otcovou starostí.

Mn. č. 1. otcovy starosti, 2. otcových starostí, 3. otcovým starostem, 4. otcovy starosti, 5. otcovy starosti! 6. v otcových starostech, 7. otcovými starostmi.

V rodě středním skloňujou se přídavná přivlastňovací zase jen podle hlavního středního vzoru slovo. Odchylky poznáme v skloňování samém.

I. Podle slovo: *Jedn. č.* 1. mužovo slovo, 2. mužova slova, 3. mužovu slovu, 4. mužovo slovo, 5. mužovo slovo! 6. v mužově slově, 7. mužovým slovem.

Mn. č. 1. mužova slova, 2. mužových slov, 3. mužovým slovům, 4. mužova slova, 5. mužova slova! 6. v mužových slovech, 7. mužovými slovy.

II. Podle pole: *Jedn. č.* 1. matčino pole, 2. matčina pole, 3. matčinu poli, 4. matčino pole, 5. matčino pole! 6. na matčině poli, 7. matčiným polem.

Mn. č. 1. matčina pole, 2. matčiných polí, 3. matčiným polím, 4. matčina pole, 5. matčina pole! 6. na matčiných polích, 7. matčinými poli.

III. Podle znamení: *Jedn. č.* 1. poslovo psaní, 2. poslova psaní, 3. poslovu psaní, 4. poslovo psaní, 5. poslovo psaní! 6. v poslově psaní, 7. poslovým psaním.

Mn. č. 1. poslova psaní, 2. poslových psaní, 3. poslovým psaním, 4. poslova psaní, 5. poslova psaní! 6. v poslových psaních, 7. poslovými psaními.

IV. Podle kuře: *Jedn. č.* 1. rolníkovo hříbě, 2. rolníkova hříběte, 3. rolníkovu hříběti, 4. rolníkovo hříbě, 5. rolníkovo hříbě! 6. v rolníkově hříběti, 7. rolníkovým hříbětem.

Mn. č. 1. rolníkova hříbata, 2. rolníkových hříbat, 3. rolníkovým hříbatům, 4. rolníkova hříbata, 5. rolníkova hříbata! 6. v rolníkových hříbatech, 7. rolníkovými hříbaty.

Slovo dítě a dítko jest v jedn. č. rodu středního, v mn. č. děti a dítky rodu ženského; podle toho bude přídavné jméno přivlastňovací u dítě a dítko přijímati v příslušných pádech přípony hlavního vzoru středního (slovo), u dítky a děti přípony hlavního vzoru ženského (žena):

Jedn. č. 1. Sestřino dítě anebo dítko, 2. sestřina dítěte an. dítka, 3. sestřinu dítěti an. dítku, 4. a 5. sestřino dítě an. dítko, 6. v sestřině dítěti an. dítku, 7 sestřiným dítětem an. dítkem.

Mn. č. 1. sestřiny děti an. dítky, 2. sestřiných dětí an. dítek, 3. sestřiným dětem an. dítkám, 4. sestřiny děti an. dítky, 5. sestřiny děti an. dítky! 6. v sestřiných dětech an. dítkách, 7. sestřinými dětmi an. dítkami.

§. 32. V mn. č. tedy jen v 1., 4. a v 5. pádě mají přídavná přivlastňovací přípony jmenné, v ostatních pádech jsou přípony zájmenné. Takovétéž přípony mají i přídavná jména neurčitá a příčestí minulého času, jak u mužských a ženských jmen dostatečně vyloženo na str. 31 c), str. 26 k lit. a) a 27, 28, 29. Zbývá tedy jen přidati k tomu ještě slova střední:

Slovo nebylo zrušeno, mn. č. slova nebyla zrušena; psaní bylo zapečetěno — psaní byla zapečetěna; to holoubě bylo nakrmeno — ta holoubata byla nakrmena. Akk.: mám psaní zapečetěno — mám psaní zapečetěna.

U mužských a u ženských ve čtvrtém pádě též přijímají přídavná neurčitá, trpná příčestí a přídavná přivlastňovací příponu hlavních vzorů jmen podstatných:

zastihl jsem bratra ještě živa, otce ještě živa (hada), matku ještě živu, tetu shledal jsem mrtvu, radosť jeho viděl jsem zmařenu, uzřeli jsme jej ztrýzněna, ji ztrýzněnu, dítě to ztrýzněno, uzřeli jsme je (mužské) ztrýzněny (podle hady), ženské ztrýzněny (podle ženy), knížata ztrýzněna (podle slova). Řeč tvá tě známa činí (řeknu o mužském), řeč tvá tě známu činí (o ženské), známo (o středním); v mn. č.: řeči vaše známy (o mužsk.) vás činí, (v ženskr. rodě též tak, protože had a žena mají akk. mn. č. náhodou stejný). Mějte syna mého poručena, mějte syny mé poručeny; mějte dceru mou poručenu, mějte dcery mé poručeny; mějte dítě mé poručeno, mějte děti mé poručeny (ale: pacholátka poručena). Propustil jej svobodna, ji svobodnu, je svobodno; mn. č.: je svobodny (mužský i ženský rod), je svobodna (střední rod, tedy: pacholátka, robátka atd.). Měl ruku o stůl opřenu. Měj hřivnu svou k vytěžení dobrého zisku obrácenu. Před napravováním zlomených kostí měj lékař všecky věci hotovy, kteréž k tomu příslušejí.

Činím se vám poručena, poručenu, činím vám je poručeny atd. jest způsobem latinským řečeno místo: poroučím se vám, poroučím vám jej atd.

Dativ jedn. čísla neurč. rodu (podle slovu): veselu, zdrávu, živu atd. klade se dost často v stažených souvětích, totiž ve větách takových, které staženy jsou podle vzoru: nelze mi zdrávu býti. Tato věta stojí místo souvětí: nelze mi abych zdráv byl; ve větě hlavní jest osoba (mi) v dativě, a k tomuto dativu s „býti“ táhne se z věty pobočné neurčité přídavné: zdráv. Když takové souvětí stáhnu, přijde neurčité přídavné anebo příčestí z věty pobočné do věty hlavní ke své osobě: m. není možná člověku, aby byl se vším spokojen — jest stažené: není možná člověku (3. pád) býti se vším spokojenu (také 3. pád, ale podle slovo). Tento dativ zůstává i když jméno osoby jest v č. množném: Nelze nám býti veselu; dětem náleží býti poslušnu.

§. 33. Neurčitých jmen přídavných užívali staří i tam, kde my nyní výhradně jen určitá klademe: pěvce dobra (hada; my nyní: dobrého) milujú bozi, z črna (nyní: z černého) lesa vystupuje skála. Bylať pak přídavná jména neurčitá i s měkkým zakončením: člověč, člověča, (člověčo) člověče, páň, páňa, (páňo) páně, kteréžto páně dosud žije, ale vždycky jen v tomto tvaru a tudy nesklonně (sr. „Králové“ 182). Spojením takovýchto neurčitých přídavných jmen se starým ukazovacím zájmenem ji ja je (ten ta to) povstala přídavná jména určitá. Ukazovací zájmeno ji ja je skloňovalo se docela jako naše on ona ono, tedy: jeho, jí, jemu, jej, ji, jich, jimi, je; přídavná neurčitá jako had sud, žena, slovo. Majíce toto na paměti provedeme snadno skloňování obou živlů:

zdrávъ+ji, zdráva+jeho, zdrávu+jemu, zdráva+ji, zdrávu+jemu, zdrávem+jím; mn. č.: zdrávi+ji, zdráv*)+jich, zdrávům+jim, zdrávy+je, zdrávech+jich, zdrávy+jimi; staženě pak máme: zdravý, zdravého, zdravému, zdravý (u životných však bereme gen. místo akk.: zdravého), v zdravém, zdravým; mn. č.: zdraví, zdravých, zdravým, zdravé, zdravých, zdravými. — V ženském rodě: zdráva+ja, zdrávy+jí, zdrávě+jí, zdravu+ju, v zdrávě+jí, zdrávou+jou; mn. č.: zdrávy+je, zdráv+jich, zdrávám+jim, zdrávy+je, v zdrávách+jich, zdrávami+jimi; staženě: zdravá, zdravéj, zdravéj, zdravú, v zdravéj, zdravoju; nyní odsutě a rozpuštěně: zdravá, zdravé, zdravou, v zdravé, zdravou.

*) Starý genitiv množný byl roven jednotnému nominativu.

Podle toho může si čtenář provésti také rod střední, k čemuž mu jen dáváme na ruku, že akk. jedn. č. od *je* zní zase *je*. Potom nechť si provede spojení a stažení zájmena ji ja je také s neurčitým přídavným měkkým, jako na př. člověč, dnešьn, bož. Takováto neurčitá přídavná s měkkým zakončením mají nyní v tvaru určitém pro všecky tři rody toliko jednu koncovku í: boží, dnešní . . . (str. 54, 5.)

§. 34. *Obrazec, jak se přídavná jména skloňujou.*

	I. neurčitá			II. určitá s tvrdým			III. určitá s měkkým zakončením		
Jednotné číslo:									
1.	synův	synova	synovo	silný	silná	silné	boží	boží	boží
2.	synova	synovy	synova	silného	silné	silného	božího	boží	božího
3.	synovu	synově	synovu	silnému	silné	silnému	božímu	boží	božímu
4.	synova	synovu	synovo	-ého, -ý	silnou	silné	-iho -i	boží	boží
5.	synův!	synova!	synovo!	silný!	silná!	silné!	boží!	boží!	boží!
6.	v synově	synově	synově	silném	silné	silném	božím	boží	božím
7.	synovým	synovou	synovým	silným	silnou	silným	božím	boží	božím
Množné číslo:									
1.	synovi, y	synovy	synova	silní, é		silné	silná	boží*)	
2.	-ových	-ových	-ových	-ých		-ých		božích	
3.	-ovým	-ovým	-ovým	-ým		-ým		božím	
4.	-ovy	-ovy	-ova	-é		-é	á	boží	
5.	-ovi, y	-ovy	-ova	silní, é		-é	á	boží	
6.	-ových	-ových	-ových	-ých		-ých		božích	
7.	-ovými	-ovými	-ovými	-ými		-ými		božími.	

Že koncovka **i** v 1. p. mn. č. přídavných jmen neurčitých patří k podstatným jmenům mužských bytostí životných, poznali jsme na str. 51, 9, a **o y** v 1. p. mn. č. přídavných jmen neurčitých víme se str. 27. (dole) a 29 (dole). Ke vzoru silný máme několik přídavných jmen s příslušným upozorněním na str. 55. Chybiti není tu možná: u mužských životných jest v 1. p. mn. č. **í**: silní sloni, rychlí poslové, slavní muži, chytří hoši, moudří starostové, chudí žáci, křehcí lidé, — ve 4. pádě: silné slony, rychlé posly, slavné muže, chytré hochy, moudré starosty, chudé žáky, křehké lidi. Neživotná mužská, přijímajíce příponu ženských, mají už v 1. p. (mn. č.) tak jako mají mužská životná ve 4. p. (mn. č.): patřičné příklady, křesťanské chrámy, slovanské mravy, anglické výrobky ale;

*) Pro všechny tři rody stejně.

jakmile takováto neživotná přijmou příponu ové (ale jen v 1. a v 5. p.!), tedy se zosobujou, a všecko co k nim patří, pojí se s příponou životných: patřiční příkladové, křesťanští chrámové, slovanští mravové. Že změžděniny a obměkčování jde pouze jen před příponou *í* (v nom. a vok. mn. č. u životných), rozumí se samo sebou; ne tedy: křesťanštích, nebrž před tvrdou zase tvrdě: křesťanských.

Povězme co jest: vzácní hosté a vzácné hosti, vysocí stromové a vysoké stromy. — Skloňujme: pilný jinoch, malý člověk, valný lán, možný pán, plný džbán, vysoký mák, chrabrý občan, zasloužilý měšťan, slovanský národ, český kovář, leklá ryba, hluchá pěnice, mocné slovo, křivé dřevo, nebeské znamení.

Příklady ke vzoru boží máme na str. 54, 5.

Slova kníže, hrabě atd. jsou mluvnicky rodu středního, ale ve skutečnosti rodu mužského; podle toho skloňujou se přídavná jména s nimi spojená dvojako: buď úplně podle rodu mluvnického, anebo se bere přídavné jméno atd. s příponami rodu mužského: kníže české (přísně gramaticky), ale kníže český (podle rodu skutečného). Skloňujeme tedy: kníže české bylo tak laskavo — knížata česká byla tak laskava, anebo: kníže český byl tak laskav, knížata čeští byli tak laskavi.

Když se při slovech takových myslí na rod skutečný, klade se 2. pád m. 4.: knížete českého m. kníže české. Skloňujme pro cvik úplně: míšenský hrabě.

§. 35. Spor bývá o přídavných jmenech s příponou -ní. Rozeznáváme totiž: zimný pokoj a zimní pokoj, skalný vrch a skalní vrabec, škola obecná a škola obecní, hoch mravný a příklad mravní atd. V nejstarší době našeho písemnictví rozdílu významového mezi příponou ný a ní nebylo, nebrž byl jenom rozdíl co se týká kmene: od neskloněných částek řeči, totiž od předložek a příslovek, tvořila stará čeština přídavná s příponou ní: dnes dnešní, před přední, zad zadní atd. Předložky a příslovky naznačujou místo a čas, a přídavná od nich odvozená mají příponu ní. Znamenají-li pak jména podstatná též prostoru a čas, tedy podle předložek a příslovek tvoří se od nich přídavné také s příponou ní: večerní, ranní, jitřní, noční, střední, spodní,

horní, dolní, vrchní, zvláštní ... Avšak od samých slov prostor a čas je prostorný a časný. Přídavná však odvozená od jiných podstatných jmen přijímejtež příponu ný raději nežli ní, pokud se tím neuráží zvyk a sluch. Tak prý mají zůstati s příponou ní: hlavní, národní, vlastní a zvláštní (od vlasť). Cizí přídavná mějte prý vždycky příponu ný: reálný, malátný (z fr. malade), subtilný. Někteří gramatikové učí, že příponou ný znamenáme obsažnosť a činnosť: silný, mocný, obecný, strašný, pilný, skalný, — přídavná pak s příponou ní že znamenají vztažnost: skalní, obecní. To však tvrdí o *ý* a *í* vůbec: slabý obsahuje prý slabosť, cizí vztahuje se k cizině (jako: kozí sýr, husí brk ...). Ale tomu není tak, jak tuto hned povíme. Kde tedy není zvláštní příčiny (jako: obecná škola a obecní škola), vystříhejme se přípony ní docela, proto že skloňování přídavných měkkých, zvláště v rodě ženském, jest příliš chudičké. Nejvíce rozhoduje o *ý* a *í* předcházející souhláska; tak **cizí** má í proto, že jest v něm *z* měkké, vzniklé totiž ze skupeniny dj: štuždь; rovněž tak **ryzí** z ryždь. Cizí a ryzí jde tedy podle boží: cizí žena, cizí dítě, ryzí zlato (ačkoli obsahuje ryzosť). Ale drzý jde podle silný.

Pozn. Přídavná jména přivlastňovací slýcháme v mluvě obecné velmi zřídka správně jmenovati, neřku-li dobře skloňovati. Tak v Praze mají všecko na -ovo, at jest to rodu jakéhokoliv: Bellmannovo (!) tiskárna m. Bellmannova tiskárna, Jírovo (!) dům m. Jírův dům. V Boleslavsku zas přivlastňovací přídavná jména aspoň v mužském a ženském rodě dobře jmenujou, ale špatně (jako všude jinde) skloňujou; říkají: otcova vinice, ale: na otcový vinici m. na otcově vinici; tatínkův kabát, ale: v tatínkovým kabátě m. v tatínkově kabátě atd. — Pokud se chybuje v obecné mluvě přídavnými určitými tvrdě zakončenými, poznati snadno z obrazce a z příkladů; podle toho pak, jak jsme byli ukázali, že přídavná určitá vznikla spojením se zájmeny, poznáme také snadno, pokud mluva obecná lépe je skloňuje než písmo.

§. 36. Podle vzoru silný skloňujou se také jména významem podstatná, ale tvarem (koncovkou) přídavná; v mužském rodě: hlásný, vrátný, hajný, ponocný, polesný, zlatý (jeden zlatý, dva zlaté), potom jména vlastní, jako: Jablonský, Kamenický, Jesenský, Plachý, Slaný (rozuměj:

vrch); v rodě ženském však tato jmenovaná a jiná, jako: Blatná, Hluboká, Vysoká, komorná, krámská, panská, kupcová, správcová; v rodě středním: mostné, přívozné, propitné, tržné, vstupné, výslužné, Slané (rozuměj: město), Vysoké atd.

Kupcová, správcová a jiná taková ženská jména přídavná vznikla patrně z přivlastňovacího přídavného: kupcův kupcova kupcovo, správcův správcova správcovo. Stojí-li taková jména sama o sobě anebo ve spojení se slovem paní, přestupujou pod vzor silná přijímajíce jeho koncovky a vystupujíce na jevo jakožto něco samostatného: paní kupcová anebo jen: kupcová; ale: žena kupcova. Podle toho bylo za starodávna též: králová a císařová, místo čehož novější píšou: královna a císařovna; avšak tyto poslední tvary znamenaly starým: dceru krále či královu a dceru císaře či císařovu. Dále si odtud vyložíme, proč příjmení ženských mají dvojí koncovku: krátkou pro ženské nevdané: Anna Mysliborova, a dlouhou pro vdané: Anna Mysliborová. U příjmení, která už sama tvar určitých přídavných mají, jako: Podhajský, Stránský atd., říká se o nevdaných: Marie Podhajských, o vdaných: Marie Podhajská. Neskloňovati příjmení ženských anebo dávati jim dokonce přípony jmen mužských, jako i mnozí faráři činí, píšíce: Marie Podhajský atd., jest barbarství. Jak se rozumí samo sebou, má králová v gen.: králové, a tento genitiv máme také ve jmenech měst: Králové Dvůr a Králové Hradec (t. j. Dvůr paní králové a Hradec paní králové, jí věnem daný). Nesmíme tedy toto „Králové“ skloňovati jako by to bylo určité přídavné jméno středního rodu podle silné, nebrž musíme tento genitiv nechati genitivem, a jen jméno Dvůr a Hradec se skloňuje: Králové Dvůr a Králové Hradec, do Králové Dvora a do Králové Hradce, ku Králové Dvoru a ku Králové Hradci, na Králové Dvůr a na Králové Hradec, Králové Dvore a Králové Hradci, v Králové Dvoře a v Králové Hradci, Králové Dvorem a Králové Hradcem. Ale Králův Dvůr u Berouna skloňuje se ovšem docela podle synův: Králův Dvůr, do Králova Dvora, ku Královu Dvoru, Králův Dvůr, v Králově Dvoře, Královým Dvorem. Skloňujme: Jindřichův Hradec, Golčův Jeníkov, Kardašova Řečice, Mnichovo Hradiště. a vedle skloňování pravého napišme obecné skloňování chybné. — Povězme co jest: Lvov (Lvův vrch, polsky: Lwów= Lvův), Žižkov, Bavorov, Jitčin (Jičín). Takováto jména skloňujeme dosud plným skloňováním jmenným. Ruská přivlastňovací jména na -ov jsou naše na -ův: Demidov (syn Demidův) a tak se též skloňujou. Povězme proč někteří gramatikové prohlašujou 7. pád: Demidovem za chybný, a pokud jest chybný.

§. 37. Podle vzoru silný skloňujeme také cizí příjmení mužská, jako: Antonelli, Antonelliho, Antonellimu, Kisfaludy,

(Kišfoludy) Kisfaludyho Kisfaludymu atd. I příjmení na e, jako na př. Milde, volí někteří skloňovati podle silný: Milde Mildeho Mildemu atd. (§. 21, 171.). Skutečně-li takováto jména podle středního rodu přídavných určitých skloňovati máme, dejme aspoň pozor, abychom nepsali: Rilkého, Thomého, Calvého atd., a píše-li tak který písař, opravte to tiskárny v: Rilke'ho, Thome'ho, Calve'ho, t. j. tiskněte mezi jméno a příponu tak zvaný odsuvník (apostrof), anebo divis: Rilke-ho...

§. 38. Také podle vzoru boží skloňujou se jména významem podstatná, ale tvarem měkká přídavná: bližní, kočí, krejčí, lovčí (jägermeister), náhončí, příchozí, správčí, sirotčí, výběrčí atd. Sudí (m. soudce), markrabí, purkrabí, Brikcí, Jiljí (lépe: Egid), Jiří jen tehdy jdou podle boží, nejsou-li určena přívlastkem: sudího, sudímu, sudím. Jsou-li určena přívlastkem, jako: nejvyšší sudí, svatý Jiří atd., skloňujou se podle znamení: nejvyššímu sudí, k sv. Jiří.

Pozn. Krom nom. a akk. obou čísel a všech rodů příd. jm. neurč. zachovaly se co zvláštnosti také 6. pád s příponou statn. jm. ve rčení **na bíle dni**, které tedy znamená tolik co „na bílém dni," a kdež bíle jest 6. pád neurčitého bíl či běl (od bílý). 7. pád s příponou neurčitých máme čistě zachovaný ve rčení jako: mnoh**em**, mál**em**, před nenedávn**em**, před krátk**em** atd. od mnoho, málo, nedávno, krátko atd. (podle slovo). Jest tedy chyba, když někdo v takovém rčení píše é, kteréž by mohlo býti toliko 6. p. jedn. č. přídavných jmen určitých.

§. 39. Srovnávání přídavných jmen děje se třemi příponami: ší, ější a ejí a předponou (nad, naj) nej. „bledý" je položitel, „bledší" srovnavatel, „nejbledší" svrchovatel. Tvrdé souhlásky se před těmi příponami přirozeným způsobem obměkčujou a změžďujou.

Příponu ší přijímají nepravidelní srovnavatelé: lepší, horší, větší, menší a delší (jejichž položitelé jsou: dobrý, zlý, velký, malý, dlouhý). — Raději ší než ější přijímají přídavná jména s koncovkami dý, hý, chý: mladý mladší, drahý dražší, tichý tišší. Jen vetchý má vždycky: vetšejší.

Přídavná s příponami ký, eký, oký připínají srovnavací příponu *ší* k samému kořeni, t. j. koncovky ký, eký, oký se vypouštějí docela: nízký nižší, úzký n. ouzký užší (str. 82 s prostředka), daleký další, hluboký hlubší. Pozorujme, že přídavná na eký, oký, nikdy jiné přípony nepřijímají nežli ší, ne tedy: vysočejší. Mnoho srovnavatelů máme s koncovkou čí, jako: trpčí, hezčí, tenčí, měkčí, lehčí, a poněvadž mnozí tvarův těchto se štítí, vyložíme jejich pravidelnosť. (V. také: str. 125, m).) Předkem upozorňujeme na to, že jsme uvedli trojí příponu srovnavací: starší příponu ší, novější ale nyní obyčejnější ější, a konečně příponu ější, na kterou se nyní obyčejně zapomíná, ačkoli bez ní není možná srovnavatele na čí rozumně vyložiti. Připomeneme jen ještě, že přípona tato se připíná ke kmeni, a ne až k samému kořeni. A nyní si utvořme srovnavatel třeba od slova trpký; bude tu nejprve: trpk-ější, změžděno: trpč-ejí, a když toto ější starodávným způsobem stáhneme: trpčí. Přídavných jmen na eký, oký se to však netýká: ta přestávají na příponě ší. Také řídký má jen řídší (vlastně: ředší, viz str. 82). Horký a hořký má srovnavatele: horčí a hořčí anebo s tělnatější příponou: horčejší a hořčejší.

Svatý má teď se zpětnou přehláskou: světější; Tóma ze Štítného psal ještě nepřehlaseně: svatější.

Pozn. h, ch, k změžďujou se tu vždycky druhým stupněm, t. j. v *ž*, *š*, *č*. Jiné souhlásky jen prvním stupněm: *d* v *z*, ale změžďujou se takto vždycky, což připomínáme hlavně proto, že mnozí bývají na rozpacích, mají-li psáti na př.: vys-ší, snaz-ší anebo: vyš-ší, snaž-ší. Pomoc tu snadná: před ší změždi souhlásky (mimo h, ch, k) prvním stupněm; bude tedy ze snadný snazší; od vysoký pak nemůže býti jinak než: vyš-ší, neboť *s* jinak měkčiti nelze. Místo snazší pišme však raději snadnější. Staří psávali také: zazší od zadní, mlazší od mladý, ale vždycky jako my: radší od rád.

Svrchovatel tvoří se od srovnavatele předponou nej: lepší nejlepší, chladný nejchladnější, kluzký nejkluzčí. Jinak vyslovujeme svrchované srovnání také, když k položiteli přidáme příslovky: velmi, převelmi, hodně, tuze, náramně, anebo když jej spojíme s předložkou pře (předobrý, přemilý); staří psávali také: dobře veliký. Německé zu jest po česku příliš, pře i při: příliš dobrý, předobrý, přidobrý.

III. Zájmeno čili náměstka.

1. Zájmena osobní.

§. 40. Osoby rozeznáváme tři: první, která mluví: já, my; druhou, ku které kdo mluví: ty, vy; třetí, o které se mluví: on, ona, ono; oni, ony, ona. Krom toho máme ještě zájmeno se, které všecky tři osoby a obě čísla v sobě zavírá, t. j. táhne se i k prvé i k druhé i k třetí, dle toho, kolikátá osoba jest podmět: vidím se v zrcadle, mýlíš se v té věci, hledí se zachovati; procházíme se, nedivte se, mají se za nejlepší.

§. 41. *Skloňování zájmen osobných.*

Jedn. č.	1. já	ty	on	ona	ono	—
	2. mě, mne	tě, tebe	jeho, ho	jí	jeho, ho	se, sebe
	3. mi, mně	ti, tobě	jemu, mu	jí	jemu, mu	si, sobě
	4. mě, mne	tě, tebe	jej (ji)	ji	je	se, sebe
	5. —	ty	—	—	—	—
	6. mně	tobě	něm	ní	něm	sobě
	7. mnou	tebou	jím	jí	jím	sebou
Mn. č.	1. my	vy	oni, -y	ony	ona	—
	2. nás	vás	jich	jich	jich	sebe
	3. nám	vám	jim	jim	jim	si, sobě
	4. nás	vás	je	je	je	se, sebe
	5. —	vy	—	—	—	—
	6. nás	vás	nich	nich	nich	sobě
	7. námi	vámi	jimi	jimi	jimi	sebou

§. 42. *Poznámky k jednotlivým pádům.*

Číslo jednotné.

1. Ve skloňování první osoby dlužno jest dáti pozor, abychom nepomátli ve psaní pád 2. a 4. s 3. a 6. Pád 2. a 4. jest mne a mě: to se týká mne (mě), ptali jste se mne (mě), byl u mne, spraví to za mne, nehněvej se na mne...; pád 3. jest mně a mi, 6tý jenom mně proto, že nestojí nikdy bez předložky, po předložkách však berou

se u zájmen z pravidla tvary delší: pověz mi to, u mne to není, ke mně přišel, při mně byli všickni, už bude po mně atd. (Viz také str. 123, c.)

2. Místo 2. p. rodu m. a stř. kladou mnozí i v řeči i v písmě 4. pád m., neumějíce bez cizí pomoci rozeznávati otázky koho, čeho od koho, co. Bojím se jej, vážím si jej, lituju jej, ujmi se jej atd., zajisté jsou pády čtvrté; ale báti se, vážiti si, litovati, ujati se atd. nemůže se vázati s pádem 4., poněvadž se netážeme: koho, co se báti, koho, co si vážiti, koho, co litovati, nýbrž: koho čeho se báti, koho, čeho si vážiti, koho, čeho litovati, koho, čeho se ujati. Řekneme tedy a napíšeme správně: **bojím se ho, vážím si ho, lituju ho, jest mi ho líto** (po německu: o něj), **škoda ho jest** (po německu: o něj); **ujmi se ho.** — Čtvrtým pádem středního rodu, užívaným v řeči obecné toliko v Domažlicku v Čechách a pod Jihlavou k Telči na Moravě, okázale mnozí házejí chtíce dokázati, že mluvnici umějí. Pokud píšou: Že ovoce nahnívalo, přeložila je matka, aby neshnilo docela; Sestra ohřívala jídlo; ohřála je dosti? Dřevař štípe dříví sekerou a řeže je pilou; Křivdu činí zlatu, kdo je olovu rovná; Dožínali obilí až je dožali; Rolník vsypal obilí do pytle, a mlynář je vysypal; Konáme-li dílo bídně, dostáváme za ně (m. za nje, v. 115, n) bídnou odplatu; Štěstí může oklamati jen toho, kdo na ně spoléhá, — tedy jest to dobře, neboť tu jsou samé akkusativy jedn. č. středního rodu. Ale klásti akk. místo genitivu, říkati je i tam kde má býti ho, není umělosť, nebrž neumělosť. Nemůžeme tedy říci jinak než na př.: Jak bohatství nabyl, tak *ho* pozbude (nikoliv: je!); Jest tak krásné počasí, musíme *ho* užiti; (Přines mi vejce); potřebuješ *ho* hned? Umývá nádobí, ale ještě *ho* nedomyla; To dítko přece umřelo? Jest mi *ho* srdečně líto — škoda *ho* jest... — I po předložkách, které se dost naléhavě o druhý pád hlásí: bez, od, do, u, okolo, krom, ze, vídáme pád 4. místo 2., a mluva obecná tu vždycky chybuje. Druhý pád od on a ono zní zajisté: jeho a ho, po předložkách užíváme však delšího tvaru, a nemůže tedy býti jinak než: bez něho,

od něho, do něho, dle něho, u něho, okolo něho, krom něho, z něho. Naopak zase místo 4. p. m. kladou po příslušných předložkách pád 2. píšíce: na něho m. *na něj*, pro něho m. *pro něj*, za něho m. *za něj*, před něho m. *před něj*, nad něho m. *nad něj* atd.

3. Čtvrtý pád rodu ženského matou po předložkách s pády jinými; 4. p. tu jest jediný s krátkým i, a jest si tedy velmi snadno pamatovati, že nemůže býti: povím to na ní, nébrž: povím to *na ni*, nikoliv: pošlu pro ní, nebrž: *pro ni*; koupil knihu; co dal *za ni*? (Ale: stojí hruška a myslivec za *ní*.) Je-li dcera mravna, netřeba rodičům *za ni* se styděti, přejou *jí* každou nevinnou radosť a potěšujou *ji* často malými dary. (Viz také příklady na str. 51.)

Nejlepší pomůcka, kterou můžeme poraditi, aby se 4. p. ženskr. rodu (ji, ni) nemíchal s jinými pády (jí, ní), jest tato: Pamatujme si, že on, ona, ono má totéž skloňování co ten, ta, to, s tím toliko rozdílem, že v on, ona, ono po j nastupuje přehlasování. „Ta“ má ve 4. p.: tu, „ona“ tedy má: ju, přehlaseně ji. Kde tedy mohu m. ji, ni mysliti si „tu“, tam jest ji, ni krátké.

4. Šestý pád uvedli jsme hned s předraženým n (njem = něm, ní = ní, str. 115, **n**), protože bez předložek nikdy nestojí, a po předložkách vsouvá se n. Obecná mluva tu v m. a stř. r. nepřehlasuje pravíc: v ňom, při ňom atd. m. spisovného: v něm, při něm.

5. Sedmý pád jedn. č. m. a stř. rodu píšeme dlouze; aby se rozeznával od 3. p. č. mn. Nejde-li před ním předložka, zní tak, jak jest uveden na obrazci; jest-li řízen předložkou, vsouvá se n. To se týká i všech ostatních pádů. Předložkou nesmí sedmý býti opatřen, mluví-li se o něčem co o nástroji kterým, anebo o místě kudy se co děje: Ďábel jím lomozil tři hodiny; hází míčem, až jím okno roztluče; kdybych se stal králem, byl bych jím jen proto rád, abych mohl míti mnoho krásných zahrad. Ale: Mluvil jsem *s ním*, šel jsem *s ním* atd. vždycky s předložkou *s*, poněvadž tu naznačena společnosť (sr. str. 132). Ale už

ode dávna vsouvá se do 7. p. *n* i tehdá, když tento pád co pouhý nástrojník anebo místník stojí bez předložky; zvláště týká se to rodu ženského: (zatřes tou jabloní) proč bych *ní* třásl (m. proč bych jí třásl); to to ní trhlo (m. jí trhlo).

6. Čtvrtý pád m. r. má dva tvary: jej a ji. Tento druhý tvar žije však už jenom ve složení s předložkami: na-ji, pro-ji, za-ji, ve-ji, po-ji atd., se vsutým n: na-nji, pro-nji, za-nji, ve-nji, po-nji, staženě: naň, proň, zaň, veň, poň. V předložkách souhláskou zavřených ožívá před tímto *ji* jejich bývalé ъ: před-e-ň, nad-e-ň, přes-e-ň, v-e-ň, s-e-ň (já *seň* [= s něj] nejsem = nemohu se mu vyrovnati sílou). — Místo tvaru jej kladou spisovatelé velmi zhusta a obecná mluva vždycky gen. ho a jeho: viděl jsem ho m. viděl jsem jej. Někteří chtí, aby takovéto zaměňování mělo průchod jen u životných, u neživotných pak aby zůstal akk. jak jej mluvnice předpisuje. Ba i po předložkách čtvrtého pádu už za starodávna kladl se zmatečně gen. m. akk.: před něho m. před něj, na něho m. na něj.

Číslo množné.

7. V 2. p. mn. č. vyskytuje se od počátku 15. století také zdvojené jejich m. jich. Podle německého způsobu vynechávají toto jich i mnozí Češi; tak jsme je viděli vynechané na př. ve větách: Téměř všichni plazi rozmnožujou se vejci, ale nekladou *jich* tolik jako ryby; Jak mnoho lidí přišlo při tom o život, a jak mnoho *jich* oň ještě přijde.

8. Proč dlužno mluviti a psáti: „Když přijdeš mezi vrány, musíš krákorati jako *ony*.“ Co by bylo: „Nech oni tebou se spravujou a ne ty jimi“, a co: „Nech ony tebou se spravujou a ne ty jimi.“ Proč musím říci o stromech „ony“, a proč „oni“, kdybych myslil na tvar: stromové. (Str. 37, 2hý odst.)

9. Delších tvarů užíváme jen tehdá, je-li na nich důraz. To nechť si pamatujou ti, kteří bez potřeby závažnými tvary „sebe“ a „sobě“ řeč naši hyzdí. Směšné jest psáti „Myslím sobě“; či mohu mysliti také někomu

jinému? Pomalu budou takoví písaři už také psáti: divím sebe, modlím sebe. Jen v jediném snad případě dovoleno jest užiti delšího tvaru i když na něm není důraz, a to jest na př. ve větě: Pověz bratře, jsi *sobě* vědom nějakého přestupku? Ale i tu mohu se mu vyhnouti: *jseš* si vědom nějakého přestupku? Ani po předložkách nebývají vždycky tvary delší: povím to na tě. jednání šlo před se; „zase“ není také nic jiného než složenina z předložky za a zájmena se; před se co příslovku píšeme staženě: přece.

2. Zájmena přivlastňovací č. přisvojovací.

§. 43. *Skloňování přivlastňovacích zájmen.*

Jedn. č.	1. a 5. můj, tvůj, svůj	má, moje, tvá ..	mé, tvé, své, moje ..
	2. mého, tvého, svého	mé, mojí, tvá ..	mého, tvého, svého
	3. mému, tvému, svému	mé, mojí, tvé ..	mému, tvému, svému
	4. mého, můj, tvého ..	mou, moji, tvou ..	mé, tvé, své, moje ..
	6. v mém, tvém, svém	v mé, mojí, tvé ..	v mém, tvém, svém
	7. mým, tvým, svým	mou, mojí, tvou ..	mým, tvým, svým

Mn. č.	1. a 5. moji (mí), než. moje, mé ..	mé, moje ..	má, moje ..
	2. mých, tvých, svých	mých ..	mých ..
	3. mým, tvým, svým	mým ..	mým ..
	4. mé, tvé, své, moje ..	mé, moje ..	má, moje ..
	6. v mých, tvých, svých	mých ..	mých ..
	7. mými, tvými, svými	mými ..	mými ..

§. 44. Proti náměstkám těmto jen dvojako se chybuje:

1. mate se nom. a vok. mn. č. životných s neživotnými (čili s pádem 4.): moje bratři m. *moji bratři* přijeli z Prahy, a v středním rodě nevědomky říkají též: mý slova a mé slova m. *má slova*;

2. klade se německým způsobem velmi zhusta můj, tvůj, jeho, kde má býti svůj. Čech totiž, kdykoliv jest *majetníkem sám podmět* (subjekt, kdo), přivlastňuje mu náměstkou *svůj*, ať jest osoba kterákoliv a číslo jednotné anebo množné. Poznáme to nejlépe z příkladů. Co jest tedy: „Václav přišel o jmění svou nedbalostí“ a co: „Vá-

clav přišel o jmění nedbalostí jeho“; „Každý rád vidí čest otce svého a matky své“ a „Každý rád vidí čest otce jeho a matky jeho“, „Hádá dle skutků svých“ a „Hádá dle skutků jeho,“ „Viděl zajíce na své zahradě“ a „Viděl zajíce na jeho zahradě“? Můžeme-liž říci: „Pan polesný byl pochválen za jeho snahu“? (Nikoliv; protože za cizí snahy nebýváme chváleni, nebrž jenom za snahy *své*.) Jakou radosť bude míti pan B., když mu výbor řekne: „Výbor má za svou povinnosť, panu B. díky vzdáti za blahodárné účinkování *své*“? — I v množném čísle jest vždycky: my své, vy své, ačkoliv i v dobrých spisech nalézáme způsobem latinským a německým: my naše, vy vaše. Co jest: oni své a oni jejich? — Je-liž dobře v otčenáši: „jakož i my odpouštíme vinníkům *našim*“, a proč má býti svým?

Chybně kladou někteří podle němčiny svůj tam, kde má býti pouhé osobní zájmeno si; sie wählten ihn zu ihrem präsidenten jest tedy u nás: volili *si* jej za předsedu.

§. 45. *Skloňování přivlastňovacích zájmen náš, váš.*

	Číslo jednotné:			Číslo množné:		
	rod mužský	ženský	střední	mužský	ženský	střední
1. a 5.	náš	naše	naše	naši, naše	naše	naše
2.	našeho	naší	našeho	našich		
3.	našemu	naší	našemu	našim		
4.	našeho, náš	naši	naše	naše		
6.	v našem	v naší	v našem	v našich		
7.	naším	naší	naším	našimi		

Pravopisnou stránku tohoto skloňování probrali jsme v příkladech na str. 51. Stran užívání náměstek těch upozorňujeme na to, co jsme řekli v předešlém §.

§. 46. Mimo: můj, tvůj, svůj, náš, váš máme ještě přivlastňovací zájmena: jeho, její a jejich. Jeho jest 2. p. od osobního zájmena on a ona, její a jejich jsou sesílené genitivy: její m. jí od ona, jejich m. jich od oni, ony, ona. Jeho a jejich se tedy nemůže dále skloňovati, a slýcháme-li přece někdy: jejichho, jejichmu, jest to důkazem, že řečník si není genitivu „jejich“ povědom. Její naproti tomu (m.

jéj) hned od svého vzniku ve 14. století (z jejja = jejé = její) se skloňuje podle boží. Pravíme tedy *o jedné osobě ženské*: v jejích šatech, ale: v jejich šatech, v šatech jejich o více osobách ať rodu jakéhokoliv. Rusové své jeja neskloňujou.

3. Zájmena ukazovací.

§. 47. *Skloňování ukazovacích zájmen* ten, ta, to, onen, ona, ono.

	Jednotné číslo:			Množné číslo:	
1.	ten, ta, to;	onen, ona,	ono	ti, ty, ta;	oni, ony, ona
				než. ty	ony
2.	toho, té, toho;	onoho, oné	onoho	těch,	oněch
3.	tomu, té, tomu;	onomu, oné,	onomu	těm,	oněm
4.	toho, tu, to;	onoho, onu,	ono	ty, ty, ta;	ony, ony, ona
než.	ten,	onen			
6.	v tom, té, tom;	v onom, oné,	onom	těch;	oněch
7.	tím, tou, tím;	oním, onou,	oním	těmi;	oněmi

§. 48. Ukazovací zájmeno týž, táž, též, místo něhož zhusta slýchati: ten samý, ta samá, to samé, skloňuje se podle svého vzoru silný, přibírajíc k jeho příponám své důrazové *ž*: týž, téhož, témuž, táž, též(e) týmž, týmiž atd. Mnohý spisovatel klade týž také všude místo pouhého ten, ba i kde německé derselbe jest pouze naše on anebo kde se ani nevyjadřuje, obtěžuje mnohý spisovatel svůj sloh nemotorným týž: „Nezbývalo by nic jiného, než aby N. byl požádán, by týž své vládě přikázal ...“ Zde tímto týž má se rozuměti onen N., a proto jest zde týž nemístné; kdyby se měl rozuměti někdo jiný než N., stačilo by pouhé tento.

Někdy jest záhodno spojiti týž táž též s ten ta to; jako na př. v jedn. nom. a akk. rodu stř.: *totéž* slovo; dále v mn. nom. rodu m. a ž.: m. tíž, též pravíme raději: titéž, tytéž; tak i v akk.: tytéž m. pouhého též. V jedn. gen. a v dat. ž. berme *že* m. *ž*: téže m. též.

§. 49. Také ukazovací zájmeno sám sama samo skloňuje se v jedn. a mn. nom., vok. a akk. podle přídavných jmen neurčitých čili podle had sud, žena, slovo; v ostatních

pádech jde podle silný. Napišme si celé skloňování toho zájmena a ukažme, kde se chybuje.

4. Zájmena tázací: kdo, co, ký, který a čí.

§. 50. Kdo jest složeno z *kъ* a *to*; ve skloňování toto *do* či vlastně *to* se odsouvá, *ъ* ožívá co *o* a přípony pádů berou se od ten. Naše „co“ jest vlastně starý 2. p. m. če-so nyní čeho (jako z bysom máme bychom) od starých nominativů *če* a *č*. Z če-so vzniklo stažením čso a co (jako Mohucký m. Mohučský). Ale staré *č* a *če* dosud žije po předložkách: na-č, pro-č, za-č, načež, pročež, začež, ve-č, se-č, v-ni-ve-č=v nic). Nic stojí místo ni-co. Kdo i co mají jen skloňování jednotné. Nominativu kdo a co užívají mnozí také v čísle množném, píšíce na př.: ti kdo by chtěli..., lidé, co tady byli..., avšak lépe jest: jenž, již, kteří... „Kdo“ říkáme o osobách, „co“ o věcech.

1. Kdo, 2. koho, 3. komu, 4. koho, 6. kom, 7. kým.
1. co, 2. čeho, 3. čemu, 4. co, 6. čem, 7. čím.

Podle ňom m. spisovného něm jest i tu slýchati v lok. čom m. spisovného čem. Ký a který patří skloňováním pod vzor „silný.“ Ale ký se skloňuje i v písmě tak jak v obecné řeči, protože výkřiky, v nichž výhradně nyní se ho užívá, vzaty jsou z řeči obecného lidu: kýho výra, kýho šlaka, ký kozli atd. Čí se skloňuje pravidelně podle boží. O se-č pamatujme si, že tu předložka *s* znamená mocnosť, mohoucnosť, aby někdo něco vykonal; nesmí se tedy slůvko seč nadto ještě spojovati se slovy, která zase něco takového znamenají, nesmím tedy říci: „Chránil jsem tě, opatroval, seč mi bylo možno,“ nebrž: seč jsem byl (s co jsem byl), bez předložky pak ovšem: co jsem mohl.

O nikdo, někdo, něco, kdosi, cosi, ledaco n. lecco atd. netřeba šířiti slov.

5. Zájmena vztažná: jenž, ký a který.

§. 51. Nejstarší vztažné zájmeno jenž, v ženském rodě jež m. jaž, stř. jež m. jož; mn. č.: m. již, než. m. a ž. jež, stř. jež, skloňuje se úplně jako on, ona, ono, dle čeho si celé skloňování proveďme na papíře. Někteří ne-

chtěli a nechtí v nom. a akk. rozeznávati rodu a čísla, píšíce: muž, jenž tu stál; žena, jenž tu stála; dítě, jenž tu stálo; muži, jenž tu stáli; ženy, jenž tu stály; hříbata, jenž tu stála m.: žena, *jež* tu stála; dítě, *jež* tu stálo; muži, *již* tu stáli; ženy, *jež* tu stály; hříbata, *jež* tu stála atd. Jak nesprávné to jest, posoudíme nejlépe z toho, že hláska *n* jedině mužskému rodu náleží.

Pozorujme rozdíl ve větách: „Dívka, na jejíchž lících ruměnce kvetou," a: „Dívky, na jejichž lících ruměnce kvetou." K vztažnému ký uvedeme jen tyto obecně známé příklady: z Libušina soudu: „Volte muža, ký by vládl vám po železu," a ze Záboje: „Ty pěješ jako Lumír, ký slovy i pěniem pohýbal Vyšehrad."

Se zájmenem „jenž" dlužno se varovati, abychom nekladli akk. kam patří gen. Tak jsme viděli chybně jejž m. jehož ve větě: Dle náhledu, *jehož* tito botanikové se přidržují, . . .

Zdvojené ženské jejíž skloňuje se podle boží.

Střední ježto, když znamená tolik co neboť, poněvadž, píšeme pro rozdíl obyčejně s Š: ješto. Na místě toho zavládlo nyní neporozuměním skoro výhradně „jelikož." Avšak „jelikož" jest všude chybně, kde nemůžeme místo něho říci druhý tvar: kolikož neb pokud: Dostal tolik ran, jelikož zasloužil; Básník, jelikož básník (něm.: als solcher), ledaco si dovolí.

IV. Číslovka.

§. 52. Číslovky jsou:

1. základní: jeden, dva, tři, . . . sto, tisíc, milion;

2. řadové: prvý, druhý, čtvrtý, desátý, stý, tisící . . .;

3. druhové: dvojí, trojí, čtverý atd.;

4. násobné: jednoduchý, dvojnásobný, trojnásobný . . .;

5. obecné: všechen, mnoho, málo, kolik, několik . . .

1. Číslovky základní.

§. 53. Ze základních číslovek skloňuje se jeden, dva a oba takto..

Jednotné číslo:			Dvojné číslo:		
1. jeden	jedna	jedno	1. dva dvě dvě	oba obě obě	
2. jednoho	jedné	jednoho	2. dvou	obou	
3. jednomu	jedné	jednomu	3. dvěma	oběma	
4. jednoho	jednu	jedno	4. dva dvě dvě	oba obě obě	
6. jednom	jedné	jedné	6. dvou	obou	
7. jedním	jednou	jedním	7. dvěma	oběma	

Mn. č. 1. jedni jedny jedna; 2. jedněch; 3. jedněm; 4. jedny, jedny, jedna; 6. jedněch; 7. jedněmi.

Pády, ve kterých se chybuje, jsou tu vytčeny tučnějším písmem. Místo krátkého dva, oba slýchati i vídati o živých bytostech mužských často dlouze: dvá, obá.

V mn. č. jeden jedna jedno přestává býti číslovkou základní a přestupuje do třídy číslovek druhových.

Také následující dvě číslovky tři a čtyři mají své zvláštní skloňování, ale až na gen. a instr. stejné:

1. tři čtyři, 2. tří čtyř, 3. třem čtyřem, 4. tři čtyři 6. třech, čtyřech, 7. třemi čtyřmi.

I tu o životných mužských bytostech užívají také delšího, nom.: tří čtyří. U čtyři i v písmě vyskytuje se o neživotných a ženských také: čtyry, a v lok. a v instr. pouhé r m. ř: čtyrech, čtyrmi. — Ve „tři“ má lid v gen.: třech, t. j. bere skloňování zájmenné místo jmenného.

Pozn. Podle „dvěma“ i všecky ostatní sklonné částky řeči: jméno podstatné, přídavné a zájmeno má v instr. dvojné číslo, víme-li najisto, že se mluví o dvou osobách, o dvou věcech. Nesmíme tu však másti přípony podstatných mužských přípopami ženských. My je uvedeme v pořádku, v kterém za sebou následujou vzory: hadoma sudoma, mužema mečema, ženama zeměma kostma, slovoma polema znameníma. „Se svýma dobrýma tetama“ znamená tedy právě toliko tety dvě; „strany, mezi kterýma vznikl spor“ jsou právě toliko strany dvě; „s těma mužema rád rozmlouvám“ atd. Hleďme toto dvojné číslo vždycky raději uváděti než je potlačovati; neopravujme tedy jiným: „Prokop dělal po schodech okovanými botami hřmot,“ nebrž nechme jim jak sluší a patří: okovanýma botama.

§. 54. Číslovky od 5 do 99 mají za pád 1., 4. a 5. své jméno samo; ve všech ostatních pádech přijímají příponu i. Čteme tedy: od pěti do devadesáti devíti. Ve složení s jinými slovy klademe číslovku do gen.: pětičlenný. Tak též u číslovek dva, tři, čtyři, což jest si pamatovati zvláště s číslovkou tři, neboť tu mnozí nejen píšou, ale i jiným opravujou chybně: třinožka m. třínožka, třihlavý m. tříhlavý atd. Také tu nectnost často vídati, že u číslovek od 5 do 99, když se vysloví jak tuto: od pěti do devadesáti devíti, někteří dělají tečku píšíce: „od 5. do 99.“, což ale jest vlastně: od pátého do devadesátého devátého, neboť jen k číslovkám řadovým náleží tečka. (Str. 137 —.)

§. 55. Sto skloňuje se podle slovo, tisíc podle meč. V gen. má sto dvojné číslo: dvě stě, ale dále ovšem „sta“: tři sta, čtyři sta atd. Lokál jest jenom: stu. — Tisíc mívá mn. gen. také ještě po starodávnu: deset tisíc. Nepravidelně píšeme: před sto lety, ve sto letech m. před stem let, ve stu let . . .

2. Číslovky řadové.

§. 56. Prvý jest lepší než novější první. Místo druhý bývalo vterý, kteréž dosud zachováno jest ve slově úterý, t. j. druhý (vterý) den, a ve slově vteřina m. latinského sekunda (druhá minuta, minuta podruhé dělená). Od „sto“ zní řadová: stý, podle silný, a od „tisíc“ tisící podle boží.

§. 57. Od čtvrtý počínajíc zachovaly se u číslovek řadových v rodě m. a stř. také zbytky někdejšího jich skloňování jmenného ve spojení s číslovkou půl, kteráž v tomto spojení zůstává nesklonnou: do půl páta vědra, v půl šestu lokte, k půl osmu stu zlatých atd. od neurčitých nominativů: pát páto, šest šesto, osm osmo atd. Obecná mluva klade gen. i místo dativu: k půl čtvrta korci m. k půl čtvrtu korci. Spisovný pak jazyk sám v instr. přestává na gen. číslovky řadové: s půl deváta grošem nemohli vyjíti.

3. Číslovky druhové.

§. 58. Jeden jedna jedno jest zároveň číslovkou druhovou. Místo ní říkáme též: jednaký jednaká jednaké

podle silný. Místo dvojí říkáme též dvojaký -á -é, m. trojí trojaký -á -é. Všecky ostatní druhové číslovky jsou utvořeny (z číslovek řadových) příponou -erý (84): čtverý, paterý, šesterý, sterý, tisícerý. Místo čtverými jest v instr. mn. č. čtvermi. Místo určitých přípon užíváme u „čtverý“ atd. hromadně též přípon neurčitých, jmenných: čtver čtvera čtvero, pater patera patero. Tvary ty se skloňujou pak úplně dle svých vzorů a mají platnosť statných jmen. Jen místo instr. panuje nom.: se čtvero pacholaty (m. se čtverem pacholat).

Skloňujme pro cvik: desatero božích přikázání.

Místo dvoje, oboje, troje v r. stř. pravíme též staženě: dvé, obé, tré tam, kde nevíme anebo nechceme přirozeného rodu určiti anebo kde mluvíme hromadně: dvé, tré bratrů, dvé holoubátek; stromek bavlny jest listu na tré rozděleného.

Pozn. K číslovkám druhovým přidávají mnozí nevědomky také ještě slovo druh: písmo trojího druhu, m. trojí písmo.

4. Číslovky násobné.

§. 59. Prvá číslovka násobná jest: jednoduchý -á -é; ostatní složeny jsou z tvarů číslovek druhových a ze slova „násobný“: dvojnásobný, trojnásobný, čtvernásobný, pateronásobný. Také odvozujou se číslovky násobné příponou -ný, kdež pak ode dva až po pět obyčejně se předpíná ještě předložka po: dvojné číslo (lat.: dualis), dvojná vrata, podvojný groš (doppelgroschen), potrojné řady (dreifache reihen), počtverný vůz (viersitziger wagen). Krom toho jest také přípona atý, itý ve: dvojatý, trojatý, dvojitý, trojitý.

5. Číslovky obecné.

§, 60. Číslovky obecné tvarem svým náleží buď do oboru jmen přídavných, anebo do oboru jmen podstatných a příslovek. Do oboru přídavných jmen určitých: každý, žádný (nižádný), mnohý, všelikterý, všelijaký, všelikerý, všelikteraký, málokterý (wenig, paucus) některý, kolikátý n. kolikýý, tolikátý n. tolikýý, několikátý n. několikýý (etlicher), mnohonáctý (mnoho na deset, polsky: kilkanaście a podle

toho: kilkadziesiąt = několikanácte. Samo sebou se rozumí, že všechny tyto číslovky se skloňujou podle svého vzoru silný.

Obecné číslovky s tvarem přídavných jmen neurčitých byly také: mnoh mnoha mnoho, mál mála málo, kolik kolika koliko, tolik tolika toliko, několik několika několiko. Nyní však jich neužíváme než toliko v rodě středním, a to jen dvou prvních v plném tvaru: mnoho, málo; u ostatních i známku středního rodu obyčejně odsouváme: kolik, tolik, několik m. koliko, toliko, několiko. Tyto neurčité číslovky mají troje sklonění: buď 1. jdou docela podle svého vzoru slovo a mají pak ovšem příslušné podstatné jméno v 2. p.: mnoho lidí, u mnoha lidí, k mnohu lidí, mnoho lidí, v mnohu lidí, s mnohem lidí; málo zrn, do mála zrn, k málu zrn, málo zrn, v málu zrn, s málem zrn; tolik hlav, do tolika hlav, toliku hlav, tolik hlav, v toliku hlav, s tolikem hlav atd.; kdo si mála neváží, po mnohu nech nebaží; v náději mnoha neopouštěj mála, bez mála (es fehlte nicht viel), na mále, na mnoze, mnohem, málem . . .; anebo 2. mají krom nomin., akkus. a vok. příponu -a, a podstatné jméno přijde do pádu toho, kterého žádá příslušné časoslovo anebo předložka: *u* tolika měs*t*, *k* tolika městů*m*, *v* tolika měst*ech*, *s* tolika měst*y*; *do* několika hodin, *k* několika hodin*ám*, *v* několika hodin*ách*, *s* několika hodin*ami*; od několika dn*í*. Jediné „málo“ zůstává nezměněno: proti málo nepřátelům, v málo dnech, před málo věky; — anebo 3. kolik, tolik, několik skloňuje se pravidelně, ale ne s povahou statného jména, t. j. statné jméno k němu příslušící stojí také v tom pádu, v kterém tolik, kolik, několik, totiž v tom, jakého věta vymáhá: od několika let, k několiku lidem (zu etlichen leuten), v toliku zemích. Jenom instr. zní: před několika sty lety, s několika lidmi.

Neurčitá obecná číslovka byla také veš vša vše. Mužský její rod zachoval se ve složení: vesmír, t. j. všechen mír, všechen svět (Rusové dosud našeho svět v tomto smyslu neznají říkajíce jako naši staří: mír); střední rod zachován také: vše. Jinak v mužském a v ženském rodě pravíme: všechen všechna, všecek všecka, všecken všeckna, a v stř.

vedle vše také častěji: všecko, všechno, všeckno. Skloňování jdc podle on ona ono:

	Jednotné číslo:	Množné číslo:
1. a 5.	všechen všecek všecken	všickni všeci všickni
	všechna všecka všeckna	všechny všecky všeckny
	všechno všecko všeckno	všechna všecka všeckna
2.	všeho vší všeho	všech a všechněch
3.	všemu vší všemu	všem a všechněm
4.	živ.: všeho, neživ.: všechen všecek všecken	všechny všecky všeckny
	vši všechnu všecku všecknu	
	všechno všecko všeckno	všechna všecka všeckna
6.	ve všem, ve vší, ve všem	ve všech n. ve všechněch
7.	vším vší vším	všemi n. všechněmi.

Ve slově vesmír skloňujeme obě částky: všehomíra, všemu míru, ve všem míru, vším mírem.

Obecné číslovky, jak jsme pravili, náleží také do oboru jmen podstatných a příslovek. Takové číslovky jsou na př.: množství, síla, hojnost, nedostatek, ostatek, dost, trochu, trošku, drobet, drobátko, více, méně, drahně.

§. 61. *Poznámky k číslovkám obecným.*

O rozdíle mezi žádný a nikdo zmínili jsme se už v pravopise. — Rozdíl mezi každý a všeliký vysvitniž z vět: všeliké namáhání, tělesné pohybování v té nemoci budiž zakázáno; všeliké léčení jest tu bez účinku; král slíbil, že dá rozkaz, aby vojsko zdrželo se všelikého přechmatu. Ve větách těchto bylo by „každý“ na místě nepatřičném. — Místo „všelijaký“ a „všeliký“ píšou nyní až příliš často: „všelikého druhu“: „pověsti všelikého druhu“ m. všelijaké pověsti a všeliké pověsti (s významem ovšem vždycky jiným). — „Více“ kladou písaři až příliš často m. už; tu si pamatujme, že proti více stojí méně. Též tak zhusta a mnohem hůře kladou více m. několik. Ale že by bylo vícero a vícerý špatně proto, že proti tomu neříkáme méněro a méněrý, nemůžeme podle kolikero kolikerý, několikero několikerý atd. připustiti.

V. Sloveso čili časoslovo.

§. 62. Jméno slovesa nazýváme neurčitým způsobem čili infinitivem. Dle infinitivu ustanovujeme, jak se které sloveso časuje, a dělíme v příčině té slovesa na šestero tříd. Všecka slovesa končí se totiž v infinitivě příponou -ti, která šesterým způsobem ke kořeni se připíná:

I. Nés-ti, vés-ti, véz-ti, bí-ti, tří-ti. Zde jest infinitivní přípona -ti spojena přímo s kořenem samým, kterýž vystupuje zřejměji na jevo v přítomném čase: nes-u, ved-u, vez-u, bi-ju, tr-u. Patrno tedy, že vésti jest m. ved-ti, bi-ju m. bi-u. Ved-ti neříkáme proto, že *d* a *t* před *t* se rozlišuje v *s*: més-ti m. met-ti; v bi-u vsouváme *j* k odstranění průzevu: bi-j-u. To známe z pravopisu, rovněž jako že moci, péci jest m. moh-ti, pek-ti, přítomný čas: mohu, peku. Takováto slovesa náleží do třídy prvé.

II. Druhá třída obsahuje slovesa, která před -ti mají slabiku **-nou**: mi-nou-ti, pad-nou-ti, bod-nou-ti, ply-nou-ti.

III. Třetí třída obsahuje slovesa, která před -ti mají samohlásku **ě** nebo **e**: vid-ě-ti, hoř-e-ti, um-ě-ti, hled-ě-ti, žel-e-ti, běl-e-ti, drž-e-ti, ház-e-ti, vrac-e-ti *).

IV. Čtvrté třídy slovesa mají před -ti samohlásku **i**: nos-i-ti, čin-i-ti, koup-i-ti.

V. Pátá třída obsahuje slovesa, která mají před -ti samohlásku **a**: vol-a-ti, čes-a-ti, žád-a-ti.

VI. Šestá třída obsahuje slovesa, která mají před -ti slabiky **ova**: mil-ova-ti, boj-ova-ti, děk-ova-ti.

§. 63. Slovesa prvé třídy mají infinitivy dlouhé; ale ve složení třísla bičném některá dlouhou kmenovou samohlásku krátí a některá nekrátí. Krátí ji časoslova s kmenem

*) Gramatikové zajisté nám odpustí, že družíme i slovesa takováto k třídě třetí. Víme ze zkušenosti, že žákovi bývá velmi těžko ustanoviti, kde e přehlaseno jest a kde ne. Slovákům, u nichž se čeština neporušenější zachovala, ovšem to snadno, neboť oni praví dosud nepřehlaseně: držať, vracať, hádzať . .

Časování sloves

		osoba	I. třída: Přípona -ti spojena jest přímo se samým kmenem				II. třída: Mezi nou
Infinitiv			nés-ti	pí-ti, piju	pí-ti, piati	tří-ti	vi-nou-ti
způsob oznamovací	jedn. č.	1.	nes-u	pij-u, -i	pn-u	tr-u	vin-u
		2.	nes-eš	pij-eš	pn-eš	tř-eš	vin-eš
		3.	nes-e	pij-e	pn-e	tř-e	vin-e
	mn. č.	1.	nes-eme	pij-eme	pn-eme	tř-eme	vin-eme
		2.	nes-ete	pij-ete	pn-ete	tř-ete	vin-ete
		3.	nes-ou	pij-ou, -í	pn-ou	tr-ou	vin-ou
způsob rozkazovací	jedn. č.	2.	nes	pij, pí	pn-i	tř-i	viň
	mn. č.	1.	nes-me	pij-me píme	pn-ě-me	tř-eme	viň-me
		2.	nes-te	pij-te, píte	pn-ě-te	tř-ete	viň-te
příčestí činné	jedn. č.	r. m.	nes-l	pi-l	pia-l	tře-l	vinu-l
		r. ž.	nes-la	pi-la	pia-la	tře-la	vinu-la
		r. stř.	nes-lo	pi-lo	pia-lo	tře-lo	vinu-lo
	mn. č.	r. m.	nes-li	pi-li	pia-li	tře-li	vinu-li
		r. ž.	nes-ly	pi-ly	pia-ly	tře-ly	vinu-ly
		r. stř.	nes-la	pi-la	pia-la	tře-la	vinu-la
příčestí trpné	jedn. č.	r. m.	nes-en	pi-t	pia-t	tře-n	vinu-t
		r. ž.	nes-ena	pi-ta	pia-ta	tře-na	vinu-ta
		r. stř.	nes-eno	pi-to	pia-to	tře-no	vinu-to
	mn. č.	r. m.	nes-eni	pi-ti	pia-ti	tře-ni	vinu-ti
		r. ž.	nes-eny	pi-ty	pia-ty	tře-ny	vinu-ty
		r. stř.	nes-ena	pi-ta	pia-ta	tře-na	vinu-ta
přechodník přítomný	jedn. č.	r. m.	nes-a	pij-e	pn-a	tr-a	vin-a
		r. ž.	nes-ouc	pij-ic	pn-ouc	tr-ouc	vin-ouc
		r. stř.	nes-ouc	pij-ic	pn-ouc	tr-ouc	vin-ouc
	m. č.	m. ž. stř.	nes-ouce	pij-ice	pn-ouce	tr-ouce	vin-ouce
přechodník minulý	jedn. č.	r. m.	nes	pi-v	pia-v	tře-v	vinu-v
		r. ž.	nes-ši	pi-vši	pia-vši	tře-vši	vinu-vši
		r. stř.	nes-ši	pi-vši	pia-vši	tře-vši	vinu-vši
	m. č.	m. ž. stř.	nes-še	pi-vše	pia-vše	tře-vše	vinu-vše

čili časoslov.

III. třída		IV. třída	V. třída			VI. třída
kmenem a infinitivní příponou -ti jest:						
e nebo **ě**		**i**	**a**			**ova**
um-ě-ti	hled-ě-ti	čin-i-ti	vol-a-ti	maz-a-ti	hn-á-ti	mil-ova-ti
um-ím	hled-ím	čin-ím	vol-ám	maž-u, -i	žen-u	miluj-u, -i
um-íš	hled-íš	čin-íš	vol-áš	maž-eš	žen-eš	miluj-eš
um-í	hled-í	čin-í	vol-á	maž-e	žen-e	miluj-e
um-íme	hled-íme	čin-íme	vol-áme	maž-eme	žen-eme	miluj-eme
um-íte	hled-íte	čin-íte	vol-áte	maž-ete	žen-ete	miluj-ete
um-ějí	hled-í	čin-í	vol-ají	maž-ou, -í	žen-ou	miluj-ou, í
uměj	hleď	čiň	vol-ej	maž	žeň	miluj
uměj-me	hleď-me	čiň-me	vol-ejme	maž-me	žeň-me	miluj-me
uměj-te	hleď-te	čiň-te	vol-ejte	maž-te	žeň-te	miluj-te
umě-l	hledě-l	čini-l	vola-l	maza-l	hna-l	milova-l
umě-la	hledě-la	čini-la	vola-la	maza-la	hna-la	milova-la
umě-lo	hledě-lo	čini-lo	vola-lo	maza-lo	hna-lo	milova-lo
umě-li	hledě-li	čini-li	vola-li	maza-li	hna-li	milova-li
umě-ly	hledě-ly	čini-ly	vola-ly	maza-ly	hna-ly	milova-ly
umě-la	hledě-la	čini-la	vola-la	maza-la	hna-la	milova-la
umě-n	hledě-n	čině-n	volá-n	mazá-n	hná-n	milová-n
umě-na	hledě-na	čině-na	volá-na	mazá-na	hná-na	milová-na
umě-no	hledě-no	čině-no	volá-no	mazá-no	hná-no	milová-no
umě-ni	hledě-ni	čině-ni	volá-ni	mazá-ni	hná-ni	milová-ni
umě-ny	hledě-ny	čině-ny	volá-ny	mazá-ny	hná-ny	milová-ny
umě-na	hledě-na	čině-na	volá-na	mazá-na	hná-na	milová-na
um-ěje	hled-ě	čin-ě	volaj-e	maž-e	žen-a	miluj-e
um-ějíc	hled-íc	čin-íc	volaj-íc	maž-íc	žen-ouc	miluj-íc
um-ějíc	hled-íc	čin-íc	volaj-íc	maž-íc	žen-ouc	miluj-íc
um-ějíce	hled-íce	čin-íce	volaj-ice	maž-íce	žen-ouce	miluj-íce
umě-v	hledě-v	čini-v	vola-v	maza-v	hna-v	milova-v
umě-vši	hledě-vši	čini-vši	vola-vši	maza-vši	hna-vši	milova-vši
umě-vši	hledě-vši	čini-vši	vola-vši	maza-vši	hna-švi	milova-vši
umě-vše	hledě-vše	čini-vše	vola-vše	maza-vše	hna-vše	milova-vše

otevřeným, která také minulý čas krátí, a nekrátí ji časoslova s kmenem zavřeným. (V. 89, 10.)

§. 64. Dle *jakosti*, t. j. dle toho, *jakou* činnost časoslovo do sebe má, rozeznáváme: 1. slovesa jednodobá, když děj v nich vyslovený v jistém okamžení se počíná a hned jako v témž okamžení přestává: hodím hodil jsem, dám dal jsem. A ta slovou jinak také *skonalá*. Ve složení s předložkami říkáme jim slovesa končicí: donesu, snesu, rozdám, vzdám. Trvá-li však začatý děj dále, jako na př. ve slovesech házím, házel jsem, budu házeti, tedy jest takové sloveso *neskonalé* čili *vícedobé*. Avšak doby tyto zase buď bez přestání následujou za sebou, děj slovesem naznačený trvá bez přetržení kratší n. delší čas, jako: nesu, nesl jsem, vezu, ženu, a ta slovou 2. trvacími; anebo vyslovujou, kterak činnost v nich obsažená nepřetrženě pokračuje: nosím, nosil, budu nositi, honím, honil jsem, budu honiti, vozím, vozil jsem, budu voziti, a ta slovou 3. pokračovacími čili opětovacími; anebo činnost v nich obsažená v rozličných dobách se opakuje, po kratších nebo delších přestávkách se vracejíc, a ta slovou 4. opakovacími, jako: nosívám, chodívám, sedávám. Zvláštní druh časoslov trvacích jsou časoslova počínavá, jako: blednu, slabnu, řednu, hluchnu atd.

§. 65. Slovesa přestupujou z jedné třídy do druhé a význam zůstává buď stejný anebo se s jakostí děje pozměňuje. Tak stávají se trvací pokračovacími a opakovacími: vezu vézti, vozím voziti, bodu bůsti, bodám bodati, vleku vléci, vláčím vláčeti, moknu moknouti, mokám mokati; hořím hořeti, hárám hárati, slyším slyšeti, slýchám slýchati, vidím viděti, vídám vídati; melu mlíti, mlívám mlívati; mluvím mluviti, mluvívám mluvívati; beru bráti, brávám brávati, lhu lháti, lhávám lhávati; obětuju obětovati, obětovávám obětovávati; nosím nositi, nosívám nosívati; natírám natírati, natírávám natírávati; oznamuju oznamovati, oznamovávám oznamovávati; — časoslova jednodobá přecházejí v trvale končicí a v opětavě končicí: ochlípnu ochlípnouti, ochlípím ochlípěti; popíchnu popíchnouti, popíchám popíchati;

poskočím poskočiti, poskákám poskákati; — časoslova končicí v opětavě končicí: odnesu odnésti, odnosím odnositi, odvalím odvaliti, odválím odváleti, zmočím zmočiti, zmáčím zmáčeti zadrnknouti zadrnčeti zadrnkati, sletnouti sletěti slétati; zabouchnouti zabušiti zabouchati atd. Jak se přitom kmenová samohláska obměkčuje anebo souhláska změžďuje atd., viz na str. 129—132. Důležité jest přestupování časoslov z jedné třídy do druhé zvláště nyní proto, že písaři mnozí, němčinou pokaženi, neumějí rozeznávati tvary skonalé od neskonalých, trvací od pokračovacích a opakovacích atd. Němec říká jenom: ich gehe in die schule, ich bin in die schule gegangen, a Čech rozeznává: jdu do školy, chodím do školy, chodívám do školy a chodívávám do školy; Němec naše: umíral a neumřel, kupoval a nekoupil nemůže svým sterben a kaufen vyjádřiti atd.

§. 66. Na jinou důležitosť při slovese českém upozornili jsme na str. 126, o). Jest to 3. os. mn. č. přítomného času. Mnozí drží se tu vždycky mn. č. vzatého z lidu, jiní pak, tváříce se po nich, matou páté přes deváté píšíce: peníze se schází m. scházejí, ale ovšem „s dovolením“ prý: oni chodějí m. chodí. O všem ostatním viz 129 b) až 132.

Co jest příčestí, také jsme vyložili už v pravopise. Rovněž netřeba připomínati, že slovesa končicí už tvarem přítomného času vyslovujou budoucnosť: dám, přijdu, hodím; jiná časoslova mají „budu“: budu chytati, budu se učiti.

§. 67. Rod trpný tvoříme z trpného příčestí a z časoslova býti, jsem, budu, byl jsem: jsem volán, budu volán, byl jsem volán. Často však rod trpný také jinými způsoby opisujeme; nejčastěji slovesem činným s přidáním statného jména slovesného odvozeného od slovesa, jímž trpný rod měl býti vyjádřen: Kdo jiným pohrdá, sám v p o h r d á n í **bývá**. V jak veliké prvé vzácnosti a poctivosti modly byly, v tak veliké zase mrzkosti a potupě budou. Jsi u mne ve vážnosti, v potupě, v podezření, v nenávisti. V té službě jsa byl u veliké potupě ode vší čeledi. Zdali i to n e n í náramné p o c t ě n í našeho přirození? Jest bázeň, strach jest (man fürchtet), jest náděje (man hofft). Protož nech

ať sám ten, kdo trestání **přijímá**, pozná že se to z lásky k němu děje. V známosť mu to uvedl, kterak **přišel** k tomu uzdravení. Milosť má **nevezme** umenšení, nebudou **bráti** umenšení. Sněm přišel k odložení. Odejmu plot její a přijde na zpuštění, rozbořím hradbu její a přijde na pošlapání. Skrze toho silného reka peklo k svému zemdlení a tudíž i k zkažení přijde. Žádný z nich cizímu národu nedostal se k usmrcení. A tehdáž přijdou k obnovení svému svaté služby. Nepřišla mi ani k vidění ani k slyšení radosť nebeská. Přišel k povýšení, k roztrhání, k utracení, k rozptýlení, k zahanbení, k vydědění, k zrušení, na záhubu, na zkázu.

Ještě obyčejnější opisování rodu trpného jest pomocí zvratné náměstky se: cvičíme se, dům se dostavuje atd. Kde však se mu jiným způsobem vyhnouti můžeme, vyhněme se.

§. 68. *Časoslova s časováním zvláštním, časoslova nepravidelná a kusá.*

1. Časoslovo dáti má od zdvojeného přítomného kmene da-da v 3. os. mn. č. také dadí v. dají od kmene infinitivního da. Dle toho jest také dvojí přechodník: dada dadouc dadouce a daje dajíc dajíce.

2. Jísti z jed a toto z ad předsutím j má v přítomném čase 3. os. mn. č. jedí; přechodník přítomný: jeda jedouc, jedouce, přech. minulý: jed jedši, jedše. Rozkazovací způsob: jez jezme jezte.

3. Věděti má v 3. os. mn. č.: vědí, v přech. přít. věda vědouc, vědouce, přechodník min. věděv věděvši, věděvše, rozk. zp. věz vězme vězte.

4. Viděti má v rozk. zp.: viz vizme vizte, v 3. os. mn. č. tedy: vidí; v přech. přít.: vida vidouc, vidouce, v min. viděv viděvši, viděvše.

5. Časoslovo býti tvoří své časy od kmenův as (103), bud a by:

přít. č.: jsem jsi (i jseš m. jes-si podle neseš) jest jsme jste jsou;

přít. přech.: jsa jsouc, jsouce;

budu budeš bude atd.; přech. budoucí: buda budouc, budouce (místo kterého však užíváme častěji přítomných přechodníků maje a chtěje). Od by máme starý minulý čas: bych, bysi n. bys, bychom n. bysme, byste, by. Přechodník min. č.: byv byvši, byvše.

Co jest: to bytí a nebytí, jde tu o naše bytí a nebytí? — Ve složeninách jest: dobyti, nabyti . .; dobudu nabudu, v obecné řeči: dobydu, nabydu.

Nepravidelné časování mají slovesa: jeti, jíti, státi, chtíti, míti, spáti:

1. Jeti má přít. č. jedu jedeš jede, jedeme jedete jedou; — rozk. zp.: jeď jeďme jeďte; přít. přech.: jeda jedouc, jedouce (tedy stejně jako u jísti); přech. minulý: jev jevši, jevše; příčestí činné: jel jela jelo; příč. trpné: jet jeta jeto.

2. Jíti má přít. č.: jdu jdeš jde, jdeme jdete jdou; rozk. zp.: jdi jděme jděte; přech. přít.: jda jdouc, jdouce. Od kořene šed (před širokou samohláskou *chod*) vypůjčuje si přech. minulý: šed šedši, šedše; činné příč. minulé bez d: šel šla šlo. („Příští“ co jm. příd. hodí se dobře m. nemístného mnohdy „budoucí.“ Příští = příchod, záští = zajití, co zašlo = nenávisť, hněv, nepřízeň.)

3. Státi: stanu staneš stane, staneme stanete stanou; rozk. zp.: staň staňme staňte; přech. přít.: stana stanouc, stanouce; příč. činné: stal stala stalo; přech. minulý: stav stavši, stavše. Tak jdou též složená: dostanu, nastanu, ostanu n. zůstanu, vstanu atd.

Od slovesa toho dlužno rozeznávati jiné s dlouhou kmenovou samohláskou: státi stojím stojíš stojí, stojíme stojíte stojí; rozk. zp.: stoj stojme stojte (obyč. chybně: stůj ..); stál stála stálo; stáv stávši, stávše; stání. Dostáti slovu = wort halten.

4. Chtíti: chci chceš chce, chceme chcete chtí (a nenáležitě chtějí); rozk. zp.: chtěj chtějme chtějte; přech. přít.: chtěje chtějíc, chtějíce a chtě chtíc, chtíce; chtěv . ., chtěl . ., chtěn . .

5. Míti: mám máš . . mají; maje majíc, majíce

měv z měl . .; příč. trpné: jměn n. jmín, což mnozí matou s jmenován.

6. Spáti: spím spíš spí, spíme spíte spí (neústrojně: spějí podle chtějí, náležejí, návidějí a několika jiných); spi spěme spěte; spě spíc, spíce.

Kusá časoslova jsou: díti, prý, vece, věru a vari.

1. Dím díš dí, díme díte dějí. Složená: převzděti, oděti, poděti — převzděju oděju poděju, převzděj, oděj . .; převzděje oděje, převzděv oděv; převzděl oděl, převzděn oděn atd.;

Znamená-li díti se tolik co stávati se, časuje se takto: děje se, dějí n. dějou se, děj se, dálo se; tak i: nadíti se an. nadáti se. Od udáti se: událo se, událost;

2. prý přestrojeno jest z praví (praí, praj, prej, prý);

3. vece jest m. veca a toto zastaralý minulý čas od vecati (říkati), nyní větiti (praviti);

4. věru jest snad m. věřím, jako moravsko-slovenské reku a chcu od říci a chtíti;

5. vari, varite n. varte jest rozk. zp. od starého variti (varovati).

§. 69. Nejobtížnější bývá začátečníku tvořiti si přechodník a dobře ho užívati. Moravané užívají přechodníků i v obecné řeči, ale jen mužského jednotného pro všechny rody a v obojím čísle; Čechové mají v obecné řeči jen: sedě, kleče, leže, stoje, a i tu málo kdo z obecného lidu jest si toho povědom klada chybným způsobem před ony zbytky v: v leže atd. a nerozeznávaje s Rusem také ani rodu ani čísla. Přechodníkem skracujeme pobočné věty (na př.: „Karel, *když měl ven vyjíti*, nevyšel"), mají-li tyto pobočné věty s větou hlavní týž podmět, t. j. nemluví-li se ve větě poboční o někom jiném než ve větě hlavní; zde jest věta hlavní: Karel nevyšel; podmět v ní jest Karel; věta vedlejší jest: „když měl ven vyjíti" a zase má za podmět Karel, který se rozumí v časoslově měl (*on* měl). Mohu tedy tuto větu pobočnou vysloviti přechodníkem: Karel, maje ven vyjíti, nevyšel. V ženském rodě: Sestra, majíc ven vyjíti, nevyšla; mn. č.: Děti, majíce ven vyjíti, nevyšly.

Přechodník času přítomného klademe, když děje vyslovené ve větě hlavní a pobočné současny jsou: Pozdvihnu ruku a pokynu vám = pozdvihna ruku pokynu vám (vím-li na jisto, že mluví mužský; o ženské by bylo: pozdvihnouc ruku pokynu vám; v mn. č. ať jakéhokoliv rodu: pozdvihnouce ruku pokyneme vám). Pocestný, když zahlídne loupežníka, skrývá se v houští = pocestný zahlídna loupežníka skrývá se v houští. Sedl a usnul = sedna usnul; sedla a usnula = sednouc usnula, sedlo a usnulo sednouc usnulo; sedli, sedly, sedla a usnuli, -y, -a = sednouce usnuli, -y, -a. Až si odpočinu, půjdu dál = odpočina si půjdu dál, odpočinouc si půjdu dál; až si odpočineme, půjdeme dál = odpočinouce si půjdeme dál. Poslali jsme pro zámečníka, neb jsme nevěděli, kam se poděl klíč = poslali jsme pro zámečníka nevědouce kam se poděl klíč. Hrajíce míčem roztloukli okno. Až se naučím česky = nauče se česky, naučím se pak snadno polsky. Ponocný chodě po ulici vyvolává hodiny. Vida známého zastavil jsem se, vidouc známou zastavila jsem se, vidouce známého zastavili jsme se, vidouce známou zastavily jsme se. Im herausgehen drükkte er mir die hand = vycházeje tiskl mi ruku. Da ich kein eigenes haus habe = nemaje domu vlastního musím bydleti v cizím. Während sie aus leibeskräften schrien = křičíce co síly měli schovali se honem za plot. Svíce, lidem sloužíc, sama se ztravuje. Nebe, dary berouc, lepší dává. Co se kopřivou býti strojí, hned ze země lezouc pálí. Kdo roste neboje se (ohne sich zu fürchten), sestárne nestydě se (ohne sich zu schämen). Kdo modlitbu říká leže, Bůh ho slyší dřímaje. Své vlasti neznaje běh, ty-li jsi Čech? Zahálky jsa služebníkem, neběduj žes hadrníkem. Jeden z nich prospívati moha nechtěl, druhý chtěje nemohl. (Budete-li pořádně živi =) pořádně jsouce živi dosáhnete dlouhého věku. (In der hoffnung) maje naději, že se brzo vrátím, nebudu ti psáti. (Ačkoli dobře věděl =) dobře věda že chybí, přece se toho nechránil. Kostelník chodě po kostele kadí vonným kadidlem. Mluvíce anebo mlčíce, vždycky jsme jim nevhod. Některá zvířata spí stojíce, některá sedíce. Vidouc jej přicházeti, vykřikla

dívka radostí. Vyjížděje (als ich eben ausfahren wollte) z domu slyšel jsem rachot bubnů. Neuměje psáti, kterak se podepíšeš? (Als meine schwester im begriffe war die heimat zu verlassen) sestra z domova odcházejíc plakala.

Nejsou-li však děje věty hlavní a věty pobočné současny, minul-li, mine-li děj věty vedlejší dříve než děj věty hlavní, anebo můžeme-li si jej co dříve minulý myslíti, klademe časoslovo věty pobočné do přechodníku minulého: Přišed k sousedovi nenašel jsem nikoho doma; přišedši k sousedovi nenašla jsem nikoho doma; přišedše k sousedovi nenašli jsme nikoho doma; přišedše — nenašly jsme .. Nabyv čerstvé síly šel dále; nabyvši čerstvé síly šla dále; nabyvše čerstvé síly šli, šly a šla dále. Vypiv sklenici vody odběhl, vypivši sklenici vody odběhla, vypivši sklenici vody odběhlo; vypivše sklenici vody odběhli, odběhly, odběhla. Když byli pobyli -y, -a několik dní v Praze, domů se vrátili -y, -a = pobyvše několik dní v Praze domů se vrátili, -y, -a. Lada, vyšedši z vln na svět, modré oči měla. Matka, roztrhši na sobě roucho, kvílením a pláčem všecky kouty naplnila. Bořivoj, přijav víru křesťanskou, v Budči školu nařídil. Náš známý, odebrav se do Paříže a do Londýna, zamýšlí tam rozmnožiti své vědomosti. Unavená poutnice lehši na lavici brzo usnula. Plukové, (jak přitáhli =) přitáhše na bojiště, hned na nepřítele doráželi. Dítě procitnuvši nevinně na matku pohlízelo. Israelité, vyšedše z Egypta, dali se Červeným mořem. Zapečetiv listy zazvonil na služebníka; zapečetivši listy zazvonila na služebníka; zapečetivše listy zazvonili, -y na služebníka. Rodiče pohledše na syna svého ztýraného do pláče se dali. Vojsko, poleževši nějaký čas na rovině, táhlo dále na bojiště. Pocestní, nerozuměvše jeho slovům, do hádky se s ním dali. —

Nejnepohodlnější jest přechodník přít. č. jedn. č. rodu mužského tříd 1., *b)* a 6., a to proto, že se ničím nerozeznává od přít. č. 3. os. j. č.: pije miluje a zas pije miluje. Z té příčiny berou mnozí místo mužského rodu přechodník rodu ženského: milujíc. My podle toho, co jsme pravili v pravopise o miluji, stěhují atd., navrhujíce totiž: miluju, stěhujou,

musíme důsledně žádati, aby m. mužsk. přech. miluje zavádělo se: miluja, a třeba i dále: milujouc, milujouce. Bylo by to aspoň lepší než bráti rod ženský místo mužského, a čtenáři by to bylo příhodnější. U vzoru mazati vyhneme se dvojsmyslnému přechodníku maže druhotvarem „mazaje.“

§. 70. Zvláštní tvar českého slovesa jest tak zvané supinum. Rozeznávát pak se od infinitivu tím, že se končí pouhé *t* (tvrdé) a že má krátkou kmenovou samohlásku; tak z infinitivu milovati, nésti, píti, péci atd. jsou supina: milovat, nest, pit, pect. Klademe pak supinum po časoslovech, která vyslovujou pohybování a úmysl: jdu spat, půjdu ležet; je-li vysloven také předmět, ku kterému činnosť v supinu vyslovená směřuje, stává tento předmět v gen.: pospíchám známit mu té radostné zprávy, jdu lovit ryb.

Pozn. Důležité jest přestrojování časoslov středních (t. j. ani činných ani trpných) v činná: mříti mru — mořiti, růsti rostu — rostím (t. j., činím, aby co rostlo = pěstuju), schnouti schnu — suším, hasnu — hasím (špatně tedy: shasni světlo, nebrž shas; shasnouti (umříti) mohu jen sám; podobně: skrotnu sám, ale jiného skrotím) atd.

VI. Příslovky.

§. 71. Příslovkami určujeme, kde, kdy a jak se co děje. Máme tedy příslovky místa, času a způsobu. Tyto poslední dělíme zase na příslovky jakosti, kolikosti a vztažnosti.

Příslovky prvotné: ba, ni, ne.

Příslovky od jmen podstatných (genitivy): doma, včera, bezděky (nerad), do pola do poly do polou, odpola odpolu odpoly odpolou, dokonce, dosti dosť (m. do syti), shora, zdola (zbytečně: zezhora, zezdola), svrchu, zejtra (zýtra), záhy (za mhy = za mžení, za mihnutí), zpaměti, s předu atd.; — (dativy:) domu dolu a domů dolů; — (akkusativy:) drobet, trochu, trošinku trošičku, večer večír, dnes, letos (den sien = den ten, leto sie = leto to), nahlas, nakvap, naspěch, napřed, naposledy, naschval, naopak, navzdor, okolo, opět (m. opěty), pak, opravdu, vůbec, vůkol, vesměs, vstříc, zároveň, vzhůru, vzdělí, vzhloubí, vzšíří, vztlouští atd.; —

(lokály:) dole, nahoře, loni (v loni), vnitř, vně (venku), potmě atd.; — (instr.) celkem, dílem, honem, úprkem, místem a místy, náhodou, předkem (předně), soukromí, podtají, stěží.

Příslovky od jmen přídavných (podle: tuze, draze od tuhý, drahý): lze od lehý lehký (nesmí se tedy časovati: lzelo !!), zajisté, jistě, jedině. Od přídavných na cký a ský: umí česky, polsky; od ostatních na *o* a *ě*: snadno, lehko, vysoce. Stupňování: dobře lépe nejlépe, zle hůře nejhůře a ostatních nepravidelných jest na str. 92 mezi jinými. Rád má radší (co přídavné) i radši; jiné příslovky mají v srovnavateli eji: čistěji, pěkněji, měkčeji, střídměji; rád ma také raději; ve svrchovateli předráží se nej-: nejpěkněji, nejslaběji atd.

Příslovky původu zájmenného: tak, jak, jinak, kterak (hodí se zvláště dobře místo „že,“ kdyby se toto mělo opakovati), kam, tam, jinam, sice (=tak), též, také, již už a už, nato (jest germ. tam, kde má býti „potom“), zatím, přece, zase atd. — Ze zájmen tázacích a ukazovacích vznikají příslovky také příponami de, dě, da, dy, d, ď: kde, zde (m. sdě), pozdě (m. posdě), kady, tady, kudy, tudy, vždycky vždy (od ves-dě), teď a tedy; tehdy, onehdy, dokud, dotud, hned, snad, nikde, nikam, nijak, tudy(ž) a tudí(ž)..

Pozn. Tak jest tam na svém místě, kde znamenáme způsob a míru; jindy má býti „tedy“ anebo nic: Přijdeš-li, dám ti to (chybně: tak ti to dám).

Z číslovek: teprv teprva, jen jenom (jedno).

Ze sloves: arci (a rci), bodej bohdej.

VII. Předložky.

§. 72. Předložkami vymezujeme poměry, v kterých jména podstatná ve větě jsou. Některé pojí se toliko s jedním pádem, jiné s dvěma a opět jiné se třemi pády.

Předložky jednoho pádu jsou:

1. akkusativu: mimo, ob, po (voda mi šla po kolena), přes, pro, skrze, vz;

2. dativu: k (ke, ku), proti (protiv);

3. genitivu: bez (beze), dle podle vedle, do, od (ode), u, z (ze), kol (kolkol), okolo, vůkol, místo, strany (se strany), krom a kromě, vně (auszerhalb), prostřed;

4. lokálu: při.

Pozn. Mimo má v obecné řeči gen. a mělo by jej tím spíše míti v řeči spisovné. *Skrze* znamená také příčinu, a není tedy proč pokládati za chybu, řekne-li kdo: skrz něj jsem přišel k ourazu. *Přes* ve mluvení slýcháme zmateně tam kde má býti *o*: mluví přes knihu m. o knize; co jest tedy: mluví o plotě přes plot? Někdy ani „pro“ ani „o“ není na místě: divíme se něčemu, smějeme se něčemu, nikoli přes něco.

Předložky dvou pádův (podle rozdílu v otázce):

1. akk. a lokálu: na, o, v (ve);

2. akk. a instrum.: nad (nade), pod (pode), před (přede), mezi.

Předložky tří pádův (podle rozdílu v otázce):

1. akk., dat. a lokálu: po (dativ jest na př.: po česku);

2. akk., gen. a instr: s (se), za.

S s akk. jest na př.: vody s dostatek, nemohl s nic býti, není s to *aby* (chybně s infinitivem).

VIII. Spojka.

§. 73. Spojky jsou taková slůvka, kterými spojujeme věty a slova a vyznamenáváme, v jakém poměru tato slova a tyto věty jsou.

I. Souřadné: 1. slučovací: a, i, ani, aniž, také, též, tolikéž (gleichfalls; nyní méně správně: taktéž), také i, též i, k tomu, i—i, ani—ani, nejen—ale i, netoliko—ale i, než i, nebrž i, nebrž i také, jak—tak atd.; — 2. dělicí: jednak—jednak, brzo—brzo, někdy—někdy, dílem—dílem, na díle—na díle, něco—něco atd.; — 3. řadicí: nejprve, potom, pak, (tož), teprv, naposledy, posléze atd.; — 4. vykladací: a, a to (und zwar), totiž, jako; — 5. odporovací: ne, a ne, ale ne, ne—ale, ne—než, ne—však; — 6. omezovací: a, pak, však, než, ale, nebrž, jednak, však, s tím se vším (trotz alle dem), nicméně však; — 7. rozlučovací: nebo, anebo (aneb), nebo—nebo, leč—leč, buď—buď atd.; — 8. příčinné:

nebo, zajisté (má v tomto významu [=nebo] vždycky druhé místo ve větě), však, sic jinak, sic bez toho; 9. výsledné: proto, protož tedy, tudy, odtud, podle toho, z toho.

II. Podřadné: 1. místa a času: kde, kdekoli, kam, kamkoli, kady, kudykoli, odkud, pokud (také zdlouženě: dokavad, pokavad, ale ne s d), jak, jakž, jak jen, jak brzo, jak rychle, jakmile, když, co, dříve než, jeliž, až jeliž (tolik co: kolikž, pokud, zřídka = poněvadž, ješto, protože); — 2. příčiny a důvodu: a, ano, jako, ješto (ježto), jelikož (viz jeliž), když, poněvadž, at, a tím, že, až, -li, jestliže (skráceně: jestli), ač; — 3. připouštivé: ač, jakkoli, budiž tak že . .; — 4. srovnavací: jakož, rovně jako, co, nežli, než jako; — 5. poměrné: kolik — tolik, jelikož — tolik, čím — tím, podle toho — jakž; — 6. omezovací: pokud, jelikož, co, ješto; — 7. vylučovací: leč, leč že, jedině leč, krom že, toliko že, mimo to že, jediné ač atd.

IX. Citoslovce čili mezislovce.

§. 74. Mezislovce jsou zvuky způsobené rozličnými pohnutími a city, když se tyto mysli zmocňujou. Jsou mezislovce radosti a žalosti, libosti a oškliwosti, žádosti a opovrhování, vzvolání a zamítání: a, ach, aha, ejhle, ha, haha, he, hej, hlehle, hlele, hle, oho, hola, ou, čchý, hat, inu, na, nate, nuže, hejsa, hopsa.

Také napodobující slůvka a hlaholy patří sem: titi páti, tintili vantili, trara, hop, buch buch, plesky třesky, bác atd. Dále jména podstatná: běda, bohužel, pohříchu; časoslova: bohdá, bohpomozi, nastojte (t. j., nestojte), nevídáno, přisámbůh atd.

REJSTŘIK.

A.

a, á 6; 69, 1.
abeceda česká 9.
abeceda starořímská (antikva) 5, IV.
ácterý, -o 84.
ai, ay, au 68.
á krátí se 75; 78; 79; 160, 4.
almužna 102.
Alžběta 102.
als solcher 193.
-a m. -y k naznačení hromadnosti 135.
americký amerikánský 125.
-a; mužská jména s touto koncovkou 149, §. 3; 151, §. 6; 166; 171, §. 22; 172, §. 24.
an=a on, ana=a ona, ano=a ono 101 (dole).
á nekrátí se 76, 77.
Anen m. Ann 166.
anděl (chybujou) 163.
Anežka, Aneška 112.
-ání, -aní 75.
anjel anděl 118 (hrdelnice); 121.
antikva č. abeceda starořímská 5, IV.
a; řecká jm. stř. r. s touto koncovkou 172, §. 26.
Asie 102.
asijský asiatský 125.
asmi 103.
a střídá se s o, e, ě, u, y 104.
aterý, o-, ácterý, -o 84.
au=au 15, 16.
au=ou 6, 5; 15.
a v následní 102.
az=ják, já 102.
azbuka 3.

B.

babyka 41.
badatel 91.
baviti z by 68; 70.
bdíti buditi 74.
bič 90, 13.
bidlo 39.
bydlo 39 (píchá ho dobré bydlo).
bídný 80.
Bydžov Bud 41.
bych bys atd. 127 p).
bílí bejlí 41.
bylina bu býti 41.
bičic 54, 3.
biskup 102.
bystrý budtrý buditi 41.
býti bytí 90, 12;
bytí nebytí sr. 53; 205.
blána (nekrátí) 78.
blíže 83.
bližní 63; 81.
bližší 82.
bodejť, bodejž 116, h).
boj z bi 68; 71, 4.
bratří 170, §. 19, 2.
bratří čeští zjednali pravopisu Husovu průchod 5, V.
bředu brodit brod 67.
Břetislav I., zakladatel kláštera sázavského (liturgie slovanská) r. 1030 2, II.
Břetislav II. vypudil mnichy slovanské z kláštera sázavského r. 1096 2, II.
březový 80.
břicho 63.
břímě 61, 78.
brod bředu 67.
brzy brzo 41.

C.

ceta 26.
-ce u jmen podstatn. 149, §. 3; 163, 3; 164, 6.
cín 40.
církev 63.

císař 63.
cizí cudzí 40.
cizí a vlastní jména jak skloňujeme 170, §. 21—§. 29, 174.
ctitel 91.
ctnosť 128, q).
cvičiti 63.
čárka 137 a 136.
čárka vynechána 138 („na str. 7ª).
časoslova dvouslabičná 50, 6.
časosl. končicí 94.
„ opakovací 94.
„ pokračovací 94.
„ trvací 94.
čber 118 (hrdelnice).
čí čího čímu čím 63.
čil 89 (dole).
čilý, čile 63; 89 dole.
čítánka čitánka čítanka 75.
črty 1.
čten, čtení 129, b).
čtvero z štyri 69; 70.

D.

další 58; 83; 184.
dám dadm 116, d).
daremný 120.
dáti 204, 1.
dav 69.
-dě-, -tě-=-ze-, -ce- 117, 5.
dějí od díti 206, 1.
délka a stupňov. 67.
-děn, -zen, -žen 131, 3, 4.
den 158 (dole).
děcko dětsko dětisko 108 (2).
dělení 142.
dělidlo 141.
delší 83 (3).
desaterý, -o 84.
desky pravdodatné 2.
déšť 60, 2; 78.
dýchati 96.
díra z dr-áti 72.
dírka 79; 80.
divadlo, divák 91.
dle, vedle, podle, (dlé) vedlé, podlé 62.
dobiti, dobyti 39.
dohlednu 95.
dolar, tolar 119 (zubnice).
doléhati 62, (3), (7); 94, 2.
domysl důmysl 96.
domnění, domněnka 97, 3; 123.
domů dolů, domu dolu 65.
dopékám 94, 2.
doppelgroschen podvojný groš 195.
dokavad -ád 59.
dosavad, -ád 59.
dostati a dostáti 205, 3.
dostatek, dostatečný 97, 3.
dosť 109 (y); 129.
dovtip důvtip 96.
dráč 91.
drahný drahně 58, 1.
dražní 80.
dreifache reihen potrojné řady 196.
dříč 91.
dřimnouti 95, dřímati 114, 1.
drožka 112.
druh, (sou)druh 97, 3.
druh (zbytečně u druhových číslovek) 196, pozn.
družička 64, 4.
důkaz, že předkové naši měli písmo ještě pohané jsouce 1, 2.
dumati dumka 64, 4.
dvéře 60, 2; 78.
dvojhláska co jest 15.
dvojhláska jak se pozná 15.
dvojhl. máme jen jednu 15.
dvojhlásky 101.
dvojí 63.
dvojné číslo 159, §. 11.
dvousl. druhý stupeň příd. krátí 83.
dvousl. 2. stupeň příslovek nekrátí 83.
dvoutečka 139.
d vsouvají náležitě a nenáležitě 123, e).
d, t vysouvají náležitě a nenáležitě 124, f)
dž=č 117.

E.

é a ý 19.
e, é 10.
-eji 210; viz -ji.
-ější, -ší, -ějí 183 §. 39.
é krátí se 60, 2; 78; 160, 4.
Eliška 102.
-en a -ěn 129, b).
-en a -men 164, 4.
e: ný,ený 134.
erz-=arci- 102.
e sesouvá, vysouvá, odsouvá se 107, 2; 108.
e střídá se s a, ě, i, o, u, y 105.
e stupň. v o, ů, í, é, 67, 68; 69, 2; 95 (dole).
ještě 102.
e v akk. jedn. i mn. č. měkce zakon-

čených podst. m. 60 (dole); 164, 7.
e vysouváme 107 (2).
é v kterých slovech 60, 2.
-e; vlastní jm. takto zakončená 171.
e v násloví 102.
evropský 125.
e vsouváme 107 (4).
ě, e dloužíme v í 56, 9; 93, 1.
ě e, i í má moc obměkčovací a změžďovací 33.
-ění 162.
ě po c, l, s, z, ř 14.
ě v í, a, á 70; 84.
ě v í s přis. v 69, 70.
ě z *ai* 13.

F.

ferina 38.
fiala 102.
folglich protož tedy 212, I.
fraktura 5, IV.
František 63.
frinda 38.
frmol chrmol chomol 120.

H.

hadač 90, 13.
hádanka hádánka 75.
hapatyka 102.
hbitý, hbitosť 42.
hedbáb 120.
h, ch, k před i a y 35.
h, ch, k změžďuje se 34, 35.
-hy, -chy, -ky 35, 36 (dole).
hlasatel 90, 13.
hlemýžď 41.
hlídač 91.
hlídati, hleděti 68.
hlína hlinka 79.
hmyz 41.
hnůj z hni 71, 4.
ho a jej 186, 2.
hoditi házeti 68.
Holomouc 103.
hospodyně 46.
hosť 149, §. 3; 158 (dole); 169, 5.
hrabě 180.
hráč 91.
hrdelnice střídají se 118, XV.
hřivna 64.
hrob hřebu 67.
hrom m. horm z hřmíti 72.
hrůzný chybně m. hrozný 11; 81.
Hus, strůjce nového pravopisu 4, III.
husejm husejch m. husem husech 168.
hustnu 91.
hvizdnouti hvízdnouti 95.

Ch.

chabnu 59; 91, 14.
chybička rybička 49.
chýše m. chýže 119 (sykavky).
chléb 60, 2; 78.
chlub se chlup 111 (dole).
chmura chmurný pošmurný 64, 4.
chod šedl 67.
chtí (oni) 127; 205.
chtíč 91.
chtíti 205.
chval 78.
chvala Bohu 135.
chvátiti chvátati z chyt 70.
chvíle chvilka 79.

I.

J=I 16.
-í 48 (první závorky).
-i 52.
-í (bolestí..) 56, 8.
-í a -ejí v 3. osobě mn. č. přítomného času 126, o).
-ial, -jal lepší než -nul a -mul 89.
-ic: zajíc, krajíc, měsíc, střevíc, tisíc 54, 3.
-ice 48.
-icí, -ící 90, 12.
-ič 49.
-íček, -ínek, -ík, -ín, -íř 53, 2.
-ička 48.
-ičký 49.
-idlo 48.
idu 108 (2), idu, jdu 102.
-i -e (muži muže) 60, dole.
ié=í 13.
-icha 49.
i, í 10; 24, 3; 30—32.
-ik: křik, vznik, okamžik 54 (před 3).
ik, íček; zvyk, jazyk jazýček 53, 2, 3.
-ika 48.
-í; jména mužská takto zakončená 183, §. 38.
í kdy v ě a kdy v i 79.
-iký 49.
ikra 102.
í krátí se v i a ě 75; 79.
-ilý 49.
im begriffe.. časosl. pokračovacím 208.
imě 61; 102.

iměti jměti jmění 108 (2).
-ím, -íš, -í, -íme, -íte, -í 55, 6.
-í m. -ou v časosl. 50, 7; 55. 6, p).
-i m. -u v 1. osobě j. č. přít. času časoslov 50, 7.
ín, ík, íček, ínek, íř 53, 2.
ín, in 53, 2, 1, 2.
-in, -ik, -iček (stoliček) 54, 7.
-ín co druhotvar 162.
-ina 48.
-inec 48.
ínek, ín, ík, íček, íř 53, 2.
iný 102; -iný 49.
-inka 49.
-inký 49.
i, pravidla o něm 47–52.
-i, -y; příjmení takto zakonč. 182 §. 37.
íř, ín, ík, íček, ínek 53, 2.
i sesouvá, vysouvá, odsouvá se 108 (2).
iskat 42, 43, 102.
-isko 48.
i spojka (y) 49, 5.
í stáž. v rozk. zp. 86.
-ist 49.
-istý 102.
i střídá se s e, ě, y 105.
-istvý 49.
-ště 48.
-ště podle pole 170, 5.
-íti, -ití, -ýti, -ytí 50, 6; 90, 12.
-ití 53, 2, 6.
i, u, y sesil. předr. a, o 69, 3.
i u mužsk. tvrd. životných 44.
i (u mužsk.), ové, é nemůže státi na otázku koho co 45, 7.
-iva 48.
í v ě, e 82 (dole).
-i ve st. jm. r. m. živ. na otázku kdo, co 51, 9.
-ivý 49.
i v j 68.
í v kterých slovech 63.
i v násloví 102.
-ivo 48.
-i v on, ten, onen, můj, tvůj, náš, váš, sám, jeden, všecken, všechen, všecek, veškeren, čtver atd. 51, 52.
-i v příd. jm. přivl. 51, 9.
-í v příd. pro všechny rody 54, 5.
-í v příd. jm. tvrd. u m. živ. na ot. kdo, co 55, 7.
-i v příd. jm. zkrác. (neurč.) 51, 9.
í z ě a e 56, 9; 93, 1.
izba 102.
-izna 48.
í zůstává v třísl. neurč. zp. 88 (dole).

J.

j = J 16.
já, jáz 102.
jablko 102; 120.
jader 78.
jadrný 80.
jahel 78.
jakmile 64.
Jan 59; 161.
jater 78.
jazyčnice střídají se 118, XV.
jazyk 41.
jedním 63.
jehně 102.
jeho.. svůj 189 §. 44, 2.
jej a ho 186, 2.
jej a ji 188, 6.
její 63.
jelikož = kolikož, pokud 193; 212, II.
jenž a který 192 §. 51.
jeti 205, 1.
jezdecký 92.
Ježíš Ježiš 63.
ji, naši, vaši, vši (všecku) 50, 8.
ji 63 (dole); 187, 3.
-ji 49, 5; 55, pozn.; 91, 15.
Jihlava 103.
jich 188, 7.
Jiljí 63.
jím jídm 116, d.
jím ním 187, 5.
jimač 90, 12.
jimi 64.
Jiří 64.
jísti 204, 2.
jistý 64.
jíti 205, 2.
jitro 64.
jizba jízba 63.
jízda, -ný 92.
jizva jízva 63.
jméno (proč é) 61.
jmění 103.
jmenuju 85.
jmín od (j)měti (j)mám 103; 124, h.
jmín (gehalten) a jmenován genannt 206.
-jí se vynechává a -e odsouvá 92.
jsem a sem 103.
j, v, h vsouváme 102.

j v jmění, jmín, pojměti, přijměti 124, h.

K.

kající a kající 90, 12,
kajicný, kajicník 90. 12.
kajicnost 90, 12.
kálati z kl-áti 72.
kámen (krátí) 78.
kamení 170, §. 19, 1.
kamení a kameny 53, 2, 5.
káně (ta) 166, 1.
karatel 90, 13.
Karel IV. zavedl slovanskou liturgii „na Slovanech“ r. 1349.
kázání kázaní 75.
kazatel 90, 13.
Kbel 113 (hrdelnice).
Kyrill a Method 2, II.
kyrilské písmo, jak je Kyril vymyslil 2 a 3, II.
kláda (nekrátí) 78.
klaněti 58; 68.
klášter Sázavský 2, II.
klíditi kliditi 95.
kmitnu kmítám 95.
kněz 165.
kněží 63; 170, §. 19, 2.
kniha kníha 63.
kníže 180.
knížka 74, 80.
kobyla caballa 40.
koho co (příd. tvrdá) 55, 7 v ( ) a 45, 7.
koj kojiti pokoj z -či- 71, 4.
kolíbati 63.
kolísati 63.
kolu kláti 72.
komnata 58, 1.
komoň 120.
koncovky příslovek 91, 15.
kopyto kopouto pfote 40.
kormoutiti 115, r.
koruna 64, 4.
kov 69.
krácení 77—92; 82.
krácení v odv. podst. na ač, eč, ič, ař, tel 90, 13.
krácení v příd. odv. od časoslov koncovkou -cí 90, 12.
krajíc 54, 3.
Královodvorský 92, 17.
Králové Hradec, Králové Dvůr atd. 182.
kraluju 85.
krasocit 92, 17.
krasopis 92, 17.
„krasopisci“ 14. století 22; 24.
krasoumný 92, 17.
krátíme rozk. způsob jednosl. 85.
krátká ve složení 92, 17.
kratochvilný 80.
křesati z krs 72.
křídlo krydlo 43; 105.
kryl 89 (dole).
křísiti z krs 72.
kříž kryž 44; 105.
křížkovati 85.
křižovati 85.
krov z kry 68; 70.
kuju 69.
kůň 158 a 165.
Kunratice 117 (nr)
kůr (nekrátí) 78.
kůra (kora) 78.
kuře 64, 4.
kůrní kůrový 81.
kur(opění) 64, 4.
kužel kuželka 64, 4.
kvap z kyp 71; 114, 1.
kvas z kys 71; 114, 1.
kvasiti z kysnouti 69.
kvetu 94, 2; 129, b).

L.

lanýž 46.
laskavý 80.
lék, lékař, lékárník, 60, 2; 62.
léno 60, 2; 62.
letopis 92, 17.
ležeti položiti lože 67.
libý líbo libost 64.
Libušin soud 2.
líce (to) 170, 1.
lidé 159 a 169, 5.
lidomil, lidomilý, lidomilost 106, 1.
lichotiti 64.
-li, -liž, -liv, -mi, -ji 49, 5.
líný 56, 9.
lipový a lípový 80.
lys lis 41.
lísati 42.
lysý lysina lyska lysati 41, 42.
lišiti se 64.
lyska lísa líska 41.
listí a listy 53, 2, 5; listí 170, §. 19, 1.
listopad 92, 17.
lítati letěti 68.
lítý 63.
líto lítost 63.
litovati lituju 63; 85.
liturgie latinská 4, III.
-livý 122, b).
l kdy měkké a kdy tvrdé 150 (dole).
loj lůj z li 71, 4.
loket 158 (dole).
lomiti lámati 68.
lože leželi 67.
l, r kdy jsou samohl. 71, 72.
l, r stupňujeme 71, jak 73.

lůj z li 71, 4.
luna 64, 4.
luza 64, 4.
l vsouvají náležitě a nenáležitě 123, e).
lze 210.

M.

makový 80.
malý z melu 72.
malomocný 92, 17.
manžel (chyb.) 163.
Marie 102.
mařiti z mř-íti 72.
markrabě 118 (hrdelnice).
máslo, masť 112 (dole); 119 (sykavky).
máti, neti 169.
mázdra nozdry 115, d; 112 (dole).
mě a mně 123.
medjed 107; medvěd 115, pozn.; medvěd nedvěd 120.
mělký z melu 72.
-men 164, 4.
-men; řecká jména stř. takto zakonč. 172, §. 26.
měsíc 54, 3.
Meziříčí 56, 9.
-mi 49, 5.
míč 63.
míhati mihnouti 63; 95.
Michal 64.
míjím 95.
myju pomyje mydlář 42.
mile 64.
Milek, Mílek 63.
mylek (opilka) 41.
mýlka omyl mul 40.
my mi 41.
mimo 64; 92, 16; 211, pozn.
my ny (nos) 41; 106.
mířiti mířiti, měřiti měř 86.
mírka 79, 80.
mírný 80.
mys 41.
mysl mysliti myslivec myšlenka 41; 42.
myš mus maus 41; 106 (u).
Míšenský 80.
miska 79.
myšlenka myšlénka 62, (5).
mistr 64.
mízeti mizeti 95.
mladnu mládnu 91, 14.
mléčný 80; 81 (2).
mlezivo z mlz- 72.
mnich Chrabr 1.
mn. č. nerozezn. od jedn. v akk. mžsk. měkk. (muži muže) 60, 2 (2).
mohutný slovutný 11 (ú); 65, 5.
Mojžíš Mojžiš 63.
mol z melu 72.
mor z mř-íti 72.
mrak z mrk-nouti 72.
mráz z mrz-nouti 73; 78.
muž 64, 4.
muži muže 60, 2, (2).
-m v ženskr. jm. 168.

N.

na bíle dni 54, 7, (2); 183.
načinek, náčinek 98.
naděje, náděje 59; 97, 3; 98.
nahlédám nahlednu 62, (3), 94, 2.
naléhati 62, (3); 94, 2.
nalézati 62, (3).
naležeti se, náležeti 98.
námítka namítka 98.
nápodobiti napodobiti 98.
nápodobivosť 99.
nápoj z pi 68; 71, 4.
napotom 60.
následovati 98.
naši, vaši, ji, vši (všecku) 50, 8.
nastojte 212.
nato, kdy chybně 210.
nauka, náuka 98.
naviděti se, náviděti 98.
navlékám 94, 2.
navštěvenka 91.
navštívenka 91.
navštívenka navštěvenka 98.
navštíviti návštěva 56 9; 63; 93, 1.
nazívati 43 (níž).
nazývati 74.
nazývati nazívati 41.
n, d, t 47, 2.
n, d, t před ě, i, í 33.
n, d, t před i 19.
ne 62.
nebetyčný 92.
ně, dě, tě 33.
nedostižný 92.
nejistější, nejjistější 113—14.
nejjizlivější 113—14.
nejstarší památka písemnictví česk. 2.
není 63.
nerad 135.
nerozeznáváme y a i po obojetných souhl. ve vyslovov. 24.
nesu nositi výnos nůše 67.

neti 169.
netopýr (nedopýr) 41.
neunavený a neunavný 134.
neurčitý zp. tříslab. 86—89.
neurč. zakonč. statná a příd. 25, 26, 44.
nevinen m. nevinn 113 (dole).
nevinný 113 (dole)
nevinnost 113 (dole).
neživotné mužské bytosti 45.
n chybné v tamější 123.
-ný 122.
-ný a -ní jmen příd. 180 §. 35.
nyní nunc nun 41; 63; 92; 106 (u).
nýti nav 70.
níže 83.
nížina 81—2.
nižší 82; 184.
n náležitě a nenáležitě vsouvají 123.
-nlivý 122, b).
nn 121, 1; 122.
-nný 122.
-no-, -ňo- 132 c).
nozdry 112 (dole).
nuže 64, 4.
n ve mně 123.
n vsouváme 122 b).

O.

ó 10; 64, 4; 65 (2).
obec 116, v.
oběd 14; 115, pozn.
obezřelý, obezřelosť 124.
obyčej uk 41.
obilí 42.
obojí 63.
obličej (oblíčej) 63.
obřady slovanské na Moravě a v Čechách 2, II.
obšírný 63.
obzvláště 124, i).
ocún 65, 5.
oči: do očí říci 54, 7, (2).
odkvětati odkvítati 129—30.
odolati 114.
odpor z př-íti 72.
odsouvání 106 a 107.
odtažitá 77.
odtaž. jména nekrátí km. samohl. 77.
ohne zu přechodníkem 207.
ochablý 59.
oi, oy, ou 68.
Olomúc Olomouc 65, 5; 103.
omyl, mul 40; 106 (y).
-o; mužská jména takto zakončená 171, §. 23.
onehdy onehdá 92.
oním 63.
oo 16.
opačný 59.
opakov. časosl. s -ati, -ám dlouží km. samohl. 94, 2.
opékám 94, 2.
opět 109 (y).
-os; řecká jm. stř. takto zakončená 172, §. 26.
o sesouvá, vysouvá, odsouvá se 109 (1).
o se střídá s a, e, u, y 105.
osyka 41.
osloviti 69.
osnova 69.
o stupň. v á, a 68.
otava ty- 70.
otázník 135 a 136.
otčim otčím 63.
otevříti otvor 119 (zubnice).
otrava 69.
ou = í 23.
ou, jak se mu vyhneme ve složení 15.
ou, kdy není dvojhláskou 15.
ou krátí se 75; 79.
ou nesprávné 107 (2).
ou v u ve zdrobnění dvousl. 79.
ouzký užší 82.
ouže, úže 83.
-ová, 69, 2; 182.
-ovací, -ující 90, 12.
-ovati -uju; časosl. s touto koncovkou, a příd. i statná jm. odtud odvozená krátí dlouhou kmenovou samohl. 85.
-ové 31, 37.
-ové 60, 2, (2).
-ové, i (u mužsk.), é nemůže obstáti na otázku koho, co 45, 7.
-ové nemůže býti na otázku koho co 36.
-ové ovi 175.
-ové přídavných jmen přivlastň. 182.
-ové zosobuje 161, 9; 180.
-ovi 52, připom.
-ovi toliko u životných 160, 5.
-ovi zosobuje 161, 8.
ovitý 49.
o v násloví 103.
ozim (ta) 168, b).
oznamiž 85.

P.
páka (nekrátí) 78.
páliti z pl-áti 72.
pán 78 (dole).
páně 178, §. 33.
panen m. pann 113 (dole); 166, 5.
panenský m. pannský 113 (dole).
paní 63.
pan-nský 113 (dole).
pa-, po- 104.
parní 58, 1; parní, parník 80.
pás pas 59.
paterý, -o 84.
pátratel patratel 91.
pausa (pomlčka) 140.
pavouk, pavučina 102.
pazdeří z dr-áti 72.
pažní 58, 1.
(péče) pečlivost pečlivý 60, 2.
pečlivý 80.
pečuju 85.
pelyněk peluněk peluňka 41.
peníz a peníze 165.
perla 166, 7.
Petr Veliký 1689 až 1725 3.
picí 90, 12.
pykati pokáti se 40; 105.
pyl pulvis pollen 41.
pýřavka 41.
pýřiti 41.
písemný 120.
pysk pisk 41.
piskadlo pískadlo 91.
pisknouti písknouti 95.
písmo Čechův, Moravanův a Slovákův po jich pokřtění 2, II.
písmo fenické 1.
„ hlaholské 2, II.
„ kyrilské 2, II.
„ řecké 1.
„ římské 1.
„ ruské čili gražďanka 3.
písmo srbské 3.
„ st. Čechův 1.
pyšný puchnouti 40.
píšu 63.
pitati=chovati 116,4.
pytel beutel 40.
pytel a pitel 41.
pitva pytva 42.
pivoňka 102.
plaziti z plz-nouti 72.
plémě 61, 78.
plicní 80.
plyn 41.
plýtev 41.
pluju 69.
počítati 63.
podívati 63.
podstatná jména dle rodu 149 §. 1., §. 2.
podst. jm. m. s měkkou konc. 151, §. 5.
podst. jm. m. s tvrdou koncovkou 150, §. 4.
podst. jm. německá v češtině přechodníky 207.
podtají 125, k).
(pod 124, f).
pohnutka 91.
pokavad, -ád 59.
poklesek, poklések 62, (4).
pokoj 71, 4.
pokryvač 91.
polibek 63.
políbení 63.
políbiti 63.
polykati vzlykati lokati 40.
polýkati 74; polykati 96.
polívka 63.
pomáhám 94, 2.
pomíjející 90, 12.
pomíjejicný 90, 12.
pomíjitelný 90, 12.
pomíjivý 90, 12.
pomlčka 140.
pondělí (ten, to) 63.
poněvadž, -ádž 59.
ponrava 117 (nr.)
po-, pa- 105 (o).
Poříčí 56, 9; 93, 1.
posílati posýlati 42, 43.
posléz 60, 2; 62.
posluchač, posluchárna 91.
posměvací 90, 12.
po souhláskách měkkých i, í, 20.
potřebí 63.
povinen m. povinn 113 (dole).
povinný, povinnost 113 (dole).
povinnost 113 (dole).
povinovati 113 (dole).
povlékám 94, 2.
(povlovný) povolný 114.
povíslo z vrěsti 72.
Poznaň 128, a).
práč 91.
práh (krátí) 78.
prach z prch-nouti 73.
prapor praporec, praporečník 59.
pra-, pro- 104; 105, o.
pravopis francouzský 146.
pravopis Husův 4, III.; 5, V.
pravopis italský 146.

pravopis maďarský 146.
pravop. polský 146.
„ slovozpytný 112.
„ zvukový 112; 122 (níže).
pravopis zvukový a slovozpytný nedůsledně 113.
přece 113; 117 (ds).
předložky se dlouží 97, 3.
předložky zbytečně bývají vklád. 125.
předložky zvlášť a dohromady se slovem 126, n).
přehlasování 22.
přehlasování šir. samohl. před ouzk. souhl 23 (dole).
přechodník 206...
překládati a přesazovati 32.
překladatelé bible Kralické (1579—1593) mají zásluhu o zavedení pravopisu Husova 5, V.
přes 211, pozn.
přesmykování 114, 1.
přestrojování souhlásek 120, XVI.
převlékám 94, 2.
převor 102.
přezuvky 91.
pří- 54, 4.
při- 184 (dole).
prý 206, 2.
přibytek 98.
příbytek 98.
přidržeti se, přídržeti se 98.
přídržeti se 99.
(přiď 124, f.)
přijímací 90, 12.
přijímač 91.
příjmení 54, 4.
přijmi, přijdu 48, 3.
přileženi 99.
přímý 63.
přípony ženské u mužsk. neživ. 45.
přisáhati přisahati přísahati 98; 99.
přisámbůh 160, 6.
přísedětí 99.
přísl. nepravidelné 92 (mezi jinými).
příslušeti 99.
přítel a nepřítel 165.
prolom průlom 96.
pronikati 95.
propověď 96.
prostor ze stř-íti 72.
provaz 114, 1.
provaz místo povraz z vrěsti 72; 114, 1.
průpověď 96.
průzev 101.
prvé prve 61 (dole).
prvý 195.
prvotné č. základní samohlásky 13.
psaní psání 75.
psík psejček 40.
půjčiti 97, 3.
půjdu pudu z poidu pojdu 108 (2).

R.

ř od 12. stol. 34.
račiž 58, 1; 86.
racochejl 104.
rád 210.
řad řád 59.
rada 122 (níže).
radní, radnice 58, 1.
radno 58, 1.
radší 63.
radší raději 59; 2.
rámě 61.
řása a řasa 78.
raz-, roz- 104.
rdousiti 115, r.
ředitel 91.
řednu 91.
řehtati 112.
retnice střídají se 119.
řezy 1.
ryč 91.
říčný 81, (2).
řiditel (chybně) 91.
řídký ředina 63.
řídší řednu 63; 68.
-ři, -ni, -di, -ti 35; -ry, -ny-, -dy, -ty 35. -rý, -ný, -dý, -tý 36.
rýti rov 70.
rod trpný jak opisujeme 203, §. 67.
rod ženský na a 25 a), 44.
rohožka 112.
role (ta) 166, 1.
rouhač, ruhač 91.
rov 70.
rozčilený 89 (dole).
rozčiliti 89 (dole).
rozdělování 142.
rozdíl u podst. jm. mužsk. mezi živ. a neživ. 150.
rozeznavací č. diakritické znaky 5, V.
rozinka hroz- 116, h.
rozk. způsob jednoslabičný 85.
rozkvétám rozkvítám 94, 2.
rozkvětati rozkvítati 129—30.
rozlišování 116, 4.
rozpouštění *ó* v *uo* a *ý* v *ay*, *ey*, *ej* 13.
rozřešiti rozhřešiti 115, r.
rozzlobiti 113.

rukojmě 164.
ruměný ruměnec rumělka 64, 4.
runy 1.
r, ve kterých slovech není po něm y 38, pozn.

s.

sáhati táhati 59 (dole).
sáhnouti sáhati sahati 95.
samohl. dlouhé krátíme ve zdrobnění 80.
samohl. dlouhá krátí se v odvoz. příd. 81, 3.
samohlásky 9.
samohl. dlouhé co jsou 67.
samohlásky krátké a dlouhé 9.
samohl. měkké 16.
samohl. ouzké neb měkké 13; 14.
samohlásky ouzké po ouzkých souhl. 22.
samohl. široké neb tvrdé 13; 14; 16.
samohlásky střední 14; 16.
samohláska tvrdá po tvrdé souhl. 17.
sáně saně 78.
sbor, výbor z bráti 72.
seč 192 (níže).
šed(l) chod-iti 67.
sekera 106 (y).
sekyra 106 (u).
šel šedl 116, d.
sem; byl sem .. 103.
-seň, -zen, -děn, šen, -žen, -zen 130, 131.
sesouvání 106 a 107.
shasnu a shasím 209, pozn.
shýbnu 112.
shoditi schoditi 112.
shovívati 112.
shromažďovati 85.
shromážditi 112.
schvalní 59.
-ší. -ější, -její 183 §. 39.
syčeti sykora osyka 42.
sychravý suchý 41.
sykání (zbavíme se) 32.
sykavek skupeniny 124 g).
sykavky střídají se 119.
šil 89 (dole).
símě 61, 78.
synu! proč 74; 161.
syn sunus sohn 41.
syn ze sunus 73—4.
sypati sýpka 41.
šířý širý 63.
sirka 79.
sirný 80.
sirný, syrný (sýrný) 39.
širošírý 64.
sirotek 39.
syrový 39.
syrový surový 41.
syrový surový 106 (u).
sysel zaisel 40.
syt satis satur 40.
šiti šití 90, 12.
syt sytý sytost sytiti 42.
-ský -ští, -cký -čtí 37.
skládání slov 106, 1.
sklenka sklénka 62, (5).
sklo 116, t.
skloňování podle zakončení 149, §. 3.
skořápka 119 (syk.)
skoumatel skumatel 91, 14.
skracování 143.
skraloup 119 (syk).
skrze 211, pozn.
skupeniny sykavek 124, g).
škvařiti z vř-íti 72.
skvrna, poskvrniti 119 (sykavky).
slabiky dlouhé a krátké se střídaly 75.
slabnu 59.
slabnu slábnu 91, 14.
slamník 80.
-slav 31.
sláva 68, 69, 102.
sláva slovu slu 68.
slepýš 41.
Slezsko 62 (4).
sličný 64.
slynouti slu sluju 41.
slota zlota 119 (sykavky).
slovenský a slovinský 162.
slovo 69; 102.
slovosled 147—8.
slovutný 11 (ú).
slovutný mohutný 65, 5.
sl, šl 131, 4.
sluha 149, §. 3., 151, §. 6. 166; 171, §. 22.
slza 166, 7.
smejkám 119 (sykavky).
smrákati ze smrknouti 72—3.
směs (ta) 31; 167, a).
smyčec 41.
smyk 74.
smykací 90, 12.
smýkati 41.
smůla (smola) 78.

snazší 184, pozn.
sníh (krátí) 78.
snuju 69.
snídaní snídání 75.
snovati 69.
soudruh, druh 97, 3.
souhlásek přestrojování 120, XVI.
souhlásek proměny 110—113—121.
souhlásek rozdělení 110.
souhlásek skupeniny 110, 113.
souhlásky obojetné 24.
souhlásky obojetné jsou měkké 30-32.
souhlásky obojetné jsou tvrdé 25—30.
souhlásky zdvojené 114.
sousto 12.
spála (nekrátí) 78.
španielský 125 l).
spasný 80.
spáti 206.
spíže 129.
spojovník 141.
spoléhati 62, (3), (7).
spousta zavedením písma latinského 4, III.
s předložka 132.
srostitá jména 77.
s (s akk.) 211.
šť a č 117.
stačiti 97, 3.
stan 58, 1; 81, 3.
stánek 81, 3.
státi 205, 3.
stavení stavění 130.
staviti 130.
šťavný šťavnatý sťavný šťávnatý 80.
-ště lokativní co nominativ prachybné 169, 2.
stesk a stezka 112.
stežeň, stěžen 129.
stíhati stihnouti 63.
stihnouti stíhati 64.
stinadlo 91.
s to aby 211.
stoj 86; 205, 3.
středník 139.
střelhbitý 42.
střevíc 54, 3.
střída třída 115, čr.
střídání 118, XV.
střihnouti stříhati 64.
střihnu stříhám 95.
stříkač 91.
st, šť, 131, 4.
stůl ze stl-áti 72.
stupňov. samohl. 67 až 75.
šť, žď 132, c).
suma 112 (níže).
surový a syrový 39 (dole).
surovina 39 a 40.
švabach čili písmo mnišské 5, IV.
svačiti 97, 3.
svatba svadba svarba 112.
svíjím 95.
svítati svitnouti 63.
svitnu svítám 95.
svůj a jeho §. 44, 2.
-s, -x, -z; vlastní jména takto zakončená 171.
s, z, vz (rozdíl) 133.

T.

táhnouti táhati tahati 95.
také 60, 2; 62.
tak (kdy chybně) 210.
(taktéž) tolikéž, také tak podobně 211, I.
tamější 123.
tečka 136; tečka (chybně) 136.
tečky m. pomlčky 141.
tehda tehdá 92.
-tel 163, 2; 164, 5—.
témdní (chybně m. týden) 165.
teprv(e)a 61 (dole).
též 60, 2.
týden 165.
týdny = neděle 165.
tichý ticho tiše 64.
tím 63.
týmě 61, 78.
tisíc 54, 3; 195.
týti tuk 70.
-ti (v časoslovech) 50, 6.
týž 191, §. 48.
tlačiti z tlk 72.
Tóma, Tůma 105.
tráva, tráviti 69.
travný travnatý, trávný trávnatý 80.
tři, čtyři 194.
tříhlavý 195.
třínožka 195.
trojí 63; 196.
trotz alle dem 211, I.
trouti 69.
třpytěti se třepot 40; 106.
trůn (nekrátí) 78.
trůnní 81.
ts a čs = c 117.
tudíž 92.
tůně (ale: tuna = tonne) 64, 4.
tuze 64, 4.
tužka 112.
tvrdošijný 80.
tvůj z ty 70.

U.

ú 65, 5.
účel (chybujou) 163.
uctivý 80.
událý, událo se 90.
událo se, událost 206, 1.
udatný z udatý úd 65, 5.
úchylka uchýlka 98.
újma 97, 3.
uk yk yknouti 104.
uk yknouti zvyknouti zvyk 41.
u, y ve v 68.
ů krátí se 78.
-um a -on; jména cizí takto zakončená 172, §. 25.
u nejdéle odporovalo přehlasování 23.
und zwar totiž 211 I.
ů = ó = uo 11.
ú = ou 11, 12.
ú = ou (í) v časosl. 50, 7.
upřímý upřímný 63.
Uršula 104.
u se střídá s a, e, o, y 106.
ústo, ousto 12.
utíkati útěk 63.
u vysuto jest 109.
u v násloví 104.
ů v o 78.
ů v o 160, 4.
u v ou, ov, av, áv 69.
uvozovka 139.
u vsouváme 107 (4).
úže, ouže 83.
užitek úžitek 98.
úzký 184.
ů z ó 64, 4; 65, (2).
užší 82.

V.

Václav a Vácslav 117.
valiti z vl (ve vlna) 72.
vari 38; 206, 5.
vařiti z vř-íti 72.
vaši, naši, ji, vši (všecku) 50, 8.
váza (nekrátí) 78.
vazadlo 91.
vece 105 (e s ě).
věděti 204.
vejce 102.
veleti voliti vůle 67.
veliký velky 108 (2).
věru 206, 4.
vesdy, vždy 112 (dole).
vesmír 198.
větší, věčí.. 125 m).
vezu voziti vývoz vůz 67.
vy- 38.
vy 106.
výbor, sbor z bráti 72.
vydatný 97, 3.
vydavatel 91.
viděti 204, 4.
vydra (fisch)otter 40.
viersitziger wagen počtverný vůz 196.
výheň 41.
výjimka 115.
vyju výti vu 41.
vykýř 41.
viklati 38.
vykladací 90, 12.
vykladač, vykladatel 90, 13.
výkřičník 135 a 136.
vím vídm 116, d.
výminek 34.
výmínka 114.
vinen 121, 1; 122.
vinen m. vinn 113 (dole).
vynikati 95.
vinný 113 (dole); 122.
vinný vinní (víno) 80.
vyřízovati 85.
vír z vř-íti 72.
výše 83.
Vyšehrad Vyšohrad 22.
viseti visím visací visutý atd. 38.
vysychati 96.
výšina 81—2.
viskati (hledati) 43; 103.
vysouvání 106 a 107; 116, d.
vítati 56.
víti vití 90, 12.
výti vytí 90, 12.
výti vyju, víti viju a vinu 41.
vítr 56, 9; (krátí) 78.
vyvinouti 38.
vy vos 40.
vyza vyzina hausen, hausenblase 41.
vyžle 41.
vkládání souhlásek a celých slabik 121, 1.
vladař, vladyka 91.
vladyka vládyka 59.
váha z vlh-nu 72.
vlastní jména 111, pozn.
vně (venku) 210, auszerhalb 211.
vniknouti vnočiti 71, 3.
voda 104.
(v)oj 103.
voj 104.
(v)oko 103.
voli 104.
Volyně 41.
(v)opice 103.
Voršila Voršula 104.
(v)os 103.
(v)oves 103.

vrdlouhati 116, h.
vřez, vřes 112.
vřeteno z vrt-ěti 72.
vrh vrch 112.
vrchol(chybujou)163.
všímnouti všímati 64.
všimnu všímám 95.
vsouvání 102.
vsouvání 106 a 107; 115, 2.
vterý 195.
vůči 54, 7 (2).
Vuk St. Karadžić 4.
vůkolí chybně místo okolí 11.
vůle volím velím 67.
vzdělí 209, §. 71.
vzhloubí 209, §. 71.
vzíti na slovo 47, p. 3.
vzlykati polykati lokati 40.
vzpomněl 123.
vz předložka 132.
vz: převzděti 206, 1.
vzšíří 209, §. 71.
vztlouští 209, §. 71.

Y.

ý a é 19; ý a ej 19.
y a i 19, 20.
y, ý 12; 24, 3.
y, ý kdy píšeme 37 až 46.
-yka 46.
-yně 46.
y po h, ch, k, r, n, d, t 17, 18.
y po obojetných souhláskách 25—30.
y po obojetných ve slovostředí 40.
ý staž. v rozk. způsobě 89.
y stupň. v ý, u, ov, vo, ve, av, va, vá 71.
-výš, -výž 46.
-vytí 53, 54.
-vyto 46.
y u tvrd. mužsk. neživ. 27 k *b)*, 28, 29, 45.
y u mužsk. tvrdých životných 45, 7.
y uprostřed jak poznáme kam patří 39.
y u středních na -o 46, 8.
y, u ve v 68.
y u ženskl. s konc. -a 25 a); 44.
y v akk. mn. 18; 19, 7. a 8. ř. shora; 38, 1. ř., 46 (nahoře).
ý v ej 38, 3; 39.
y vysuto 109.
-y v příslovkách 91, 15.

Z.

zabíhati 93, 1.
žactvo 59; 62, (4).
žádaný nižádný iždaný 134—.
záděr z dr-áti 72.
zahaleč 90, 13.
zahrada 98.
záhrada 98.
zajíc 54, 3.
zajikavý zajíkavý 63.
zajisté = nebo 212, I.
zakázka, zákazka 98.
základní č. prvotné samohlásky 13.
zaklinací 90, 12.
zamykati 96.
zamýkati 74.
zámínka 98.
zanechati a zůstaviti 99.
zastávka 98.
zástěra ze stř-íti 72.
zatímní 63.
závoj z vi 71, 4.
závor z vř-íti 72.
závorka 141.
zaživací 90, 12.
zblo 116, I.
zdvíhati zdvihnouti 63.
zdvihnu zdvíhám 95..
zejtra 43.
ženu hon honiti 67
žil 89 (dole).
žíla žilka 79.
žilný 80.
-zi, -ši, -ci 35.
-zi, -ši, -ci; -zí, -ší, -cí z h, ch, k, -hý, -chý, -ký 118 (kdo?).
zisk získati 42, 43.
zysk zýskati 42, 43.
získám 95.
žito žíto živto 116 (uprostřed).
žito žíto 63.
zítra zýtra 42, 43.
zkoušeč 91.
zkvétám zkvítám 94, 2.
změny v pravopise českých bratří 5, V.
změžděniny 110.
změžďování 117, 5.
zora ze zř-íti 72.
zosobování 37.
zpytuju pytám putare 41.
zpráva správa 133.
z předložka 132.
zrak ze zř-íti 72.
zu po česku 184.
zubnice střídají se 119

zuřiti zuřivy zuřivosť 64, 4.
zůstaviti a zanechati 99.
zvěsť podle kosť (chybně podle sud).
zvyk 104; 106 (y).
Zvíkov 63.
zvyk uk 41.
-z, -s, -x; vlastní jména takto zakončená 171.
z zbytečné ve složeninách 125.
žžal, žžavý 114.

ъ a ь jsou samohl. slabé 73 (dole).
ъ a ь pozn. ve vyslovování 74.
ъ a ь, proč k nim dlužno přihlížeti 73 (dole).
ъ a ь sesilujou se č. ožívají co o, e, i 107.
ъ a ь v češtině nemáme 73.
ъ a ь v kterém nářečí 73.
ъ a ь v ruštině 73 ( ).
ъ a ь stupňujeme 71.
ъ ožívá co u a e 107 (1, 2).
ъ = poloviční y 73.
ъ stupň. 95 (posl. ř.).
ъ stupň. v y, ý, o, u 74.
ь = poloviční i 73.
ь stupň. 95 (dole).
ь stupň. v í, ie, o 75.
ь zachov. co měkkosť 74.

= znaménko rovnosti 141.
*) **), †) ††), 1) 2), a) b) 141.
† 142.
* 142.

Pravopis a mluvnice

jazyka českého,

jež tu dle potřeby praktické vykládá

Frant. Otakar Mikeš.

Cena 74 kr.

V PRAZE.
Tiskem a nákladem dra Edv. Grégra.
1867.

Nákladem kněhtiskárny dra Edv. Grégra

(Růžová ulice č. 1416—II.) vyšly a jsou mimo jiné tamtéž i ve všech kněhkupectvích na skladě následující knihy:

Bibliotéka klassikův řeckých a římských. Důležitost tohoto podniknutí pro literaturu naši jest vůbec uznána, a netřeba o tom šířiti více slov. Překlady, které již vyšly a v rukou obecenstva se nalézají, dosvědčují, že nám neschází výborných a dostatečných sil, abychom je přivedli ku konci a vyplnili takto mezeru, která se v literatuře žádného vzdělaného národa již nenalézá. Předplácí se vždy na 10 sešitů 3 zl. r. č., s poštovní zásilkou 3 zl. 60 kr. Jednotlivé sešity prodávají se po 38 kr. Vyšel již sešit 26.

Kupecká bibliotéka, sbírka spisů potřebných každému obchodníku, jemuž záleží na tom, aby prováděl živnost s prospěchem a hověl při tom zvláště požadavkům národním. Vydává Ant. Skřivan, majetník učiliště kupeckého. Posud vyšlo: Účetnictví jednoduché 5 (celé) a Nauka o slohu kupeckém 6 sešitů (celé). Cena sešitu 60 kr., v předplacení na 8 sešitů 4 zl., s poštovní zásilkou 4 zl. 60 kr. Účetnictví jednoduché prodává se o sobě za 2 zl. 50 kr. Nauka o kupeckém slohu 3 zl.

Algebra čili počtářství pro vyšší gymnasia. Sepsal Václav Šimerka. Původní tato a od ministerstva vyučování schválená kniha jest od všech autorit mathematických uznána za jednu z nejlepších toho druhu, a zavedena již na několika gymnasiích a realkách v Čechách. S přídavkem o differenciálných počtech za 1 zl. 50 kr.

Stručná náuka o směnkách, od dra A. Mezníka. Knížka tato poslouží všem, jenž se chtí rychle a důkladně poučiti o směnkách a jich upotřebení. Cena 40 kr., s poštovní zásilkou 48 kr.

Garč: Statistika země a obyvatelstva království Českého s ohledem na prvotní výrobu, průmysl, národnost a náboženství. S tabulkami statistickými. V knížce této je dle nejnovějších a nejlepších pramenů sestaven počet obyvatelstva, pozemků, daní atd. jednotlivých krajů, okresů, měst v Čechách a poskytne každému přehlední obraz o vlasti naší. Vyšla též v jazyku německém. Cena 50 kr.

Základové sférické trigonometrie. Sepsal Dr. F. J. Studnička, veřejný docent vyšší mathematiky na král. zemském polytechnickém ústavu v Praze atd. atd. Cena 75 kr.

Přednášky o algebraické analysi, od Gustava Skřivana, professora na král. zemském polytechnickém ústavu v Praze. Cena 1 zl. 30 kr.

Determinanty a vyšší rovnice, sepsal Martin Pokorný, učitel mathematiky a přírodozpytu na obecním gymnasiu realném v Praze. Cena 1 zl. 30 kr.

Rodová pravidla latinského jazyka, jež v celku dle dr Ferd. Schultze veršem podal J. Č. Cena 6 kr.

LIBRARY OF CONGRESS
00023914128